

MB

23303

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

GÁLOS REZSŐ

SZENTJÓBI
SZABÓ LÁSZLÓ

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

**GÁLOS REZSŐ:
SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 3.

SZERKESZTI: SÖTÉR ISTVÁN

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

GÁLOS REZSŐ

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

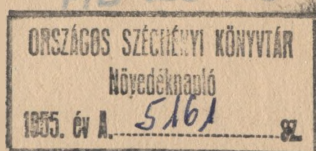
»MŰVELT NÉP«
TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ KIADÓ
BUDAPEST 1955

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MB 23 303

A kiadásért felel a »Művelt Nép« Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó
igazgatója

Feladás szerkesztő: Görög Livia

Műszaki felelős: Löblin Imre

Késirat beérkezett: 1954. XI. 16. Imprimálva: 1955. II. 18.

Torjedelem: 8·25 (A/5) ív — Példányszám: 1000

En a könyv az MNOSZ 5601-54 és 5602-50Á szabvány szerint készült

Budapesti Szikra Nyomda, V., Honvéd-u. 10. — 4527

Feladás vezető: Lengyel Lajos igazgató

Csokonai halála után pár héttel meghitt barátja, Bizáki Puky István levélben arra kéri Kazinczyt, hogy a költő életrajzát Nagy Gáborral, „a’ ki őtet, véle együtt tanulván ’s társalkodván, legközelebből esmérte”, írassa meg és tetesse kiadandó munkái élére, mert már kortársai is rossznéven vennék, „ha csak annyit lehetne rólla tudni, mint a szerencsétlen Szabó Lászlóról — is — hogy élt”.¹ Eszerint Szentjóni Szabó László pályafutásáról tíz esztendővel kufsteini vértanúsága után már alig tudtak valamit.

Költeményeit azonban még évtizedekig megbecsülték. — Megjelenésük után rövid idő múlva Csokonai már *Tempefőijében* szól róluk. A darab Tökkolopi Menyhértje olyan „kellemes” könyv iránt érdeklődik, „amelynek soraiból méz csepeg”, a *Tempefői* Szabó László verseit jelöli meg ilyenekül:

„Az ő Muzsája oly kellemes érzékenységgel bir, hogy az olvasónak érző orgánumait édes szenderüléssel bágyasztja, oly szép gustusa van, mintha a párizsi főfő Gratiák emlíni tanulta volna, mi az édes?”²

Pálczi Horváth Ádám, Földi János nagyon szeretik a verseit, az ifjú Wesselényi Miklós könyv nélkül tudja az idilljeit.³ Szemere Pál 1807 elején egy miskolci jóbarátját kéri meg, hogy szerezze meg számára Szabó költői munkáit, és mikor utóbb, 1810-ben egy *Auróra* című folyóiratot tervez, abban *A’ holdhoz* c. költeményét újból közölni szeretné.⁴ A miskolci jóbarát, Barkassy János 1807. július 1-én meg is küldi neki a kötetet s a következő sorokat fűzi hozzá:⁵

¹ Kazinczy levelezése (Váczy János kiad.), 3:298. o.

² Csokonai: *Tempefői*, III. felv. 6. jel. (Harsányi—Gulyás kiad. 1922. 3:192. o.)

³ Kazinczy levelezése, id. kiad. 1:281., 304., 442., 476., 6:455. o.

⁴ Uo. 10:308. o.

⁵ Ráday-lt., Szemere-Tár I. k.

A' kimondhatatlan kedvességü verseit Szabó Lászlónak tsak most küldhetem. Ha meg nem kapta ezt Pesten Uram Ötsém, tudom, kedvesen veszi; de ha már megszerzette volna is, használja azt is Uram Ötsém, a'hogy legjobbnak véli. Tegyen valamelly Szépnek vele presentet, 's az által is terjessze az igaz Izlést, melly kivált a' Szép Nemnél meg kell vallanunk, hogy a' Német vagy németes 's frantziás Belleteriai Irások után lévén formáltatva: nem igaz Magyar Izlés. Innen lett, hogy ifjabb Iróink is talán ezen Szépek Izlésének kedvezni kívánván, nagyon érezhető munkáikon az idegen Izlés. Nem akarok ezuttal különös Recenzióba bocsátkozni, mert sem időm, sem egy jó Censorhoz illő esméretém a Magyar Literaturának régibb 's újabb munkáiról elegendő nints; hanem amiket olvashattam, a' régibbek — értem Báróztit, Pétzelit, a' M. Museum halhatatlan íróit, 's bizonyos tekintetből Csokonait, Mátyásit és a'kit elébb kell vala neveznem — Szabó Lászlót — — azt bátran merem állítani, hogy éppen nem adtak az újabbak, minden nagy sokaságuk mellett is a' Magyar Litteraturának annyi előmenetelt 1795-től fogva ez ideig, mint a'mennyit az előbbienek adtak 1785-től fogva 1795-ig. Értem itt egyedül a' Belleteriát, mert a' Tudomány más nemeibe azóltától fogva Magyar Nyelven valóságos jó könyvek jöttek ki.

Ezen előre való nem menetnek egy okát én abban keresem, hogy az Újabb Irók a' természettől 's tiszta Magyar Nyelvünk szóllásítól eltávoztak, 's a' tárgyakat nagyon is a' mesterséges világosságnál nézvéen, hasonló tarka színekbe öltöztették. Miért nem mutathatunk azóta tsak egy hasonlót is a' Szabó László Postára menő Parasztjához.

Verseinek ez a kedveltsége továbbra sem szűnt meg. 1820-ban Debrecenben Tóth Ferenc lenyomatja a *Költeményes Munkák* 1791-i kiadását, a Debreceni Kalendárium pedig még a húszas évek derekán is hozza egy-egy versét. — Jókai emlékezik ifjúkorából a *Fakadj piros rózsa...* kezdetű énekére. Dalainak népszerűsége eltart a negyvenes évekig; 1839-ben Beimel József még jó üzletnek találja verseinek újra való kiadását. Nem csoda. A versek egy része a dallam szárnyán is szállt és már 1800 táján fölbukkan kéziratos és nyomtatott énekeskönyvekben, sőt melodiáriumbokban is. A *Váci Énekeskönyvbe* (1801) Wieland-fordítása (*Ah nincs többé, akit szerettem...*) került, a *Fakadj piros rózsa...* 1804 körül Battha Béla kotta-tárába;⁶ dallamostul megvan Szentgyörgyi István énekgyűjteményében

is (1815 körül — „csak basszusra”)⁷ a sárospataki Dallam-tárban s még 1834-ben az ugyancsak sárospataki *Érzékeny és víg dalok* között.⁸ Legjobban azonban a *Piros rózsaboltzatok*... terjedt el. Gyulai Ágost 1804-től számítva összesen tíz előfordulásáról tud⁹ s a legnevezetesebb, hogy a hetvenes években Arany János is följegyezte népdalgyűjteményébe.¹⁰ Szabolcsi Bence emlékezése szerint ref. halottas énekeskönyvek is utalnak rá. — „Énekelték még *Az együgyű paraszt* című versét is!” — mondja Horváth János,¹¹ aki a Tóth István 1832-ben összejegyezte *Áriák és dalok* kéziratában akadt a dallamára.

A dalok valóban éltek, túléltek költőjük emlékét. Szabónak személye, a Martinovics-mozgalomban volt szereplése és sorsa iránt az érdeklődés hamarosan kihűlt, elenyészett. Negyedszázaddal halála után már vele együtt szenvedett költőtársai sem emlegették, akik valamikor nagyon megsiratták. És, mint látni fogjuk, jó későre és csak nagyon kényszeredetten mond el róla adatokat és véleményt Kazinczy, mikor Toldy Ferenc ismételtén sürgeti. Már maga sem igen emlékezett részletekre. A *Handbuch* vázlatos képehez kivüle Toldy csak még Horvát István szóbeli közléseire támaszkodott.¹²

Szabó László életrajzával és költészetének méltatásával közel félszázaddal ezelőtt próbálkoztam, ugyanakkor, mikor Hajnóci Ivánnak az enyémhez hasonlóan szerény ke-

⁷ Sárospataki főiskola könyvtára, 1666. sz., 350. o. — Ebben és a következő összeállításban Szabolcsi Bence szíves közvetítésével Székely András, a Zeneművészeti Főiskola hallgatója is segítségemre volt.

⁸ Kodály-Emlékkönyv, 1952. 679. o.

⁹ *Érzékeny és víg dalok*, 2. kiad. 1834.

¹⁰ Arany János népdalgyűjteménye, 1952. 158. o.

¹¹ Uo. II. szakasz 21. dal (lapszámozás nélkül).

¹² Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, 1927. 66. o.

¹³ Toldy Ferenc: *Handbuch der ungarischen Poesie*, 1828. I. köt. 219. o. L. még 1864-i irodalomtörténetében, Szentjóni Szabó László költői munkái című kiadásának bevezetésében, 1865. 2. o. és a *Magyar költészet kézikönyvében* 2. kiad. 1876. II. k. 220. o. — Horvát István tízéves volt, mikor Szabó Lászlót elhurcolták, közvetlenül nem ismerhette őt, De egész életén át gyűjtötte az irodalomtörténet adatait (Vass Bertalan: *Horvát István*, 1895. 41. o.), Szabóról Révai Miklóstól sokat megtudhatott. — Egy, diktálás alapján, Pauler Tivadar jegyzetéből megjelent kompendiuma, a *Magyar Literatura* azonban Szabó Lászlót nem említi. (L. Vajthó László *Magyar Irodalmi Ritkaságok*, 28. sz., É. n.)

reték közé szorult dolgozata megjelent.¹³ Az azóta feltárt adatok egészen más képét adják költőnk pályafutásának, mint amelyet a húszéves diák tudott az akkoriban hozzáférhető anyagból festeni.¹⁴ Származásának társadalmi körülményei, Ráday Gedeonhoz fűződő kapcsolata, azok a belső okok, amelyek őt a forradalom öntudatos hívei közé sodorták, lassan mind kiviláglottak. Az első köztársasági mozgalom részeseinek pöréből, régente hozzáférhetetlen írásokból szinte minden részletével kibontakozott utolsó éveinek története, és alaposabb lett azoknak a társadalmi körülményeknek ismerete, amelyek a haladás gondolatát vezető eszméjévé tették. — Költészetének fejlődéséről is megváltozott a képünk. 1911-ben megjelent kísérletem még olyan kronológiai föltevésekre épült, amelyek azóta részben téveseknek bizonyultak. Sajnos, költői kiteljesedéséről így sincsen teljes képünk, hiszen csak kötetének megjelenéséig (1791) tudjuk figyelemmel kísérni. Későbbi versei nincsenek meg, s ami megjelent, verseinek az is csak „a legjava”. Nem tudhatni, mit hagyott el a válogatásban segítő Ráday Gedeon ízlése kedvéért, mit a cenzúrára való tekintettel. A kis kötettel így is — Csokonai és Barkassy a bizonyosság rá — megteremtette a hírnevét.

Jelentősége nem mérkőzik az első magyar köztársasági mozgalom három másik költő-tagjának irodalmi érdemeivel. Azok mindegyike évtizedekkel, Batsányi János majdnem félszázaddal túlélte őt, úttörő sikereiket nagyvonalú alkotásokkal tetézhették. Szabó László oeuvre-jének egészét mégsem szabad lekicsinyelnünk, mikor a fölvilágosodás korában őt méltán megillető helyét keressük. A négy költő közül ő állt legközelebb a népi irányhoz. Rousseau gondolatait ő tolmácsolta először — és merészen — magyarul. Drámája politikai cselekedet volt, regénytöredéke pedig előhangja a realista magyar történeti regénynek.

¹³ Hajnóczi Iván: *Szent-jóbi Szabó László*, 1905.

¹⁴ Sem a Martinovics-akták, sem a *Vertrauliche Akten* 1905-ben nem voltak hozzáférhetőek. Ezért nem jogosult Benda Kálmán gondos és alapvető munkájának egyik jegyzete. *A magyar jakobinusok iratai*, II. kötet, 1952. 335. o.

Régi bihari nemes családnak a sarja; Bethlen Gábor 1618-ban már csak megerősítette kiváltságait. Szentjobbra, és még a 17. században Ottományra kaptak adománylevelet, meglehetősen jómódban élhettek. Ősi fészükéből a család egyik protestáns ága a 18. század elején Ottományra telepedett át. A vagyon, nyilván birtokmegosztások miatt is, erősebben zsugorodott, költőnk apja, Szentjóni Szabó János már csak kisbirtokos volt — Kazinczy „szegénynemesnek” emlegeti.¹ Nógrád megyéből házasodott. Felesége a Szilassyakkal, Uzákkal, Darvasokkal, a vármegye vezető nemeseivel rokon Balogh Ádám leánya, Erzsébet volt. A Balogh-családnak Nógrádban és Hontban voltak birtokai, Balogon, Petőn, Fábiánfalván, Bolykon és Ináncson.² Az egykor nagy Szilassy-birtok azonban sok ágra tagozódott, költőnk édesanyjának már csak két nagyobb pusztát jutott Nógrádban, az egyik Fábiánfalván, a másik az Ipoly egyik kanyarulatában, Petőn. 224 mérő föld — ennek több mint kétharmada szántó s nem egészen egyharmada rét — mindkét helyen lakóház, Fábiánfalván még gazdasági épületek is, s azon felül az Ipolyon egy kis vízimalom.³ Ez az anyai örökség nézett — mint a Martinovics-pőr irataiból kiderült — Szabó Lászlóra; apjuk a bihari földeket, úgy látszik,

¹ Szirmai Antal: *Jacobinorum Hung. Historia*. Ford. Kazinczy Ferenc, Abai-kiad. (É. n.) 96. o. Kazinczy jegyzete: „atyja egy szegénysorsú nemes” (1810). — Ugyanígy Toldy Ferenchez egyik, 1827-ben írt levelében: „szegény nemes Atya gyermeke Otományból”. Kazinczy levelezése, 20: 324. o.

² O. L., Curiai lt., Martinovics-pőr, II. fasc. 16. köteg. — Anyai ágon Szabó László családfája is, idéz belőle Benda Kálmán is. *A magyar jakobinusok traktái*, II. köt. 335. o. jegyzete.

³ Uo.

az idősebb fiúknak szánta. Figyelemreméltó, hogy Pető Pöstény közelében van, ahol Rádayék voltak birtokosok: utóbb az ifj. Ráday Gedeon, a septemvir bérbe is vette tőle kis birtokrészét.

Szentjóni Szabó Jánosnak négy fia volt: Zsigmond, Márton, talán (?) Gábor és László. (Az apa élt még költő fia halálakor; a testvérek közül csak a harmadik nem érte meg László szerencsétlen végét.) Nevelésükre apjuk nagy gondot fordított, minden jövedelmét művelődésükre költötte. Költőnk tréfálkozva, szellemesen mondja róla:⁴

Parens meus, pulchrum forte hoc, sed ut experientia docet, certe minus felix secutus principium: „tutius prolibus scientias, quam opes relinqui” ita se suaque in quattuor prolium educationem exhaustit, tut patrimonii residuum vix sibi, multo minus nobis filiis suis sufficiat.⁵

László születésének pontos dátumát nem ismerjük.⁶ A nagybányai gimnázium irataiból tudjuk, hogy 1767-ben, Ottományon született és Toldy Ferenc jegyezte föl, hogy itt végezte első iskoláit is. Szinte kényszerült a továbbtanulásra. Apjának még számbavehető birtokrészei négyfelé oszlottak: neki mindössze a két allodiális nógrádi pusztá juthatott. Osztályhelyzetét tekintve tehát ahhoz a kisnemesi réteghez tartozott, amelynek a föld már nem nyújt elégséges megélhetést (apja is bizonyára ezt tudva áldozza mindenét gyermekeinek neveltetésére), nem gondolhat a hagyományos nemesi életmódra, tudja, hogy boldogulásához majdan hivatal után kell járnia.

Tízéves korában került Debrecenbe és körülbelül tíz évet töltött itt, mint diák.

A gimnázium öt osztálya és a metafizikai osztály után

⁴ O. L., Htt., Depart. Grem., f. 3. p. 102.

⁵ Magyarul: „Atyám azt a talán szép, de mint a tapasztalat mutatja, bizonytalannak kevésbé szerencsés elvet követte: biztosabb dolog gyermekemnek tudományt, mint kincseket hátrahagyni; magát és mindenét úgy kimerítette négy sarjának nevelésére, hogy öröklött vagyonának maradványa alig volt elég neki magának, sokkal kevésbé nekünk fiainak.”

⁶ Ferenczy Jakab szerint (*Magyar írók* I. köt. 1851. 448. o.) 1768. június 22-én született, erre azonban sehol adatot nem találtam. Az ottományi ref. anyakönyvek 1772-vel kezdődnek.

1783-ban filozófiára iratkozott; tanulmányait 1786-ig folytatta.

A kollégium szelleme, mint ismeretes, nagyon maradi volt. Sok nagynevű tanára között ott látjuk a nagy tudású, de teljesen reakciós gondolkodású Sinai Miklóst. Ott van közöttük Hatvani István is, a magyar nyelvvel szemben a latin nyelvű tudományosság konok védelmezője. Hatvani mégis másvágású ember volt, mint Sinai. 1749-ben Bázélból magával hozta Pierre Bayle *Dictionnaire*-jét (Bécsben a vámvizsgálatnál meg is szenvedett érte), és nagy érdeme, hogy az egyoldalú humanista oktatással szemben a természettudományok tanításáért harcolt.⁷ A kollégium tanári kara mögött azonban ott állt a fölvilágosodásnak ismert harcosa, a magyar nyelvű oktatásnak lelkes híve, az iskolai ügyekben mindenható, nagyképzettségű főbíró, Domokos Lajos. A Leibniz szellemében nőtt wolffianus *Álom II. Jó-zsefről* című, németből mindjárt a röpirat megjelenése után, azon melegében fordított füzetében „beszédben és írásban” szabadságot követelt és „igazi megvilágosodást” Locke szellemében; utóbb buzgó védelmére kelt Trenk Frigyes antiklerikális *Bilanx*-ának. A kettejük példája és céltudatos munkája közrejátszhatott, hogy a kollégium ifjúsága között a felvilágosodás terjedni kezdett. Tudvalevő, hogy egy-két ilyen példa a serdülő fiatalságra jobban hat, mint a vaskalaposság: nem kétséges, hogy soraikban, társalgásukban a racionalizmus diadalmaskodott. Alig kerülhette el figyelmüket, hogy a könyvtárban már a negyvenes évek óta megvoltak Newton, Locke, Bayle művei, Szabó László diáksága idejében már Voltaire és Montesquieu írásai is. Racionalista írók gondolatai környékezték tanulmányaiban.

Itt ébredt közben verselgető kedve is. Keressük meg a mozzanatokat, amelyek élesztgették. Nem sokat jelent, hogy — miként Csokonainak — neki is adott témákra a poétai osztályban verseket kellett faragnia. (Csak az kár, hogy ezek a kísérletei nem maradtak meg.) Ennél fontosabbnak látszik Varjas János példája. Az iskolának költőnként ré-

⁷ Molnár Ágnes: *Debreceni arcok a felvilágosodás korában*, 1939. 43. o.

gibb, nagy poéta-tanítványa, Pálóczi Horváth Ádám éppen ekkor kelt az e-betűs verselő védelmére, állítván, hogy az ilyen szabású vers a magyar nyelvnek dicsőségére válik:⁸ ez annak a jele, hogy Varjas verselgetésének példája Horváth Ádámmra is buzdítólag hatott. Szabó László is Varjas idejében jutott a kollégiumba, s még ott érte Horváth Ádámot és Földi Jánost, ahogy őt ott találta a nála két-három évvel későbbben érkezett Csokonai.⁹ Fazekas Mihályról, aki egy-két évvel járhatott följebb, mint költőnk, tudjuk, hogy Varjasnak kedves és kényeztetett tanítványa volt.¹⁰

Ez a névsor önmagáért beszél. Elmondja, hogy a debreceni kollégium haladó szellemű belső ellenzékének része volt e költő-nemzedéknek fölvilágosodásra hajlásában, Varjasnak pedig abban, hogy egy évtizeden belül ilyen közlegyívású kis költőcsoport röppent ki a kollégiumból. — Varjason kívül Szabó László utolsó diákévében már ott tanított a győri származású Háló-Kovács József is, Csokonainak egyik példaképe. A poéták preceptora volt, verselgető ember, utóbb az *Aeneis*t magyaros formában ültette át nyelvünkbe.

A kollégiumban virágzott a diákköltészet is. Nemcsak a hivatalosan istápoltt alkalmi költészetre,¹¹ „előkelőségek” dicséretére, erre a „gombnyomásra” működő verselgetésre gondolok. Szabó ezt is próbálgatta. Élt azonban a vágáns hagyományok folytatásaképpen a — sokszor pajzán — szerelmi vagy bordalköltészet is, a diákmulatozások tartozéaként. A dalköltésre kész ösztön. De még inkább az a harmadik forrás, a híres kántus.

Mióta Maróthi György 1739-ben a kollégiumban az összhangzatos éneklést meghonosította — hiába tiltakozott a városi tanács az ilyen „kóták szerint” való éneklés ellen — a „hármóniás” diákok száma egyre szaporodott és a kántus megerősödött. Vezetésében Maróthit éppen Varjas János

⁸ Magyar Hirmondó, 1726. 137. o. — a szöveget idézi: Zsigmond Ferenc: *A debreceni kollégium és a magyar irodalom*, 1940. 29. o.

⁹ P. Horváth Ádám 1773–1780, vele egy időben, de egyévi megszakítással Földi János 1773–1781. Fazekas Mihály 1775–1782, költőnk 1776–vagy 1777–1786, Csokonai 1780–1795 volt a kollégium tanítványa.

¹⁰ Tóth Rezső adata. Fazekas Mihály versei, RMK. 17. k. 1900. 7. o.

¹¹ Zsigmond Ferenc id. m. 17. o.

váltotta föl.¹² Talán nem merész az a következtetésem, hogy a diákszobák énekléseinek s leginkább a kántus énekeinek, hogy Varjas ösztönzésének és Háló-Kovács példájának volt valamelyes köze a nagyobb diákok költői és éppen dalszerű szárnypróbálgatásaihoz. Szabóban is életre keltették, kiformálták tehetségét. Ez utóbbi adja a gondolatomat, hogy a *Piros rózsaboltozatok* ..., Szabó legnépszerűbb dala, eszméjével és formájával még a kántus temetési énekléseiben gyökeredzik.

Miként Csokonai, ő maga is korán kezdhetett verselni és talán — ez csak föltevés — tanulótársai között volt is ennek híre. Kezdett ráésmélni poéta-erére. Így történt, hogy vagy még Debrecenből, vagy tanítóságának elején Nagyváradról elküldte egy versét Baróti Szabó Dávidnak.

Mi készítette a debreceni kollégium tanítványát, hogy az exjezsuitához forduljon, mi készítette a dalköltőt, hogy a görög-római verselés apostolát keresse föl levelével, nehéz elgondolni. A merész formai újítás mindenütt és különösen a ref. főiskolák körében, ahol Horatiust addig is buzgón ápolták s még Kalmár György nehézkes hexameterait is emésztgették, nagy hatást tett. Új volt, friss volt és merész — imponált. Kazinczy is jóleső meglepetéssel olvasta Sárospatakon az *Új mértékre vett külömb verseket* — persze, hogy az ifjúság Baróti Szabó Dávidban nagy költőt látott.

Szabó Dávid örömmel fogadta a hozzáforduló ifjú bizalmát és — jöllehet a küldött vers ritmusa nem volt időmértékes — verseslevéllel köszönte és dicsérte meg. Költőnk boldogan olvashatta a hízelkedő sorokat: olyan magasra emelkedett fiatalos képpel, — írta neki Szabó Dávid — ahová sokan akkor sem jutnak el, mikor fejüket már hó hintette be.¹³

Már ha virágodban illy drága gyümölcsre fakadtál,¹⁴
Állapodott élted, mondsza, mi-félit adand?

¹² Nagy Sándor: *A debreceni református kollégium*, Hajdúhadház, 1933. I. köt. 278., 284. o.

¹³ Baróti Szabó Dávid megjobbitott, 's bővített *Költeményes Munkái*, Komárom, 1802. III. köt. 90—95. o.

¹⁴ Ez a kép Szabó László munkáiban többször megismétlődik, alább, stílusával kapcsolatban még visszatérünk rá.

Nékem igen tetszel; 's jobban fogsz tetszeni, hogyha
Néha görög módon pengeted hurjaidat.

Újabb vers, talán költői levél volt a válasz. (Sajnos egyik sincs meg.) Szabó Dávid most már magával egyenrangú költőnek ismerte el: a Múzsza cédrusfába véste az ő nevét, de egy másik cédrusfát is nevel, László számára.

——— Ötöt

Könnyű tudnod, ha nem mondom-is, hogy ki legyen:
Az, kinek uj lanton-pendültt dala zengni füledben
Már-is kezd, 's téged már-is örömmel el-önt.
Engem' ha kedvellesz, Lászlót kedvellyed.

Van még egy harmadik verse is Baróti Szabónak, ez azonban Szentjóni Szabó Gábornak szól. Föl lehet-e tennünk, hogy ez Lászlónak legifjabbik bátyja, aki szintén verselget? Azt hiszem, valószínűbb, hogy itt inkább sajtóhibáról van szó, ez a költemény is Lászlóhoz íródott. Úgy hangzik, mintha már egy kissé összeemelegedtek volna. Közvetlenebb hangú. Baróti Szabó arról számol be, hogy elment Virtre pihenni; sajnálja, hogy Kassa hamarosan visszaszólitja. Virti pihenése miatt nem felelt eddig levelére. Hogy töltötte ott az időt?

— — — olvasd

Verseidet, rendről-rendre le-festik ezek.
Melly eleven festés! az Apelles' képe nem él így!
Ellyen ezen festő víg örök élet-üdöt!¹⁵

Földi János 1789-ben már tud e versekről.¹⁶ Most már mint avatott poéta, Baróti Szabó Dávid koszorújával is övezetten hagyja el majd Debrecent, vagy kezdi meg pedagógus pályáját. Elbúcsúzott a diákévektől.

Iskolai éveiről, magatartásáról, tanulásban való hala-

¹⁵ Szentjóni Szabó Lászlónak külön művészete a leírás. Ebben is bizonyítékát látom, hogy a címben a Gábor név sajtóhiba, itt is Lászlót kell értenünk.

¹⁶ „Szabó Dávid Ur is a' maga könyveiben edgy Szabó László Professzort igen magasztal, sőt, ha jól emlékezem, ugyan azzal Révai Ur is levelezést tart. Ezek mind edgy emberre tzéloznak-e?” Kazinczy levelezése, 1:305. o. — Mikor Szabó László Nagyváradra került, Révai Miklós már régen nem volt ott. Levelezésükről ennél többet nem is tudunk.

dásáról — az anyakönyvek ebből az időből nincsenek meg — semmit sem tudunk. Németül nagyon jól tudott, ennek hamarosan hasznát is látta, a franciában otthon kellett lennie, erre vallanak húszéves korában megjelent fordításai. Talán apja kívánta és gondoskodott róla, hogy nyelveket tanuljon, talán mások példája hatott buzdítólag rá és önérejből tanult. — Kazinczytól tudjuk,¹⁷ hogy Dobozy Mihály tiszántúli ref. gondnok fiainak volt a preceptora, kenyerét ekként pótolta meg; verseiből kiérzik, hogy Vajdán és Kísszántón, Dobozyék birtokain milyen jól érezte magát, *Indully-dala*, ez a pattogó ritmusú, sikerült vers a tanúsága, hogy tanítványaival továbbra is szeretetteljes barátságban élt. — Írott emléke maradt azonban a kollégium jegyzőkönyveiben annak, hogy ő is vétett nem egyszer a szabályok ellen. Bölcsészkorában többször is. Ki-kimaradozott időn túl, nem volt ott a közös esti imán, tóga nélkül lopakodott ki a városba — kisebb kihágások mutatják, hogy diák volt, fiatal volt, pajkos volt...¹⁸

1786-ban, akkor, mikor teológiai tanulmányokra mehetett volna tovább, elhagyta az iskolát. (Toldy Ferenc rosszul tudta, hogy azokat is elvégezte.) Távozása az iskola-reformokkal függött össze.

A konzervatív egyházkerületnek és a városnak Mária Terézia Ratio Educationisa ellen, az autonómiáért folytatott évtizedes küzdelme eredménytelen volt. II. József rendelkezései kíméletlenül életbe léptették a Ratiót, megerősítették az iskolák államosításának ügyét, megindították németesítő terveinek megvalósítását: megteremtették elsőül az ún. Mixta scholát, ahol 1789-ben németül indult meg a tanítás. A kollégium, amely sokat várt II. Józseftől — 1770-i látogatása a debrecenieknek kedves emlékülben maradt — most kétszeresen csalódott. Végképpen letörték a felekezeti oktatáshoz ragaszkodó reakciós állásfoglalását, és kivették

¹⁷ „Praceptor (volt) talán a Dobozy-uraknál.” Kazinczy levelezése, 20:324. o. — Dobozy Lajos, akihez Szabó a kötetét is megnyitó *Indully-dalt* írta, költőnkénél két évvel fiatalabb volt, katonaiskolát végzett, huszárkapitány lett, mint ilyen indulhatott 1788-ban a török háborúba. — Dobozy Mihály, akit egy másik versében Mísunak szólít, valószínűleg ennek öccse.

¹⁸ Néhai Balogh Ferenc debreceni tanár értesítése.

kezeből az elemi oktatást, egyben megnyitották a németesítésnek egyik útját. Szabó Lászlónak éppen német-tudásával nyílt alkalmuk az érvényesülésre. A nagyváradi „nemzeti iskolához” (lucus a non lucendo) pályázatot hirdettek a Norma által megkövetelt négy tanítói állásra. Ezek egyikeért folyamodott, s az állást el is nyerte. Tizenkilencedik évében járt; egyelőre, s korán, révbe jutott. Nagy szó volt ez. Állami állást kapott, amire az imént, Mária Terézia korában protestánsoknak, még ha nemesek voltak is, alig nyílt alkalmuk. Most a közös iskolákhoz, amelyeknek elgondolásához tartozott, hogy éppen a felekezeti ellentéteket is kiküszöböljék, protestáns tanítókat, sőt — Kazinczy a példa rá — iskolafelügyelőket is neveznek ki. Sok „bolond tanítót” is (mint éppen Kazinczy panaszkodik), akiknek félesztendőket adtak a német nyelv elsajátítására s akik szerencsétlenségei lettek az új iskoláknak;¹⁹ Szabó László nem ezek közé tartozott. Benne megtalálták a hivatott embert; képzettségével, nyelvismeretével — németet és latint is kellett tanítani — egyformán megfelelt. Úgy gondolta, hogy az új intézmény nem ellenkezik „kedves nyelvünkkel”.²⁰ Szívesen ment tehát Váradra.

Még szívesebben azért is, mert itthon maradhatott Biharban, közel szülőfalujához, övéihez — a maga ismeretési körében. A Dobozyakkal való meleg barátsága, de talán apjának kapcsolatai is, itt Váradon közelebb vitték a vármegye vezető nemes családjaihoz. Közéjük valónak érezte magát. Nem kétséges (némi nyoma is van, különösen hivatalos írásaiban), hogy a nemesi osztálytudat él benne, a kisenemesben is, talán még erősebben, mint azokban, akik a kiváltságokat fenéig kiélvezhetik. Költeményei arra vallanak, hogy eleinte szívesen tapad a főrangúakhoz is, jól érzi magát náluk. Különösen a Haller- és a Teleki-családokhoz ragaszkodik. Magához Teleki Sámuelhez, a vármegye adminisztrátorához a félig gyermekember még aligha közeledhetett; de a Telekiekkel való ismeretsége utóbb Nagybányán is mélyült. Megmagyarázza ezt, hogy állását a

¹⁹ Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora*, 1915. I. köt. 177—182. o.

²⁰ Uo.

„kalaposkirály” intézkedéseinek köszönhetette s további előhaladását a főúri körök támogatásától is remélhette. Ez a simulékonynak látszó magatartása nem mond ellent haladó szellemű fejlődésének. Hasonló fejlődésvonalat látunk más kortársainál is, pl. Hajnóczy Józsefnél. De azonfelül Bihar-nak kiváltságosai, különösen persze a köznemesek mindig a szélső ellenzékhez tartoztak; nemesi jogaiknak önző és kíméletlen védelme ebben az időben a nemzet érdekeivel is találkozott és szembenállt II. József gyarmatosító és németesítő törekvéseivel, Rousseau és Montesquieu tanításaira támaszkodtak s önzésükben is a haladást szolgálták. Közülük Beöthy Jánost, az alispánt éppen hazafias viselkedéséért Szabó László nagyon tisztelte, Beliczai Józsefben, a „substitutus viceispányban” — mikor ez mint Arad megye alispánja meghalt — a haza hű fiát és az emberszerető jóságos embert siratja el.²¹ Ismeretségbe kerül a két Szlávy-testvérrel, Györggyel és Jánossal, Laczkovics János unokaöccseivel, akikkel később, a Martinovics-pörben együtt ül majd a vádlottak padján. Ekkor-e, vagy esztendőkkal utóbb bizonyosan megismerkedett Bessenyei Györggyel is. De már mostanában keresi egy másik fiatalembernek, Kazinczy Dénesnek barátságát, aki itt 1783 óta aljegyző; nála többször is megfordul bátyja, Kazinczy Ferenc: általa juthat közelébe. Minden jel arra vall, hogy ez korán, a *Magyar Museum* elindulása előtt megtörtént.

Eszmei vonalon legtöbbet mond nekünk nagyváradi éveinek legszembetűnőbb emléke, *A' Kivánság* című idillje. Erről valamikor megállapítottam, hogy Rousseau *Émile*-jéből vett részletek átültetése, az első magyar Rousseau-fordítás. Érdekes, hogy a debreceni kollégium könyvtárában Locke és Bayle, Voltaire és Montesquieu munkái mellett Rousseau könyvei nem szerepeltek.²² Ez nem jelenti persze azt, hogy a nagyobb diákok nem olvasták. Elég Csokonaira utalnunk, aki már debreceni diákkorában ismerte az *Émile*-t, a *Confessions*-t és a *Contrat Social*-t is. „A nagy francia író elvei — mondja Csokonai egyik régiebb életírója

²¹ L. Szentjóbi Szabó László *költeményei*, 1911. 118., 121. o.

²² Molnár Ágnes id. m., 135. o.

— győzelmesen vonultak be az emberi lelkiismeretbe.²³ Fölteszi azt is, hogy Csokonainak Rousseau-ban való elmélyülésére éppen Szentjóni Szabó László példája is ösztönzően hatott. Nem merész dolog tehát azt állítanunk, hogy költőnk Debrecenből hozta magával Rousseau szeretetét. Most, Nagyváradon fog A' Kivánsághoz, amelynek kialakulásában más példák is közrejátszottak. (Ezekről alább még lesz szó.) Nem összefüggő szöveg fordítása, hanem kiszakított részletek elég hű, olyan átdolgozása, amelyekből Szabó művészi módon alkotott kerek, egységes, kedves kép, logikusmenetű, világos rajzot. Minket ezúttal két részlet érdekel belőle. Az egyik így hangzik:

Ha mikor egy paraszt mellettünk elmegy, ki a' maga tzimereit vállán vivén, vissza-tér munkájához, egy két jó szó, egy két pohár bor által, melyek az ő nyomorúságát szenvedhetőbbé teszik, meg-örvendeztetem az ő szívét, 's belső részeimnek meg-indulásába, örömmel mondom magamba: „Ember vagyok én- is.”²⁴

Hangja még a nálunk élő feudális humanizmusra emlékeztet, de a francia forradalom idejében leírva, az egésznek van valamelyes nyomatéka. A másik részlet azért érdekes, mert Szabó László maga szövi bele (nem Rousseauból való s önvallomásszerű):

Itt élek én nyúgodalomba; az én kevéssel meg-elégedő lelkem nem óhajtja a' Városok pompáit; és minden nagyra vágyásom itt állapodik-meg, hogy *szabadon* élek. A' *józanokosságot* választottam parantsoló Urammá, a szeretetet és igazságot ítélő bírám-má, és a természetnek sokféle gyönyörűségeit mulató-társaimmá.²⁵

Ha itt a szabadság szeretetét, racionalizmusát és természetszeretetét kissé burkoltabban hangoztatja is, utóbbi annál merészebben szól azokban a *Töredékek*ben, amelyek a kassai *Magyar Museum*ban látnak napvilágot.²⁶

²³ Ferenczi Zoltán: *Csokonai*, 1907. 35. o.

²⁴ A' *Kivánság* című idilljének befejező részében. *Költeményei*, 1911. 181. o.

²⁵ Uo. 178. o.

²⁶ (Némely) *Töredékek R* — — — ből., Magyar Museum 1790., II. köt. utolsó negyed. 464–477. o. — A kötet kézirati, cenzúrált példánya az OSZK kézirattárában van.

Azt tartjuk, hogy a' Társaságban fenn-álló Rendekek egy-általlában meg kell maradni, és nem gondollyuk-meg, hogy ezek a' Rendekek el-kerülhetetlen változások alá vagynak vettetve.

Nintsen semmi egyéb el-törölhetetlen jel, mint a'mely-lyet maga a' természet nyomott-bé: ez pedig sem nagy urakat, sem gazdagokat nem tsinált.

Ditsérje más a' mint akarja, az olyan meg-győztetett királyt, a'ki búsultában trónussának romladékai között akarja temetni magát; én megvetem őtet, mert látom, hogy tsak a' korona teszi valamivé, és hogy éppen semmi sem, mihelyt nem király.

(Az ember) a' társaságban, hol a' mások' rovására él, tartozik személyével és munkájával használni, mégpedig minden ki-fogás nélkül, akár gazdag, akár szegény, akár erős, akár gyenge legyen. Minden ingyen-élő polgár gaz ember.

A' köznép teszi az emberi nemzetet. A'mi nem köznép, olly kevés, hogy azt számba sem lehet venni. Az ember minden egyenlő. Ha ez úgy vagon, az a' rend érdemel több tiszteletet, a'melly számosabb. A'ki minden elő-itélet nélkül gondolkodik, az előtt el-enyészik a' polgári Rendekek' külömsége.²⁷

E sorokat Rousseau írta ugyan; de hogy az *Émile* hatalmas anyagából Szabó László — az előbbieknél később — éppen ezeket fordította le, abban már az első magyar köztársasági mozgalom előrevetett gondolkodása tükröződik; megfordítva, ez a gondolkodás viszi őt majd közel Hajnóczyhoz s vezeti őt a forradalom szervezői közé. A húsz-huszonkétéves fiatal „professzor” — Kazinczy állandóan annak emlegeti — a fölvilágosodás forradalom felé vezető útjának már ezen a haladott állomásán van. A fel-törekvő, nyugtalan emberek logikus gondolkodása ez; a kisbirtokos nemesé, aki egyre elégedetlenebb sorsával, és aki a fölvilágosodás tanításaitól vezettetve ráeszmél, hogy — a paraszt is ember. Mindnyájan emberek vagyunk. Egy-forma jogaink vannak, az emberek között minden különbségnek el kell enyésznie, a közterhekben mindenkinek egy-aránt részt kell vennie. Rousseau tanítja, és íme Szabó László — miként egy másik Rousseau-tanítvány: Hajnóczy József is — már bátran hirdeti.

²⁷ Szentjóni Szabó László költeményei. 1911. 206–215. o.

A pályakezdés örömét egyelőre zavartalan évek követték. Negyedfél boldog esztendőt töltött Nagyváradon. Élete gondtalan és nyugalmas volt. Közel volt szüleihez, testvéreihez, megélhetése biztosítva, foglalkozása kedvérevaló, társasága olyan volt, amilyenre leginkább vágyott. Egy kicsit a hír is szárnyára kapta már nevét. Bízott haladásában, előbbrejutásában, becsvágya ébredezett — minden derűs volt körülötte. A „nagy szüret” Halleréknál, kirándulásai Dobozyékhoz, a városban kulturált emberekkel való érintkezés optimizmussal töltötte el.

A tanítás nincsen terhére. A nebulókkal vesződve felüdüli, ha az iskola ablakain kitekint. Azok egy kertre nyílnak, mely azelőtt a pálosoké volt. Ha néha tavaszidőben a gyermekekkel való fáradozás — németet is kell tanítania — túlságosan igénybe veszi türelmét, kinéz az ablakon — „és a fél-eleven természetnek látása megvidítja”.¹ Gondolatait és érzésvilágát a szabadság szeretete, az életnek „józan-okossággal” való szemlélete, emberszeretet és a természet szépségeiben való gyönyörködés járják át.

Mindezt napsütésként egy kis szerelmi ábránd ragyogja be. A rózsaszínű szál — valamikor rámutattam már² — Hallerék telegdi szüretéhez vezeti a kutatót. Halleréknál otthonosan érzi magát; eltréfálkozik a fiatal grófokkal, udvarol a házikisasszonynak, Klára comtesse-nak, aki a szüretben pallérjának szegődik („puska félvállán, szoknyás gavallér”); s elmulatozik a szedőkkel is. Nem a tanító, hanem

¹ A' Kert. N. Váradon. — *Költeményei*. 1911. 187. o.

² Szentjóni Szabó László költészete. Kny. az Erdélyi Múzeum 23. kötetéből, Kolozsvár. 1906. 14—15. o.

a nemesember. A társaságban a vendégek között van egy leány, akit költőnk Comtesse Czili néven emleget. A nevét a jegyzetben is csak... Czeceziliának mondja. Hogy az a leány, akihez szerelmes költeményei szólnak és e pillanatban jövőjéről festett ábrándjai fűződnek, költőnknel magasabbrangú családból származott és számára elérhetetlennek látszott, azt verseiből tudjuk. *A' szerelmes Pásztor* című költeményében így énekel:

Daphnének tudtára adjátok!
Hogy nagy neve 's kintsei között
Szivem egyikbe sem ütközött.

Vagy másutt:

Bátor a' gyümölcstők magosok,
Mellyekhez hasztalan kapdosok,
Bár látom Daphné gazdagságát
'S szegény sorsom alatsónyságát, stb.

Talán nem tévedünk, ha a tegledi szüret Czilijében keressük költőnk ekkori szerelmét.

Élete evvel is kellemes és változatos: otthon van, jól érzi magát, szereti Nagyváradot. Mindig is visszavágyódik majd ide, akkor is, mikor a megyéhez pályázik aljegyzőnek, akkor is, mikor a nagyváradai akadémián tanári állást szeretne kapni.

Ebben a harmonikusnak tetsző életben természetesen némi lendületet kap, jobban kibontakozik költői kedve. Úgy vélem, hogy verseinek javarésze a nagyváradai évekhez fűződik. Ez persze csak föltevés, mert keletkezése pontosabb idejét nem sok költeményéről lehet megállapítani. Néhányról tudjuk, hogy már Váradon írta őket, néhányról, hogy Nagybányán.

Költészetéről később bővebben lesz szó, de néhány mozzanatra már itt rá kell mutatnom. — Baróti Szabó Dávid biztatásának, hogy „néha görög módon pengesse húrjait”, nem sok foganatja volt. Nem fül a foga hozzá, érzi, hogy ez nem az ő világa. Ha voltak is ma ismeretlen próbálkozásai, azok a Ráday Gedeon rostáján nem jutottak a kiadandók közé. Összesen két időmértékes versét nyomatta ki, egyikét klasszikus költeményt pedig magyaros formába ülte-

tett át, azt hiszem inkább nagybányai esztendejében, mikor a látint, talán a görögöt tanította is. Rímes-időmértékes verseiben többnyire döcög a jambus. A ritmusváltoztatásokon Földi János is megakad.

Szabó László világa a magyaros dal, amelynek erős ik-tusa legelső nyomtatásban megjelent, formailag még kiforratlan verséből, *A' szerelmes Pásztorból* is kicsendül:

Ott esett az, | hogy az első | szerelem
Nyilaival | meg-rontotta | kebelem;
Ott esett a, | hogy egy őszi | időben
Daphnét, a szép | Daphnét láttam | elsőben.
Ott esett az, | hogy egy halmon | le-felé
Félénk erőm | gyenge testét | emelé.

Ritmusérzéke fejlődik és verselése változatosabb lesz (*Dobozy Mihályhoz. — A' jó estve.*); mégis egyre gyakrabban tér az ősi nyolcasra, akár nyolc, nyolc, akár nyolc, hét változatában. Szemmel látható, hogy a magyar dalformákat szereti legjobban, ilyen költeményei játszi könnyedséggel születnek.

Nagyváradi éveiben költői pályájának is két jelentékenyebb fordulatához jut el, Az egyik, hogy az éppen meginduló folyóiratokban a nyilvánosság elé léphet. A *Magyar Musa* még 1787-ben³ közli egy ez év október 26-án keltezett költeményét és a következő évben már a *Magyar Museum*-nak munkatársa; az marad akkor is, mikor az *Orpheus*ban is jelennek meg költeményei. Hírneve lett, fölfigyeltek rá, érdeklődni kezdenek kilétéről. Kazinczytól Horváth Ádám is, Földi János is — ebben az időben legszorgalmasabb levelező-társai — ismételten kérdezősködnék felőle. Soraik úgy hangzanak, mintha Kazinczy küldött volna nekik néhány Szabó-verset. Horváth Ádám megírja, hogy már „látta szép munkájit”.⁴ Arra kéri, vegye rá Szabó Lászlót is, hogy levelezés útján fogadjanak el helyesírás dolgában valamennyien egységes álláspontot és mindnyájan úgy írjanak, „a'mint leg-jobb”.⁵ Utóbb részletesen foglalkozik

³ *Magyar Musa* 1787. 787. o. „Várad 26 Oct. 1787.” dátummal.

⁴ Kazinczy *levelezése*, id. kiad., 1:281. o.

⁵ Uo., 1:291. o.

(erre még rátérünk) Gellert-fordításával s verseiről úgy ítél, hogy „az esze szép; minden sornak utánna irhattad volna a' Brávót”.⁶ Földi János nem sokkal utóbb mondja, hogy „a Váradi Normális Oskolabeli Prof. Szabó László Ur” verseit „meg-olvastam — — — e' versek nekem tettzenek”. Nagyon érdekli őt és megkérdezi Kazinczyt, hogy „mi tsoda idejü 's korásu ember az?” Nagyon érdekli őt, hogy kálvinista-e? Kazinczytól így tudja, de feltűnik neki, hogy Baróti Szabó Dávid nagyon magasztalja és hogy „Révai Ur is levelezést tart vele”.⁷ Mindenesetre érdekes, hogy, ha ezekhez a *Tempefő*inek már idézett sorait tesszük, akkor három olyan poétának a dicsérő szavai találkoznak itt, akik mind Debrecenből és ugyanabban az időben kerültek ki. Egy volt az izlésük, amely ugyanegy tanításból, egy eszmekörből, költői fölfogásból s a dalformának kedveléséből alakult.

A *Magyar Museum*hoz való kapcsolata volt hírének az alapja. Ide könnyű út vezetett, ide bizakodva fordulhatott. Ott volt Baróti Szabó Dávid, aki tehetségét először méltatta, akinek dicsérő sorai élesztgették verselő kedvét. De ismerhette — s az a véleményem, hogy Dénes által ismerte — már Kazinczy Ferencet is. Batsányi Jánost, később legjobb barátját csak akkor, ha ő maga is megfordult Kassán, amit föltehetni.

Költészetében a másik fordulat a német divatos költészet felé való hajlása. Ebben elsősorban Kazinczy irányítását keresem. 1788 májusában jelent meg Kazinczy Gessner-fordítása, a régóta (1784) kész *Bácsmegyeyje*, amellyel író-társait, költőnket is, valósággal megbabonázta.⁸ Kisebb költeményeiben Kazinczy a göttingiaiak nyomán jár. A rokokódalköltés vonzó s ekkoriban a lírát mindenütt betöltő hatásától ő sem tudott szabadulni. De fölhívhatta rá Szabó László figyelmét Földi János is, és előtte állt e dalok első magyar visszhangzójának, Révai Miklósnak példája is. A nagyváradi évek magyaros irányú fejlődésébe hamarosan beront ez az „újmodi”. Neki különösen tetszetős lehetett, mert nálunk leginkább a göttingai *Musenalmanach*ok ver-

⁶ Uo., 1:476. o.

⁷ Uo., 1:304., 305. o.

⁸ Négvesy László: *Kazinczy Pályája*, 1931, 51. o.

seit fordítgatták és utánozták, és mert Göttingából fiatalos üdeséggel áradt a fölvilágosodás. Illett neki ez a költészet azért is, mert csupa énekelt dal volt. Haydn, Schulz, Steffan zenéjével jutottak hozzánk: a megzenésítés többnyire zongorán szólt. (*Lieder am Klavier zu spielen.*) Formájukban, egyszerűségükben, zenéjükben sok népies elem volt.

Két hosszabb lélegzetű költői alkotás is fűződik Váradhoz. *A' Kivánság* az egyik és már említett Gellert-fordítása a másik. Közös vonásuk, amely több kisebb dalával is egyező: megleégedett, derűs hangulatuk, enyelgő, játékos tréfálkozásuk.

Mindezt verselő kedvének fejlődéséhez és azért mondtam el, hogy a váradi negyedfél esztendőnek képét valamennyire teljessé vázoljam. Mindenből ragyog a fiatalsága, az optimizmusa. Mások példáján meglátja ugyan a társadalomnak egyik-másik igazságtalanságát, de mióta protestáns létére állami „professzorrá” lehetett, magán alig érzi. Világnézete így mutatkozik meg *A' Kivánságban*, amelyben, mint láttuk, már elhangzik a rousseau-i mondás, hogy a paraszt is ember.

Nagyváradon a debreceni diákból ember lett, kialakulni, kiforrti kezdő poéta. Még egy pillantást vessünk a pedagógusra is. A III. osztályt vezette. Tanfelügyelője, Verner Jakab, aki az új rendszer bevezetéséért a debreceniekkel erősen harcolt, később, mikor költőnknek szolgálati bizonyítványra volt szüksége, abban így nyilatkozott róla:⁹

...Ita suae diligentiae, singulariumque suarum cognitionum, et ad docendum aptitudinis specimina, cum exemplari morum integritate conjunxit, ediditque, ut praeconceptae de se expectationi, procurato laudabili discipulorum suorum in litteris progressu constantem responderit, taliterque nonsolum superioritatis suae, verum etiam gremialium civium amorem et existimationem sibi conciliaverit.¹⁰

⁹ O. L., Htt., Depart. Grem., 1791. f. 52. p. 38.

¹⁰ Magyarul: Szorgalmával, ismereteivel, tanításra való alkalmasságával példás erkölcsösség párosult, úgyhogy a hozzáfűzött várakozásnak a tanulók állandó, dicséretreméltó haladásával felelt meg, s illymódon nemcsak felsőbbbségének, hanem a város polgárainak szeretetét és becsülését is megnyerte.

A nagyváradi, neki majdnem idilli időnek — éppen a francia forradalom kirobbanásának esztendejében — életének egy új fordulata vet véget. Alkalma nyílik nagyobb fizetéshez és pályáján magasabbra jutni. Az alkalmat nem szalaszthatja el.

II. József 1787-ben, terveit folytatólag megvalósítva, a magyar középiskolákban is a németet tette mindenkre kötelező tanítási nyelvvé. A gimnáziumok csak németül tudó tanárokat alkalmazhattak; a császár súlyt helyezett rá, hogy közöttük protestánsok is legyenek. Az 1784-i hírhedt nyelvrendeletnek ez a kíméletlen végrehajtása Nagybányát is sújtotta. Itt minoriták tanítottak s nekik nem volt megfelelő emberük. A gimnázium vezetése már ezért is kicsúszott kezükből. A város pedig, amely már 1785 óta hasztalan tiltakozott a német ügyvezetés és német tanítási nyelv ellen, most maga volt kénytelen alkalmas világi tanárokat keresni. Az állásokra pályázatot hirdettek, föltétel a német nyelv tudásán kívül, csak a feddhetetlen előélet volt; minősítés dolgában pedig mindössze annyit kívántak, hogy a pályázó a budai vagy a pozsonyi tanárvizsgálobizottság előtt megállja helyét.

Szabó László eszerint, valószínűleg 1789 tavaszán, Budára ment vizsgázni. A bizottság minden bizonnyal inkább német tudására, mint a szakjártasságára volt kíváncsi; ezekben pedig nem volt hiba. Képzettsége az átlagosnál jobb volt, a pedagógusról főigazgatója, az imént láttuk, szép bizonyítványt állított ki. Mindez jó ajánlólevél volt számára.

Budán meg kellett fordulnia a helytartótanácsnál. De ezen a pest-budai útján — talán először volt a fővárosban

— kereste Ráday Gedeon ismeretségét is. Könnyű volt vele megismerkednie, csak el kellett menni a színházba: Ráday, ha csak tehetette, minden előadáson ott volt és sohasem ült páholyban, mindig földszinten. Kazinczy beszéli el:¹

Amely ifjak nem merék fölkeresni házában, mögötte vevének ülést, s legördülvén a kárpit, egyike a másikának félhangon mondá el ítéletét a játszott darab felől, mintha nem akartak volna a tisztelt öregtől értetni. Ráday megfordult, hogy vagy javálja értelmöket, vagy azon igazítson, s leckéket tart a nekik a dráma hármassága felől. Így jutának ismeretségébe Földi János, *Szentjóni Szabó László* és sokan mások, s Ráday az igyekezőknek szabad bejárást engedte házához.

Az ismerkedés szívélyesen mehetett. Ráday Gedeon jól ismerte az ifjú nevét a *Magyar Museum*ból; ráadásul Szabó Lászlónak, anyja révén, Nógrádhoz is volt valamelyes köze, a Darvas-családhoz (Rádaynak is rokonaihoz) távoli atyafiság fűzte. A nógrádiakat pedig Rádayék mindig szívesen vették pártfogásukba — élt bennük a lokálpatriotizmus. (Mikor az első magyar „játékszíni társulat” megnyitó előadása volt, az ifjú Ráday Pál Nógrádból hozatott cigányokat.) Szabó Lászlónak sikerült Rádayék közelébe jutnia. Hogy Pécelen is járt, azt tanúsítja *A' Pétzeli kert* című verse,² amelyben arra kéri Rádayt, hogy

Láttasd itt a' természetnek
Pompás együgyűségét,
És az emberi nemzetnek
Nagyra ment mesteriségét.

Itt a' rend 's rendetlenséget
Egyvelítsed egymással,
Hogy szívünk kettős szépséget
Érezzen egy látással.

Kérvényének kedvező elintézése nem sok akadályba ütközhetett, joggal bizakodva és kellemes hangulatban térhetett vissza Váradra. Ráday befolyásának is része lehetett

¹ Kazinczy Ferenc: *Magyar`Pantheon* (Abafi-kiad. É. n.), 30—31. o.

² *Költeményei*, 1911. 132. o.

benne, hogy neve az első kinevezettekéi között volt, s hogy a retorika és poézis tanárává nevezték ki. Kazinczy 1789. szeptember 19-én újságolja Horváth Ádámnak: „Szabó László ex schola normalis Magna-Varadiensis Nagybányára pro docenda Rhetorica et Poesi vitetett által.”³

Nagybányán nem nagy lelkesedéssel várták a Pechata János igazgatóval együtt kinevezett négy új tanárt. A németesítés eszközeül jöttek, II. József reakciós irányát képviselték. „A társadalom — mondja a gimnázium történet-írója⁴ — ellenszenvvel fogadta őket.” Idejövetelüknek az volt a színezete, hogy a maguk egyéni előbbrejutását fontosabbnak tartották a nemzeti haladás kérdésénél. A társadalomban egy darabig elszigetelve maradtak, és Szabó Lászlónak ezt még jobban éreznie kellett, mert a tanári karban az egyetlen protestáns ember volt.

Talán ennél is magánosabbnak érezte magát, mert el kellett szakadnia Bihartól, szülőföldjének tájaitól, családjától s attól a nemesi, egyben megyei társadalomtól, amelynek — eddig úgy érezte — része volt.

Csak a Telekiekkel akadt újabb kapcsolata. A Nagybányával szomszédos Hosszúfalván volt birtokos Teleki Imre s ennek fia nála vizsgázott. Szabó még mindig keresi a főnemesi kapcsolatokat. A kegykeresésnek tipikus példája az a vers, amelyet a „szent római birodalmi gróf Teleki Imréhez” írt, „midőn exament tartott”,⁵ a „remek tsemetéhez”, akire „a pindusi istenek vidám szemmel mosolygottak”, még Apolló is jókedvében „borostyánkoszorut kötözött” neki.

Ezzel szemben van nagybányai tartózkodásának néhány verses emléke, amelyek a költő haladó gondolkodásának, tehát igazi énjének nyomait árulják el. Ezek II. József szerencsétlen török hadjáratának epizódjaihoz, a martinestyi, foksani és belgrádi győzelmekhez fűződnek. Három költeménye dicsőíti Kóburg és Laudon tábornokokat. Úgy festenek, mintha dicsőítő költeményeket írna. Valójában azonban mindegyiknek érzik valami éle is. A martinestyi győ-

³ Kazinczy levelezése, id. kiad., 1:567. o.

⁴ Morvay Győző: A középoktatás története Nagybányán, 1896.

⁵ Költeményei, 1911. 129. o.

zelem dicsősége Kóburgé, de a győzhetetlen seregek vitézségének igazi oszlopát a holttestek halma, vérrévált ligetek alkotják. Belgrád megvétele sok vitéz léleknek az ára, Foksan és Belgrád megvételének örömdalában is három strófán át a vért emlegeti. A behódolni látszó költő a fölvilágosodás józan szemléletével ítéli meg a háborút.⁶

Nagybányáról kelt Ovidius egyik elégiájának (*Trist. L. 4. El. 6.*) magyaros formájú fordítása, amely a következő évben Kazinczy *Orpheus*ának első kötetében jelent meg. Mintha csak a maga honvágyáról írna benne:

Már két nyár kétszer aratott
'S két szüret múlt-el vélek,
Hogy hazámból el-tiltatott
Szám-kivetésben élek.⁷

Éppen e formai kísérlet miatt gondolom, hogy itt született — a költészettan tanítása közben, mikor tanítványai is „propositiókra” faragták a verseket — az az érdekes s nálunk első próbálkozása, hogy az *Ilias* utolsó énekének egy részletét rímes alexandrinusokban szólaltassa meg. Baksay Sándor sokféleképpen megítélt, de alapjában mégis jóízű fordításának ez a száz évvel előbbi előfutára az első kísérlet ilyen magyaros köntösre. — S ugyancsak ide teszem egyetlen időmértékes versét is,⁸ a *Rectius vives Licini* (Horatius, *Carm. II. 10.*) fordítását, az aurea mediocritas dicsőítését, amelynek sapphicumaival Dugonics András már 1774-ben leoninus-versekben, nagyon gyöngye eredménnyel, próbálkozott; ez a magyarba ez időben, föl Virág Benedekig és Kresznericsig, legtöbbször átültetett horatiusi carmen. (Érdekessége a fordításnak, hogy Verseghy átültetésének több sora egyezik vele.) Hogy azonban Szabó éppen ezt a verset fordította le, abban része lehet annak is, hogy Rousseau az *Émile*-ben Horatiusnak ezt a költeményét emeli ki.

Valószínű, hogy magyaros formájú dalköltését sem

⁶ Uo., 106., 117., 124. o.

⁷ Uo., 97. o.

⁸ Nem számítom ide *Az első borotválkozás* című versét, amely ezzel a horatiusi jellegével „Archilochum proprio rabies armavit Iambo” egy iambusos próbálkozása.

hagyta abba. De hogy ezekből fűződik-e valamelyik Nagybányához, azt nem lehet megállapítani. Amúgy is aránylag rövid időre — csak egy iskolaévre — maradhatott itt.

1790. április 20-án — miután mintegy három hónappal azelőtt visszavonta a nemesi kiváltságokat és érdekeket sértő rendeleteit, és megígérte, hogy országgyűlést hív össze — meghalt II. József. Ismeretes, hogy ezek az utolsó intézkedései már nem elégítették ki a nemességet; egyre növekvő, egyre önzőbb gyűlöletüket még fokozta a vármegyék önkormányzatának megnyirbálása. Ezt az ellenszenvet azoknak is érezniök kellett, akik az uralkodó reakciós céljainak eszközei voltak.

Szabó László eddig II. József intézkedéseinek két előnyét látta. Az egyik, hogy a türelmi rendelet biztosította elhelyezkedését, a másik, hogy e németesítő törekvések közben jól tudott érvényesülni, mert jól tudott németül. II. Józsefre nem az adómentességét és egyéb kiváltságait féltő és ezért ellenálló birtokos nemes szemével nézett, hanem a pályája elején álló embernek csodálatával, aki egyéni boldogulását a császár intézkedéseinek köszönhetette. Jozefinizmusa még nagyon is eleven benne, emberszeretetét és cselekedeteiben a jószándékot látta. Ez a szemlélet íratja meg vele hírhedt sorait, amelyekben epitáfium alakjában rója le háláját:

Az emberi nemnek igaz, hív szolgája,
A' köz-szeretetnek tüköre 's példája,
Ki a' józan elme 's böltsesség ösvényén
Segíteni kívánt népei törvényén:
De kinek szándéka 's minden fel-tétele
Szerentsétlenné lett, 's el-múlt eggyütt vele;

— — —
De még-is nagyobb volt az egész századnál,
Nézd utazó! József fekszik itt lábadnál!

Ugyanekkor a jobbágyság, amely Józseftől nyert kedvezményeit féltette s jogosan tartott a reakciótól, országszerte megmozdult, a nemesség pedig fegyverkezett a parasztok ellen, s vármegye vármegye után hirdette a Pragmatica Sanctio érvénytelenségét, okul adván, hogy annak

föltételeit II. József nem tartotta meg s ezzel a nemzet is fölszabadult kötelezettségei alól.

Ebben az izgatott hangulatban költőnk sem érezhette jól magát Nagybányán. Tudhatta, hogy itt pályájának vége szakadt. A város visszakívánta a minoritákat s bizonyára hallatszottak is ilyenféle hangok. Szabadságot kért és kapott is, még az iskolai év vége előtt. Talán rövid időre hazament Biharba, de igazában az országgyűlésen bekövetkezendő események érdekelték. Maga is Budára ment. Szabadsága idejére egy, éppen 1789-ben kiadott rendelet értelmében, helyettesítésének költségeire félfizetését levonták; még sokáig emlegette nagybányai évi 450 forint fizetését, s nem gondolta, hogy ennyi többé sohasem lesz neki. A helytartótanács 1790. augusztus 21-én kelt rendelete megfosztotta őt kenyerétől, már csak azért is, mert II. József e téren visszatért a régi rendhez, a minoriták újból elfoglalták helyüket Nagybányán és a református Szabó Lászlónak nem volt köztük keresnivalója. A rendelet kilátásba helyezte az elbocsátott tanárok megfelelő elhelyezését, éspedig a közeljövőre.

Az országgyűlésen erőteljesen hangzottak föl a reformkövetelések, amelyeknek irányát a nógrádmegyei Ócsai Balogh Péter röpirata jelölte meg. Úgy látszott, hogy a nemesi ellenállás célkitűzései találkoztak és egy úton haladnak a nemzet érdekeivel, jóllehet a jobbágyságról kevés szó esett. A függetlenség azonban már élt bennük, a nemesség József-ellenes hangulata Habsburg-ellenessé alakult. II. Lipót erőszakossága, fenyegetései az ellenállást hamar letörték, és az eddig is legnagyobb részében aulikus főnemesség példájára, a középnemesség is behódolt az udvarnak, megalkudott.

A hivatalokban folytatódott a régi élet, és I. Ferenc idejében az egyházi reakció a réginél is nagyobb erőre kapott. Mindez utóbb belejátszott Szabó László sorsának alakulásába is.

Szabó szeptemberben visszatért Nagybányára, és — nyilván Budán szerzett információk és baráti tanácsok alapján — innen írta meg folyamodványát a helytartótanácsához, melyben közel öt évi működése után végkielégítésül egy évi

fizetést kér.⁹ A kérvény Tokody György főigazgató kísérelt iratával került a helytartótanácsához. Tokody eléggé hivatalos stílusban, szinte csak szokványosan és csak annyit mondott működéséről, „ut siquidem memoratus Ladislaus Szabó spectata tam morum, quam ex scientiarum ratione partes officii sui cum lena tam publici, quam ex superiorum suorum satisfactione impleverit et solum disparitas religionis eundem officio hoc privaverit”.¹⁰ Kérvényének teljesítését, úgy látszik, kilátásba helyezték és így kissé nyugodtabban járhatott új elhelyezkedés után.

Novemberben — a tanítás, nélküle, már megkezdődött — Nagybányáról elment Szatmárra és meglátogatta Földi Jánost, akinek valami bécsi összeköttetéseiről hallott hírt. Földinek Kazinczyhoz írt levele szerint¹¹ megelégedetten ment el tőle. „Kiváltképpen szereti a poézist — mondja Földi. Ma irok Bétsbe eránta.” Otthon is járhatott. De egyre jobban vonzotta őt Buda.

Még ezen az őszön beiratkozott a jogi fakultásra. Immatrikulációjának és jogi tanulmányainak az egyetem iratárában nem találtam nyomát, de hogy jogot végzett, annak bizonyossága, hogy 1794-ben ügyvédi vizsgát is tett.

1791 elején — talán Rádayék tanácsára — megint kérvénnyel fordult a helytartótanácsához¹² és engedélyt kért, hogy a tanács jegyzőkönyvvezetésében magát gyakorolhassa („petit facultatem in Prothocollo Consilii practicandi sibi conferri”). Ilyenformán, mint fizetéstelen gyakornok, practicans, bejutott a helytartótanácsához. Tehette, mert egyévi fizetése és hozzá a nógrádi földek hozadéka biztosította megélhetését. Most itt van az üresedő állások boszorkányműködésében. Itt értesülhet legjobban elhelyezkedésének lehetőségeiről. Még hozzá szerencséjére a belső (gremiális)

⁹ O. L., Htt., Litt.-polit., 1790. f. 45. p. 12. A sajátkezűleg írt kérvény szövegét és fordítását l. a függelékben.

¹⁰ Magyarul: Nevezett Szabó László mind erkölcsi, mind a tanulmányok szempontjából kötelességét a közönségnek szeretetével és felsőbb-ségeinek megelégedésével teljesítette és pusztán vallásának különbözősége fosztotta őt meg hivatalától.

¹¹ Kazinczy levelezése, id. kiad., 2:123. o.

¹² O. L., Litt.-polit., Proth. 1791/2796. szám.

ügyosztályhoz került, és pár hónapon belül máris úgy látszott, hogy célhoz ért.

A nagyvárad kir. jogakadémián a magyar nyelvnek állítottak tanszéket. Ez is visszhangja a nemesi ellenállásnak, egyik mozzanata a nemzeti nyelvért, magyar műveltségért már Bessenyeitől kezdett és imént az országgyűlésen is megindult harcnak, amely később, évtizedek múlva a magyar nemzeti öntudat megszületéséhez vezetett.

Ez a nagyvárad, szervezendő állás legjobban megfelelt Szabó László óhajtásainak. Hazakerülni Biharba, felsőbb fokon folytatni az elemi iskolában és a középiskolában megkezdett munkát s emellett ott élni megszokott környezetében — olyan szép remény volt, hogy eleve tudhatta, ez csak óhajtás marad. Hiszen látnia kellett, hogy ilyen eminenter katolikus iskolához református embert nem fognak kinevezni. Ez magyarázza meg kérvényének azt a különös menetét, hogy a nagyvárad tanszék kérésével kezdődik, de gyakornokságára alapozva helytartótanácsi alkalmaztatásra lyukad ki. A kérvényt már ezért is érdemes elolvasnunk.¹³

Infrascriptus neo-erigendam in Academia MVaradiensi linguae Hungaricae cathedram gratiose sibi concedi; aut si eundem religio reformata ab omnibus ad scholas catholicas muniis penitus excludat, aut ad hocce Exc. Consilium Regium, aut ad separandam ab eodem Cameram Hungaricam, cum praehabito gesti antea officii 450 Rfln. salario semet applicari humillime instat e motivis sequentibus.

1. Quod sit nobilis indubitatus, ac in pluribus Cottibus possessiones aviticas quamvis per praedefessores suos inoneratus habens; —

2. quod idem vi gesti sui officii, prius quidem ad scholas Normales, subseque qua Professor Rhetorices se in idiomatibus Germanico, Latino ac Hungarico accuratis perficere debuerit;

3. quod in sic dictis Artibus liberalibus, praeprimis in Poesi ut adnexus libellus sub A) testatur, quosdam gressus fecerat.

4. Post exactum penes Rem Litterariam quattuor annorum servitium, omni cum praepositorum suorum aquiescentia, ut adnexa sub B) testimonia docent, gestum, uni-

¹³ Uo. Litt.-polit., f. 52. p. 38.

cum religionis discrimen, quod sit reformatus, supplican-
tem officio ac salario 450 Rfum privavit;

5. Offert etiam supplicans, in casu necessitatis, semet
quamlibet philosophiae cathedram supplere velle;

6. Gratosum Exc. Consilii No. 28951 emanatum Intima-
tum affidat supplicantem, ejusdem rationem in applicatione
ad Excelsum Consilium caeteris paribus habendum esse,
si aptitudinem suam debito modo edocuerit. Cujus testan-
dae causa. —

7. Supplicans ad Exc. Consilium R. actu practican-
tem agit.¹⁴

Van ebben az írásban több, megfigyelésre érdemes
mozzanat. Az egyik az a színezete, hogy bármiféle megfelelő
állás után kapkod, de kiérzik belőle a pedagógus-pálya
iránti vonzalma. Szükség esetén a bölcsészet bármelyik tan-
székét is vállalná. II. József idejében ez világnézeti és majd-
nem politikai kérdés volt. II. József tudvalevőleg¹⁵ a göt-
tingai materialista Hissmannt akarta a pesti egyetemre hoz-
ni, most Nagyváradon költőnk is merné vállalni. — A másik

¹⁴ Magyarul: Alulírott alázatosan kéri, hogy a Nagyváradon újra-
állítandó akadémiában a magyar nyelv tanszéke neki adassék; vagy ha
őt református vallása a katolikus iskolánál minden alkalmazásból eleve
kizárná, akkor vagy ezen magas Királyi Tanácshoz, vagy az attól elvá-
lasztandó Magyar Kamarához az azelőtt viselt hivatalánál élvezett 450
r. frt. fizetéssel kineveztessek, a következő megokolásokkal.

1. Mert kétségbevonhatatlanul nemes, és több vármegyében elődeitől
maradt, tehermentes ősi birtokai vannak;

2. mert viselt hivatalánál fogva, előbb, mint normális iskola tanára,
azután mint a retorika professzora német, latin és magyar nyelvekben
szabályszerűen teljesítette kötelességét;

3. mert az így nevezett szabad tudományokban, különösen a költé-
szetben, mint az A) alatt mellékelt könyvecske tanúsítja, némely előre-
haladást tett.

4. Négyévi tanári szolgálata után, amelyet föllebbvalóinak teljes meg-
elégedésével végzett, mint a B) alatt mellékelt bizonyítványok mutatják,
a kérvényezőt csupán vallásának különbözősége, református volta tiszt-
ségétől és 450 r. frt. fizetésétől megfosztotta.

5. Főlaánlja a kérvényező azt is, hogy szükség esetén bármely böl-
cseleti tanszéket hajlandó ellátni;

6. A Magas Tanácsnak 28.951. szám alatt kiadott rendelkezése biztatja
a kérvényezőt, hogy ha alkalmasságát már kellő módon beigazolta, az
alkalmaztatásban a Magas Tanácsnál a vele egyenlők között előnyben
részesül. Ennek bizonyossága okáért:

7. a kérvényező a Magas kir. Tanácsnál gyakornok minőségében
szolgált.

¹⁵ Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*, 1926.
408. o.

mozzanat, hogy már a tanszékkal kapcsolatban hivatkozik német-latin-magyar nyelvtudására. Ezt a helytartótanácsnál is jól használhatnák, ez is arra vall, hogy idetörekszik. Hangsúlyozza, hogy más hasonlókkal szemben („ceteris paribus”) alkalmasságát mint gyakornok már bebizonyította, ezért vagy a tanácsnál, vagy a II. József által megszüntetett és most a helytartótanácsból megint különválasztandó udv. kamaránál kér alkalmaztatást. Szemmelláthatólag erre a célra törekszik a kérvény egész vonalvezetése. Erre vall kétségtelen nemességének („nobilis indubitatus”) és annak hangoztatása, hogy több vármegyében van tehermentes birtoka. Ez az állami alkalmaztatáshoz mindenesetre fontos volt, de nem a tanári pályának szólt.

Kérelmének kevés eredménye lett. A tanári állást, amelyre nagyon vágyódott, mint maga is eleve gondolta, nem kapta meg. A helytartótanácsnál azonban egy kicsinyke beosztáshoz jutott. Gyakornoksága alatt bizonyára megmutatkozott használhatósága és vagy ennek, vagy a Rádayak befolyásának köszönhetette, hogy csakhamar a helytartótanács belső alkalmazottjai közé tartozik, mint a „gremialis expeditoratus accessistája” (megbizatásának keltére nem sikerült rábukkannunk) — *járu*lnoknak mondták magyarul.

Szolgálatra hamarosan Darvas Ferenc helytartósági tanácsos mellé került, aki nógrádmegyei ember és Ráday-rokonság volt,¹⁶ szegről-végre talán még költőnknek is távoli atyafia. Haladó szellemű politikusnak tudták (a köztársasági mozgalom pörében is „bűnrészességgel” gyanúsították). 1790-ben ő lett Pest megye egyik követe. Az országgyűlésen magyarul szólalt föl, és június 11-én és 12-én nagy hévvel tört lándzsát nyelvünk érvényesüléséért; Verseghy Ferencnek *Emlékeztető Oszlopa* elsőül őt dicsőíti a magyar nyelvért harcoló szónokok közül:¹⁷

¹⁶ Vö. Ráday Pál versét *Darvas János ecetéről* s a hozzáfűzött levelet, amelyben Darvast „bizodalmas jóakaró Sógor Uramnak” szólítja, Ráday Pál munkái, Négyesy-kiad., Olcsó Könyvtár, 1889. 165., 172. o.

¹⁷ L. *Emlékeztető oszlop* azon *Hazafiak'* Tiszteletére, a' kik az Ország előtt Júniusnak 11. és 12. Napjain 1790, a' Haza nyelvnek bevétele mellett szólottak. — Verseghy Ferenc *kisebb költeményei* (Császársz—Madarász-kiad.), 1910. 61. o.

Fogd hamar a tollat, 's ird egy Oszlopra nevenként,
a'kik szivre vevék a' Haza nyelvnek ügyét.
Darvas az Oszlopnak tetején tündöklyön: az édig
nyult márvány Ennek tiszteletére kevés:
háromszor szóllott, 's háromszor győz vala szivet,
mert magyarul szóllott a magyar Őszek előtt.
Oh! láttam lelkét anya-nyelvén nyögve lebegni!
's a'mi azokba kivált bé-hata, lelke vala.

Darvas maga is írt verseket és az ő munkája volt, bár névtelenül adta ki, a *Post nubila Phoebus*, amelynek egyik részletében Szabó László az ekkoriban írt *Az eggyügyű Paraszthoz* talált példát; a röpiratnak egyik követelése pedig utóbb *Mátyás királyában* visszhangzik.

Szabó jóakaró föllebbvalóra talált benne, Darvas pedig ügyes, használható emberre Szabóban. Nem egyszer önálló, fogalmazói és titkári teendőket is bízott rá.¹⁸

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹⁸ O. L., Htt., Depart. Gremiale, 1793. f. 3. p. 102. „Dom. Cons. Darvas in iucus Bureaux jam a pluribus mensibus secretarii et concipistae manus solus sustineo — — — ad publicam notitiam provoco” (Nyilvános tanúságra idézem Darvas Konziliárius urat, akinek irodájában több hónap óta magam látom el a titkárnak és fogalmazónak teendőjét.)

Mikor 1790 őszén a postakocsi Budára hozta, poggyászában volt eddig írt és fordított verseinek gyűjteménye. A' Pántlikát már 1788-ban önállóan akarta kiadni, ez év júniusában Miller Jakab Ferdinánd már cenzúrázta is és „deletis delendis et mutatis mutandis” (a törlendők törlésével és a megváltoztatandók megváltoztatásával) approbálta; nem tudni, miért nem került akkor kinyomatására a sor. Most újból ennek, de többi költeményének kiadására gondolt. Annál inkább, mert magával hozta nagyratörő becsvágását is, amelyet táplált a tudat, hogy költői hírneve is van. Ez az utóbbi persze csak arra a nem nagy körre terjedt, amely a *Magyar Museumot* és most az *Orpheust* olvasta: ezek beszélgetéseikben, levelezésükben szeretettel és érdeklődéssel emlegették. Írói kapcsolatai bizonyos mértékig Kazinczyhoz fűzték őt, aki Nagyváradon többször is megfordult. Ismeretségüknek bizonyysága, hogy Szabóra bízta a *Bácsmegyey* árusítását — „mind Író, mind Nyomtató papirosban láthatja az Ur a' Váradi normális Oskola egyik professoránál Szabó László Urnál” — írja Szilágyi Sámuelnek 1789 áprilisában¹ — és nagyon boldog volt — még a *Pályám emlékezetében* is eldicsekszik vele, „hogy ez őtet elboszorkányította; az *elbájolta*, még akkor nem volt forgalomban” — teszi hozzá. Hosszú időn át dicsérte, költeményeit barátainak elküldöztette, és még 1790. március 8-án is annyira tartotta magyarságát, hogy magyar tankönyvek írását is rábízta volna.² 1791-ben Selmecbányán találkozott Szabó Lászlóval, aki talán hivatalos küldetésben járt ott.

¹ Kazinczy levelezése, id. kiad., 1:323. o.

² Uo., 2:46. o.

Akkor kapta meg tőle verseskötetét és Rádaynak azt írja, hogy gyönyörű darabot lelt benne.³ Arra kíváncsi, hogy melyik versei eredetiek és a fordításoknak ki a szerzője; dicsérettel akarta ismertetni a verskötetét. Ebben az az érdekes, hogy mindezt Ráday útján szeretné a költőtől megtudni — ez arra vall, hogy valami nagy barátság nincsen közöttük, de azt is mutatja, hogy Ráday Gedeonhoz Szabó László milyen közel állt. A recenzió sohasem jelent meg, s azt hiszem, nem is készült el.

Közben a kevéske barátság is meghűlt. Aligha volt közöttük valami összetűzés. Költőnket általában szelíd, békés természetű embernek mondják, ő maga is csöndes és nyugodt embernek nevezi magát utóbb, védőiratában, annak látja védője is, annak mondja Hajnóczy József⁴ is. Hogy mint költő, még hozzá mint mindenünnen dicsért poéta, kissé hiú és érzékeny is volt, az föltehető. (Levelezésükből Szabó Lászlónak egyetlen levele maradt ránk,⁵ 1792 őszéről, ebben is „alázatosan instálja a tekintetes Inspector urat”.) Mások érzékenységet azonban Kazinczy nem szokta bántani. Elképzelhető, hogy a *Museum*hoz küldött első versek tetszettek is neki. Más oka lehetett eltávolodásuknak. Kazinczy túlfinomodó, választékos ízlésének Szabó László népiesritmusú dalai egyre kevésbé voltak ínyére.⁶ Lehetett azonban egy személyi oka is. Ahogyan Szabó László össze-melegedett Batsányival, úgy fordultak el tőle Kazinczy érzelmei: Batsányi iránt növekvő gyűlölete egy évtized folya-

³ Uo., 3:231. o.

⁴ O. L., Htt., Vertrauliche Akten, Fasc. 44., 2. köteg, 7. o. Tóthpápai Sámuel védőirata: „mores molles et tenores cum vita omni expressit”. (Egész életében szelíd erkölcsöket és haladást tanúsított.) — Költőnk maga „per naturam mitis et placidus”-nak (természettől fogva szelídek és csöndesnek) mondja magát uo. kegyelmet kérő iratában. — Hajnóczy vallomását l. Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*, II. köt. 104. o.

⁵ Kazinczy levelezése, id. kiad., 2:280. o.

⁶ Uo., 8:581. o. „Az idyllistákról kezdék valamit — írja neki Döbrentei is — Szabónak lett volna ahhoz lelke, de a' ludaskása, a' sok igen köz kifejezés elcsufítja. Csokonai gugás halálon siránkozó vén Pásztor Asszony.” A' Kívánságban írja Szabó László: „Danolok szedőimnek szüreti énekeket; meg-fogom a' tsmoszlofa végét; és eszem velek ludaskását.”

mán teljesen elhomályosította benne azt a rokonszenvet, amellyel kezdetben költőnk verseit fogadta.

Mikor Toldy Ferenc 1826 májusában adatokat kér tőle Szabó Lászlóról, csak vontatottan, július végén kapja meg a választ, s ebben is minden rosszat összehord róla: ízlését szegénynek mondja, költészetét olyan „ellenszenvesen édeskésnek, mint amilyen ő maga is volt,” Döbrenteiéhez hasonlónak, de „kevesebb kisimulással, mert nem forga illy társaságokban”.⁷ Pedig Halleréktól Rádayéig, a Dobozy-családtól Kovachich Márton Györgyig, Sárközy Györgytől Teleki Sámuelig megtanulhatta azt a „simaságot”, amelyet Kazinczy fontosnak tart és emleget éppen akkor, mikor egyéniségét „édeskésnek” mondja. Batsányi János barátsága néki ellenszenvessé tette későbbi fogolytársának még az emlekezetét is, ugyanakkor, mikor Batsányi és Verseghy mindig a legmelegebb szeretettel szólnak Szabóról.

Batsányival való barátságuk kezdőpontját 1790 októberére teszem, amikor Batsányi rövid időn belül háromszor megjárja Pestet és bizonyára keresi is Szabó László ismerettségét. Találkozhatott vele Ráday Gedeonnál, ahol már csak a *Museum* miatt is meg kellett fordulnia, és beszélhetett ugyanott régi barátjával, Verseghy Ferencsel is, aki tudvalevőleg ekkoriban a *Museum* korrektúráját végezte. Batsányi és Szabó ismeretségéből hamarosan meleg barátság szövődött. Az önérzetes, büszke Batsányi János nemcsak megbecsülte a költőtársat, hanem nagyon megszerette az embert is. Barátságuk Szabó haláláig zavartalan maradt. 1791-ben Szabó, nem tudni mi okból, éppen akkor járt Kassán, mikor Pesten verseskötete „nyomtatódott”.

Kazinczy kezdetben mutatott érdeklődésének, mint látni fogjuk, volt némi hatása Szabó költészetének alakulására; Batsányinak inkább abban volt része, hogy költőnk gondolkodása a fölvilágosodottságból a forradalmi felé terelődött.

A Pestre hozott kéziratot 1791. június 30-án imprimálta Hübner Mihály cenzor.⁸ Szabó László nagyobb gyűjteményből válogatta össze a verseket, utóbb — talán kevésnek ítélte

⁷ Kazinczy levelezése, id. kiad., 20:324. o.

⁸ OSZK. kézírattára, Quart. hung. 212. sz.

a fölvelt költeményeket — egy hét múlva még hat verset adott hozzá, ezeket Hübner július 6-án hagyta jóvá.⁹ A válogatást Ráday Gedeon tanácsolta neki, bizonyára segítségére is volt. Ezt abból következtetem, hogy Édes Gergelynek is azt a jótanácsot adja: csak a jobb verseit adja ki és erre vegye példának a neki megküldendő munkácskákat, melyek „valósággal válogatva vannak, kivált ezek között a Faludié és Szabó Lászlóé”. Édes Gergelynek Ráday azt is ígérte, hogy ő viseli a nyomtatás költségeit: valószínű, hogy Szabónak is segítségére volt versei kiadásában.¹⁰

A kötet tehát július közepén került munkába, még nyár végén megjelent és forgalomba jutott. (Kazinczynak decemberben adott egy példányt.) Batsányi a maga példányát megjegyzésekkel látja el, következetesen kijavítgatja benne a bihari tájiasságot szabatos nyelvtani formákra, megjelöl egy-egy germanizmust, de egyébként egyetlen kedvezőtlen megjegyzése sincs a versekhez, és bár a verselésben maga nagyon kényes, Szabó Lászlónál a zárt és nyílt *e* rimelésén kívül (veled-neveled, tsendességet-véget, kedvez-kebeledhez) más hibára nem mutat rá. Aláhuzza a *Misu*, *pestis* idegenes szavakat, a *haza* szó kezdőbetűjét mindig nagybetűre javítja ki.¹¹ Nincsen adatunk rá, hogy Földi János vagy Verseghy Ferenc hogyan fogadták a kötetkét — de megállapíthatjuk, hogy Szabó László, a költő megérkezett az irodalomba.

Annál inkább mondjuk ezt meg most, mert 1791 júliusától haláláig jóformán egyetlen költeményét ismerjük.¹² Toldy Ferenc azt írja,¹³ hogy „az 1795 évnek nem egy torsója maradt. S ő ezek között az adományozottak egyike volt”.

⁹ Uo.

¹⁰ Abafi Figyelője, 1878. 359. o. Itt tudjuk meg, hogy Révai Miklós Faludi Ferenc verseit is csak válogatva adta ki.

¹¹ OSZK., P. o. hung. 1362. — Ebben a példányban van még Szentjóni Szabó Lászlónak az az árnyképe is, amelyet Batsányi rajzolt róla. — L. még IK. 1907., 108. o.

¹² Mindössze A mohácsi veszedelem előadásának töredékéről tudjuk, hogy 1792 őszéről való. Az a néhány Seneca-fordítás, amelyet Kazinczy örökölt meg (Ráday-lt., Szemere-Tár I. fasc.) mint költőnk hagyatékát, aligha való a kufsteini börtön idejéből, inkább jóval korábbi. Ezeket először B. L. (talán Bodó Lajos) közölte a Vasárnapi Újság 1869. évfolyamában, Szentjóni Szabó maradványai címmel.

¹³ Szentjóni Szabó László költői munkái, 1865. előszavában, IV. o.

Tehetség volt a javából. Amit ismerünk tőle, az annál inkább töredéke költői alkotásainak, mert a forradalom felé való fejlődéséből nem látunk még bennük semmit. Bizonyos, hogy ezután is írt verseket, de az, hogy ezeket 1794-ben megsemmisítette, azt bizonyítja, hogy java versei fokozottan haladó gondolkodásáról tanúskodtak. Így a forradalmi vonal fejlődésében inkább prózai munkáira vagyunk utalva.

Az alig félszáz verssel is, mint mondtam, megérkezett az irodalomba. Ami költeményeiben elsőül feltűnik: ez a kis füzér *más*, mint bármelyik költőtársáé. Nem Kazinczy kifinomult ízlése, nem Dayka Gábor mélysége, nem Verseggy vagy Révai hangsúlyozottan németes dallamossága, és nem Batsányi János merész és erőteljes hangja szól belőle. Egyiküket sem utánozta. Baróti Szabó Dávid nagy tekintélyével sem tudta a 19 éves ifjút rávenni, hogy áttérjen a görög-római verselésre:¹⁴ egy-két kísérlettel megmutatta ugyan, hogy ezt is tudná, de nem éli át és nem éli ki magát benne. Eredeti egyéniség, s miként amazok s mint minden igazi költő, a maga külön útját járja.

Önállóságán nem teljes eredetiségét értettem. Bizonyos az, hogy a debreceni régi kollégiumnak valami része volt benne, hogy egyetlen nemzedékből egy Horváth Ádámot, Földi Jánost, Fazekas Mihályt, Szabó Lászlót és Csokonai Vitéz Mihályt indított el a Parnasszusra. Ezek egymást alig is ismerték, és együttesen mégis más volt az a csoport, mint a Patakról indult két Bessenyei-testvér és Czirjék Mihály, más volt, mint az enyediéké, Báróti Sándorral az élükön. Másnemű volt a kultúrájuk, másnemű a magukkeresése. Átélték a rokokót és Göttingát, Rousseau-t és egy részük a klasszikus hagyományokat, köztük Horatiust — de valamennyien egyirányban fejlődtek, a Hainbundhoz hasonló nagyerdei szövetkezés nélkül, egymásról nem is tudva mentek a népies felé. Csokonai jutott legmesszebbre, más úton ment pl. Fazekas vagy Horváth, és más úton — Szabó László.

Költői értékét a régi irodalomtörténetírás a kelleténél kevesebbre tartotta. Ennek jórészt a Kazinczy—Toldy ha-

¹⁴ Mint látni fogjuk, még az Illászból is alexandrinusokban fordít egy részletet és nem hexameterekben.

gyomány volt az oka. Jelentéktelennek kezdték tartani költészetét. A régi kutatás nem vette figyelembe azt a félszázadig tartott, kortársai között szinte páratlan utóéletet, amelyre rámutattunk. Nem vették észre, milyen nagy dolog az, hogy haszonleső kiadók még félszázaddal halála után is érdemesnek tartották kötetkéjét, előfizetők keresése nélkül is, újra kinyomatni. Mindez arra int, hogy félszáz verse több figyelmet érdemel, mint amennyiben részesült.

A Debrecenben vagy akár falujában tanult nóták emléke, akár a kántus és a diákköltészet hatása kierlelte benne magyaros irányú dalköltészetét, s ez hozta meg első népszerűségét. Jellemző erre A' *Sirhalom* című, egyik legelterjedtebb verse és legszebb műdala, amelyet egykor németesnek véltem. Ennek Arany a hetvenes években följegyezte emlékezetében maradt dallamát is: a dal nála azok közt a társasénekek között szerepel, amelyek „idegen dallamra” szóltak.¹⁵ Szabolcsi Bence véleménye szerint azonban magyaros motívum érzik belőle,¹⁶ egészen különös dallam, amelynek párja nem ismeretes, csak egyetlen változata, a már említett Szentgyörgyi-féle gyűjteményben. Ritmusa is magyaros: 4, 4 / 4, 4 / 4, 3 ismétlődve (a, a, b, c, c, b). Hogy A' szerelmes Pásztornak, a Magyar Musában megjelent egyik legrégibb versének milyen erős az iktusa, arra már rámutattam. Ez a két, sikerült példája bizonyítja, hogy 1786—87 körül, elindulása idején bátor, és a műköltészetben új, de a népköltészetben járatos formákat kedveli, ezekben van legjobban otthon.

Nagyváradi éveiben tört be ebbe a fejlődésébe a divatos német költészet alaposabb megismerése. — Németül jól beszélt és szívesen beszélt. Ezt az állításomat nemcsak arra alapítom, hogy német nyelven való tanításra mert vállalkozni — voltak, akik ezt kevesebb tudással is megtették — hogy később, hivatalában német ügyiratok fordítását bízták rá, hanem, hogy Márton bátyjával németül levelezett, sőt Hajnóczyval és Kovachich Márton Györggyel németül élce-

¹⁵ Ezeket Gyulai Ágost sorolja föl Arany népdalgyűjteményének Kodály Zoltánnal együtt sajtó alá rendezett kiadásában, 1952. II. szakasz. *Társasdalok, idegen dallamokra*, 21. szám. (Facsimile, lapszám nélkül.)

¹⁶ Szóbeli szíves közlése.

lődtek. Nyilvánvaló, hogy most Nagyváradon a német irodalmat is buzgón olvasta és élvezte. Vegyük hozzá, hogy Gessnerék, majd Gellert pásztor- és idillköltészete szép összhangban van a nagyváradi évek optimista, boldog nyugalomával, s hogy Kazinczynak évek óta készült Gessner-fordítása éppen ekkoriban (1788) jelent meg s keltett nagy hatást, — végül, hogy a pásztori szerep, ez a renaissance-kor óta megmaradt álarc, amelyet a fölvilágosodás már csak formának vett át a barokktól, jól illett Szabó Lászlónak, mikor szerelmét rejthette mögéje.

Gellertnek *Das Band* című pásztorjátékáról már történt említés a fentiekben. Három évvel mintája, Gottsched *Atalantája* után jelent meg (1744), s mint Gellert vígjátékai általában, polgári életképet ábrázol. (Már Lessing is „Familiengemälde”-nek tartja Gellert darabjait.) *A' Pántlika* alakjairól is csak akkor marad valamelyes benyomásunk, ha pásztoraiban, Montánban és Myrtilben polgári családból való fiatalembereket látunk, akik közül Myrtil a fürgébb, elevenebb, rokonszenvesebb, míg Montán az, akihez hasonlókat egy német irodalomtörténetíró „vigasztalanul mindennapiaknak és unalmasoknak” mondott. A kényeskedő Galathee, a hősnő, érzelmességre hajlik, de az egészséges természetű Doris (Gellert darabjainak egyik típusos alakja) bátran a francia irodalomban kereshetné elveszett szüleit. S a négy szereplő között mi a bonyodalom? A Desdemona zsebkendője — ezúttal egy pántlika, amelyet Galathee Montánnak adott és Phyllis nyakán vélt látni. Csak-hogy itt kiderül a tévedés és béke következik. Sovány kis „konfliktus”. Gellert maga mondja: „Der Knoten: wird Galathee recht gesehen haben, oder nicht? War es auch ihr Band? — Die Auflösung: sie hat sich geirret, und sie bittet dem Montan ihre Hitze und Eifersucht ab.” (A bonyodalom: Galathee jól látott-e vagy sem? Az ő pántlikája volt-e az? — A megoldás: tévedett, és Montántól bocsánatot kér heveskedéséért és féltékenységeért.) A darabot Horváth Ádám is irgalmatlanul megbírálja. „Oh nem! nem bántom Szabó Lászlót, — — — szeretem inkább, hogy ő is elkapta Gellért jobbjáról Eratot, mint Kazinczy Gessner karjai közül.”¹⁷

tsak Gellértet próbálom megrágalmazni.” A dráma föl-
építése az, ami nem tetszik neki. „Gellértnek mondjátok
meg, hogy ne szégyeljen Senekától s más régibektől ta-
nulni Comoediát írni.”

Mi volt hát, ami Szabó Lászlónak a darabban megtet-
szett? Az egész kis játéknak friss és derűs hangulata. A já-
tékosága, a könnyedsége. Az érzelmesnek és tréfásnak ro-
konszenves összetalálkozása. A darab gyengéjét maga is
látta. De Horváth Ádáménál is kevesebb hozzáértéssel úgy
nyúlt bele, hogy inkább rontott vele, mint javított. (Ki-
hagyta a 8. jelenetet, márpedig enélkül a 2. jelenet — ame-
lyet Gellert maga is fölöslegesnek ítélt — méginkább lóg
az egészen. A szöveggel egyébként is szabadon bánik. Néhol
bővíti, néhol kurtítja. Egy-egy magyaros sorral gazdagítja,
kissé élénkíti a stílust, a szólásokat néhol kissé paprikásan
fordítja.) Horváth Ádámné azt írja az urának, hogy „a’
Pántlika fordítója annyira el ment a’ némettől, hogy alig
ismertem rá”.

Az egésznek kevésbé drámai dialógusát Szabó hangula-
tos verseléssel pótolja, — *A’ Pántlika* ezért és csakis ezért
nem unalmas. Magyaros versformája is tetszetős: a hatos
jambusokat párosrímű alexandrinusokkal ülteti át. Ütemei,
rímei jók, és jó — ami nála másutt ritkább — a metszet is.
Mondhatni, a magyar helyenkint sikerültebb, mint eredete-
tije. Így pl. a befejező részlet:

MYRTILL. Kennst du das Spiel, Montan? Man fragt, was
macht die Liebe?

MONTAN. Sie zankt sich, weil sie sonst nicht neu und
süsse bliebe.

MYRTILL. Was macht sie, Galathee?

GALATHEE. Das weiss mein Band sogar:
Verdacht, wo keiner ist.

MYRTILL.

Und dieses Band red’t wahr.

Szabónál:

MIRTILL. Montán! mit tsinálnak, a’kik szeretgélnek?

MONTÁN. Néha össze-vesznek, néha meg-békélnek.

²⁷ Kazinczy levelezése, id. kiad., I:497. o.

MIRTILL. Mit, Phillis?

PHILLIS. Restellem koptatni a' számat,

Kérd-meg inkább ezt a' peres Pántlikámat!

MONTÁN. Egynek a' másikra igen nagy a' gondja.

MIRTILL. Féltek egymást, ugy-e? azt igazán mondja.

A darab Kazinczy *Orpheus*ában jelent meg.¹⁸ Kazinczynak is tetszett. Még kéziratban elküldte Horváth Ádámnak, hogy nézze át.¹⁹ De leginkább onnan gondolom, hogy tetszett, mert Bayer drámatörténete Kelemen Lászlóék programjából idézi ezeket a szavakat: „Kazinczy Hamletje után elő fogják adni Sz. Szabó 'László' Gellertnek Pántlikáját versekben.” Úgy tetszik, ez Kazinczy elgondolása volt, valóra sohasem vált.

Horváth Ádámot, azóta hogy Kazinczy elküldte neki, sokat foglalkoztatta a darab. Láttuk, hogy Gellertet magát is szerette volna a drámaírásról kitanítani (azt persze nem tudta, hogy Gellert már 1769-ben meghalt). Végül is, „hogy én is a' Tragoedus Senecától tanuljak; Chorus gyanánt, egy Pásztori éneket irok a' Pántlika végire. ... Nota: Kortszárósné kápolnája a' pincze”. *Fillis' tsalfasága* címmel hosszú, sokszor prózai 38 sorba szorítja a történetet.

Gessnernél a pásztorjátéknak mélyebb jelentősége van. A svájci festő a Haller Albrecht által eszményített paraszti életet már annak szürke, rideg valóságában szemlélte. Meglátta a parasztban a feudalizmus áldozatát, és a lehangoló kép elől menekül Theokritoshoz s annak idilli világába, a természet ölére, lankások és erdők zöldjébe képzelt pásztorvilághoz. Emberekhez, akik szabadságban élnek, függetlenek és egyszerű viszonyok között is boldogok. Ebben az elgondolásában Rousseau-nak is része volt. Valószínű, hogy Gessler is indítéka volt Szabó László Rousseau-átdolgozásának, *A' Kivánságnak*, annak az idillnek, amelynek néhány jellemző sorát fentebb már idéztem.

Kazinczy átdolgozása fordíthatta Szabó László figyelmét Gessnerre. Fürst Aladár mutatott rá,²⁰ hogy Szabó idilljéhez az ötletet *Der Wunsch* című képe adta. Kazinczy

¹⁸ *Orpheus*, 1790. L. I., II. és II. borítékán.

¹⁹ Kazinczy levelezése, id. kiad., 1 :497. o.

²⁰ Fürst Aladár: *Gessner. Salamon hazánkban*, IK. 1900. 322. o.

kötete ezt az idillt, mintegy kiemelve, a kötet végére tette. Szabónak tehát külön is feltűnhetett az. Az idill címe is, de menete is az Gessnernél, ami Szabónál: milyennek szeretnék a maguk életét berendezni. Gessner alkotása — anélkül, hogy egyetlen megegyező részletre tudnánk rámutatni — pontról pontra Rousseau *Émile*-jének nyomán halad: minden résznek megvan amott a megfelelője. (A képre Rousseau-nak is volt példája: Ovidius *Philemon* és *Baucisa* — *Metamorph.* libri VIII. 619.—626.) Nem véletlen, hogy Gessner is, Szabó is az *Émile*-nek ugyanabból a fejezetéből (IV. könyv) merítenek. Ha még rámutatunk, hogy Szabó László Gessnernél példát talált kedves tárgyára, a szüret leírására is (A' *Kívánságban* nincsen róla szó), bizonyossá válik, hogy Gessner adta a példát idilljéhez. Egy forrást használtak, de nem véletlenül és nem egyféleképpen.

Maga az idill, két kis részlet kivételével (ezeknek jelentőségéről már volt szó) az *Émile*-ből való fordítás. Alapgondolata: „minden nagyravágyásom itt állapotodik meg, hogy szabadon élek”. Mégis, nem szolgai fordítás. Az idillt Rousseau-részletekből maga szerkeszti meg és építi föl nagy gonddal és buzgósággal. Ezért jut fejlett eredményre. Sok élénk vonás, szemléltetően rajzolt kép díszíti a tervszerűen készült munkát, első Rousseau-fordításunkat. A falusi élet szeretete szól belőle, az életnek szabadsága. Talán a Berettyó patakjai mellé vágyódik vissza, Ottományra, szülőfalujába, és melegséggel tölti be lelkét az ottani élet képzelt boldogsága. De mint a falu gyermeke, az idill egy-egy részletében eléggé realista is: témájához tartozik a megélhetés módja, az életnek gondja is. Amellett optimista: hisz az emberszeretetben. Gellert pásztorainak békés világát elérhetőnek véli és nem menekülésképpen vetíti maga elé, mint Gessner Salamon.

Más hang, más eszmei áramlat, más példa mutatkozik az idill párjában, A' *Panaszban*; csak a megszerkesztés körülményeiben vannak hasonlóságok. Brückner E. Th. Jánosnak²¹ van egy dialógusa: *Die Klage Dina's*. Erre emlé-

²¹ Brückner E. Th. J.: *Die Klage Dina's*. — Joh. Heinr. Voss, Musen-almanach für 1777. 43—50. o.

keztet Szabó László idillje. A címen kívül az idill tárgya, sőt menete is hasonló, anélkül, hogy a stíluson, egy-egy gondolat azonosságán kívül közvetlenül egyező részletek volnának a két darabban. Amott egy menyasszony korában elhalt leánynak, itt egy szerelmében boldog ifjúnak a sírjánál vagyunk. Mind a kettőnél valaki elbeszéli haláluk történetét. És mind a két előadás párbeszédese. Mint *A' Kívánságét* Gessnertől, azt kell mondanunk, az ötletet és magát a témát Brücknertől vette költőnk. A stílus összehasonlítása is arra vall, hogy Brückner idilljére támaszkodott.

Wie warst du so schön, du Sohn Hemors! Blitz war dein Auge, Donner die Taten deines Arms, und sanft die Stimme deiner Liebe, wie Abendsäuseln nach dem Wetter des Herrn. ... Zu meinen Füßen strömte Sichems Blut! Ah Diana, rief der Blutige, Diana! Diana! röchelt's und wälzte sich, zuckt' und starb.

Szép volt az én barátom, mint a' legszebb tavaszi nap, fejér az ábrázatja, mint a' patyolat' lilium, piros az ortzája, mint a szederjes rózsa; 's el-múlt, mint a' nyáron lengedező szellő, el-elmúlik a' vetések közt. ... Ah, Laura! felelt ő ... Laura! abba a' szigetbe temetess-el engem ... stb. Erre reámveti szemeit, sóhajt, és meg-hidegszik.

A fölépítés itt is teljesen önálló, a szép természetleírások eredetiek, és jellemzők Szabó nagy természetszeretetére. Egy kis egyenetlenségre mégis hadd mutassak rá: az elején még kora tavasz van „észrevehetetlenül zöldellenek a' kopár halmok” — odébb Laura a tavasz gazdagságát emlegeti, végül egy kopár halmon ülve nézi a virágokat, amelyek kedvese sírján illatoznak.

Van azonban az idill néhány részletének közvetlen forrása is, s ez — a *Bácsmegyey* sikere után nem meglepő — Goethe *Werther*-je és távolabbi kapcsolatban Ossian. Íme, a *Werther*-párhuzamokból egy részlet:

... Süß ist dein Murmeln, Strom: doch süßer die Stimme, die ich höre. Es ist Alpins Stimme, er bejammert den Toten. Sein Haupt ist vom Alter gebeugt, und rot sein tränendes Auge, Alpin,

Tiszta a' te folyamatod ó lassú Patak! édes a' te tsergedezésed. De sokkal kellemesebb az az ének, melyet itten körül hallok, a' Laura' éneke, ki a' meg-hóltakon kesereg. Szegénynek már meg-

trefflicher Snger! warum all-
ein auf dem schweigenden
Hgel?

görbült feje a' szntelen való
bsongsba! veresek szemei a'
siralomtl... Laura! kedves
nekl! miért lsz itt olly szo-
moran e fvetlen parton?

Aki nekel, Goethénél férfi, Szabó Lászlónál leány. Az
ossiani történet egészen eltérő; (a hasonlatosság mindössze
annyi, hogy az elsiratottnak halála egy folyóhoz fűződik,
de másként itt, másként amott), a tárgy tehát jobban ha-
sonlt Brcknerhez; Szabó az elbeszélésnek csak a keret-
hez használt fl Goethbl egy kis részletet.

Vajon Goethbl-e? Ismeretes, hogy a fiatal Goethét is
elfogta az Ossian-láz; Wertherjvel mondatja el, (október
12.) hogy „Ossian hat in meinem Herzen Homer verdrngt.
Welch'eine Welt, in die der Herrliche mich führt!” (Ossian
kiszorította Homrt szívemből. Milyen világba vezetett el
ez a csodálatos költő!) S Wertherrel fordított részleteket a
szelmai nekekbl: Ryno s Alpin jelenetét, Alpin nekt.
Goethe Ossian-fordítása lehetett Szabó László forrása —
de nyitva kell hagynom a kérdést, hogy nem közvetlenül
Ossian volt-e az, Harold német fordításában. Kazinczy és a
Werther vagy Batsányi s Ossian rejlik e sorok mögött, nem
tudom. Batsányi János már 1784 óta lelkesedik Macpherson
gael bardusert, fordítgat is tőle — flhívhatta r barátja
figyelmét is. Ezzel szemben áll a negatívum, hogy Szabó
munkáiban más Ossian-hatásnak nincsen nyoma, s az a
valószínűség, hogy a Werther — Kazinczyt „1779 óta égeti
e láz”²² mg nem meri fordítani — mégis csak olvasta.
Ossianrl tudhatott Batsnyitl, tudhatott a Wertherbl, de
valószínűbb, hogy a szelmai énekeknek összesen négy rövid
részletét az utóbbiból ltette t a maga kertjébe.

A' Panasz, miként mintája, Brückner bibliai tárgyú
dialógusa is, egy leány keserve kedvese elhunytn.²³ A srs,
mondja maga, knnyit a fájdalmán. Rin helyesen állapítja
meg, hogy méltó a keserve: az élet rmt vesztette el Telon
halálával. Nem merném mondani, hogy túlzott rzelgs van

²² Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora*, 1915. 219. o.

²³ Vörösmarty elégiája, a *Kis gyermek halálára* Szabó László idlj-
nek hatása alatt készült. L. LK. 1908. 51. o.

benne, tomboló szentimentalizmus; pusztán költői kiélése egy végzetes esemény szomorú hatásának. (Hasonlóképpen nem érzélgés, ha Chloe szüntelen sír, mert Dámon már hatodik este nem néz feléje. — *Chloe bus estvéje.*) Szabót, noha a *Bácsmegyey* „elbűvölte”, s a *Werthert* a fentiek szerint olvasta, talán szerette is, nem fogta el a Wertherláz: sem egyéniségében, sem költészetében igazi szentimentalizmus nincs. Még eddig pályájának sincsen olyan mozzanata, amely megtörné optimizmusát. Helytelen vagy téves Pintér Jenőnek az az ítélete, hogy a természet szépségein való „ellágyulását szentimentális dalokba öntötte”.²⁴ Ha költeményeiből néha kicsendül egy-egy érzelmesebb hang (*Eggy ifju, a jegy vissza adásakor. — A' jó estve. — Chloe bus estvéje*), ez nem élmények jele, hanem olvasmányoknak, irodalmi példáknak visszhangja, s eredetük leginkább: Götinga.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

²⁴ Pintér Jenő: *Magyar Irodalomtörténet* tudományos rendszerezés 4:633. o.

Brückner *Klageja* Voss göttingai *Musenalmanach*jában (1777. 43.) jelent meg. Kazinczy is — Ráday Gedeon tanácsára — „a göttingiek dalainak átdolgozásával gyakorolta magát” a dalköltésben.¹ Ő irányította — mint már említettem — de esetleg maga Ráday is — Szabó László figyelmét a *Musenalmanach*-költészetre. A „Veilchen, Ros' und Schäferin, Laub' und Bach” (ibolya, rózsza, pásztorleány, lugas és patak) németes költészete beáramlott magyaros versei világába. Wieland követői, majd Voss, Bürger, Hölty viszik a vezérhangot, reménység, holdvilág, tavasz, reggel és természet a témakörük. Ez lett Szabóé is.

Van vonatkozás, amely más vonalon is rokonszenvenessé tette szemében Hainbund költészetét. A szabadság lángoló szeretete és a zsarnokság izzó gyűlölete szólt verseikből. (Stolbergekek.) Egy kis érzelmességgel együtt a barátság kultusza, a falusi életnek (Voss) és a természetnek odaadó szeretete, sőt a népies felé való hajlás. (M. Claudius.) S mindezekben, sőt mindezekben felül Rousseau-imádatuk.

Láttuk, hogy eszmei fejlődésére Rousseau hatott. Társadalmi kérdésekben nemcsak neki és többi haladó szellemű költőnknek, hanem az egész haladó szellemű kisnemességnek első tanítómestere. Kinyitotta szemüket a feudális igazságtalanságok szemléletére. *Émile*-jét a fiatalság mohón olvasta (pl. Fodor Gerzson könyvtárában is Rousseau-nak csak ez az egy műve volt meg),² — Szabó László is. Göttinga — a Hainbundtól függetlenül is — a fölvilágosodás-

¹ Négyesy László: *Kazinczy pályája* 1931. 47. o.

² Benda Kálmán, *A magyar jakobinusok története*, 1952. II. köt. 677. o.

nak és a haladó eszmékért való harcnak egyik középpontja volt. A *Musenalmanachok* tehát Szabó Lászlónak Rousseau tiszteletét, a fölvilágosodást és — az övével rokontárgyú dal-költészetet jelentettek.

Maguk a Hainbund tagjai — jórészt protestáns papok fiai — Wielandot könnyed sikamlósságaiért mérhetetlenül lenézték. Mégis a göttingai *Musenalmanachban* (1785. 195. o.) jelent meg *Nachlass des Diogenes von Sinope* (aus einer alten Handschrift) című prózai elbeszéléséből egy részletnek versbe formálása v. R. jelzéssel. Ebből, vagy magának Wielandnak a prózájából⁸ ültette át költőnk a magyar népdal megszokottabb formájában (4, 4 / 4, 3) egyik népszerűvé vált, sokat énekelt dalát *Glycerium Wielandból* címmel.

Ich pflückte eine Rose — „so blühtest Du einst!“ denke ich — und zerreiße die Rose und verstreue die Blätter auf dem Grab umher. Dann erinnr' ich mich des süßen Traums meiner Jugend, und eine Träne, die auf ihr Grab herabrollt, befriedigt den geliebten Schatten.

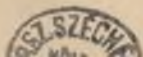
...búsult szívem unalmába	'S széllyel tépvén leveleit
Rózsát vévén kezembe:	Sírája hintegetem,
Így virágzál hajdanába!	'S ifjúságom örömeit
El-gondolom lelkembe.	Könyvezve emlegetem.

Éppen költőnkéről is mondja Horváth János — miként Faludi Ferencről is —, hogy a 8 + 7 szótagos periódus megkétszerezéséből és összerímelésével kialakuló szerkezet, ha a szótagmérést elhanyagolja, kezd átlépni a magyaros dalformák sorába.⁴

De külön kell megemlítenünk a göttingai költő-csoportnak még egy jellemző sajátságát, amely nem közömbös, ha Szabó költészetének németes elemeit vizsgáljuk. Hagedornnak, Gleimnek, majd Verseghy kedves költőjének, Weissé-

⁸ Kazinczy az egész elbeszélést lefordította: *A Szinopel Diogenesnek Dialogusai*, Pest. 1794. (Vö. Sándor István, *Magyar Könyvesház* 1803.) — Kazinczy 1789. szeptember 19-én elküldi Horváth Adámnak Szabó László fordítását: „Tegnap ezt a' szép éneket kaptam tőlle. — — — Ez a' darab, édes Barátom! Még sok helye kíván ráspolyt, de így is eléggé szép.” Kazinczy levelezése, id. kiad., 1:469—470. o.

⁴ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*, 1927. 91. o.

nek a maguk korában nem sikerült dalaikat énekszóban népszerűekké tenni.⁵ (Weisse dalai csak a nyolcvanas években, bécsi udvari karmesterek zongorára írt, német népies dallamaival terjedtek el.⁶) A göttingaiak a megzenésíttetésben szerencsésebbek voltak, mert Steffan gyűjteménye, amelyet két kötetre tervezett, de négygé bővülve adott ki, Gleimtől Goethe legszebb dalaiig nagyon sokat közölt megzenésítve: a göttingaiak itt jutottak igazán szóhoz. Az énekelt dal Steffanék és Haydn törekvéseivel lett népszerű.

Ez az *énekelt dal* is kedvessé tette a *Musenalmanachok* költészetét Szabó előtt. Németből dolgozott versei mind ilyenek.

Voss *Musenalmanach*-jából (1778. 193. o.) való a *Magyar Museum* 3. negyedében, *A' Rósához* címmel megjelent verse, amelynek verskötetében *A' Czenczi rózsája* a címe, s amely először tette népszerűvé nevét:

Fakadj, piros rózsa,
fakadj tsendesen,
Kellemes illatod
híntsed kedvesen,

Mert a'ra tartalak,
Hogy másnak adjalak —
De tudod e kinek?
A' szép Czenczinek.

Nagyon szabadon Overbeck Chr. Adolf *An ein Veilchen* c. dalát dolgozta át magyarba, az eredetinek hat strófájából csak hármát; az első így hangzik:

Blühe, liebes Veilchen,
Das ich selbst erzog,^a
Blühe noch ein weilchen,
Werde schöner noch!

Weisst du, was ich denke?
Lotten zu Geschenke
Pflück' ich nächstens dich.
Blümchen, freue dich.

Melódiája a következő évben Schulz I. A. P.-től jelent meg (*Gesänge am Klavier*) és népies dalnak egész Németországban elterjedt. Hogy Szabó László átdolgozásának is ilyen sikere volt, arra bevezető soraimban rámutattam.

Schulznak ugyanabban a kötetében jelent meg egy másik zongorára szóló ének is, Hermes J. Th. egy angolból készült regényének (*Geschichte der Miss Fanny Wilkes*, 1766.)

⁵ Négyesy László: *Kazinczy pályája*, 1931. 47. o.

⁶ A magyar műdal kezdete a 18. században, IK. 1932. 355. o.

dalbetéte: *Nachruf an Jenny*. Tízféle dallama született a *Dir folgen meine Thränen* . . . kezdetű versnek,⁷ amely utóbb a Saar vidékéről mint népdal került elő. Nálunk még Szemere Pál és Pázmándi Horváth Endre (két változatban is)⁸ fordították le — első átültetője Szabó László volt. Megint szabadon — a tíz strófából különösen az 5—8. messze kalandozik; itt közvetlen élmények emléke kísért. Az eredetiben lopva osztogatott, szerelmes csókokról van szó — kölönknél:

Ha akarsz boldog órákat,
Mellyeket el-vesztettem,
Ó felejtsd-el a' hársfákat,
Hol neved fel-mettzettem.
Felejtsd-el a' patakokat,
A' kies réteket is,
A'hol sétáltunk olly sokat,
Felejts-el engemet is.

A *Musenalmanach*-ban (1783. 22. o.) találta Jacobi J. G.-nek azt a versét is, amelynek egy másik fordítása Ráday Gedeontól is megjelent. *Nach einem alten Liede* (Egy régi dal után) a címe, azért, mert Jacobi Svabe egy 1750-ben írt s szintén sokat dalolt versének első sorát vette át. Nem lehetetlen, hogy a versre éppen Ráday figyelmeztette, sőt talán az ő kívánságára fordította le maga is. Két strófával, mondhatnám: szokása szerint, megrövidítette és megint egészen szabadon ültette át, ellentétben Rádayval, aki az egészet elég híven fordította le. Egy strófa, íme, mutatóba:

Sagt, wo ist das Mädchen hin,
Das, weil ichs erblickte,
Sich mit demutvollem Sinn
Zu den Veilchen bückte?
Jüngling alle Schönheit flieht:
Auch das Mädchen ist verblüht.
(Jacobi)

Hát Lányká'nk hova lettek
Barna-szín hajokkal,

⁷ A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei, IK. 1940. 37. o.

⁸ Uo. 38. o.

Kik az-előtt fénylettek
Eggynehány napokkal?
Ne keresd, békételen,
Mind el-hóltak *hirtelen*(!)

(Szabó)

Hol ama szemérmes szűz,
Ki, mint észrevette,
Hogy megláttam, lehajolt
S elpirúlt mellette,
Nem pirúl el többet ő,
Mert elvitte a himlő(!)

(Ráday)

A versnek Schulztól megzenésített dallama a szöveggel együtt jelent meg a *Musenalmanach*-ban, s éppen úgy elterjedt a német daloskönyvekben, mint az előbbiek.

Még szabadabban járt el, mint az eddig felsorolt esetekben, egy kis költeményében: *A' megváltozott Dórisban*. Verseghy Ferenc átültetésében ennek kifejezőbben *Szerelmes üzenet* a címe. Ziegler Marianne *An Thyrsis* c. költeményét tolmácsolják mindketten, amelyet Haydn zenésített meg.⁹ Íme, néhány sora:

Eilt, ihr, Schäffer aus den Gründen,
Eilt zu meinem Thyrsis hin:
Und sobald ihr ihn könnt finden,
Sagt, dass ich die Seine bin.

Ti ligetünk pásztorai!
Myrtill kedves pajtásai,
Majd ha Myrtillt meg-láttjátok,
Kérlek, néki meg-mondjátok!
Hogy Dóris már nem fél tőle
'S nem fog el-bújni előle.

A továbbiakban Szabó már forrásától eltér és a maga kedvére alakítja a folytatást.

A tárgykör azonosságát észrevehető kisebb vonatkozásokon kívül mindössze ennyi az, ami Szabó László költészetébe a divatos német dalköltészetből került. Egy sincs

⁹ Major Ervin: Újabb adatok Verseghy költői és zeneszerzői működéséhez. IK. 1924. 47. o.

köztük, amelyik ne volna *énekelt* dal. A Haydn-dalon kívül egy sincs, amely ne szerepelne Friedländer (*Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert*), vagy Hoffmann v. Fallersleben—Prah! gyűjteményében (*Unsere volkstümliche Lieder*), s el ne terjedt volna egész Németországban. Valamennyi zongora mellett énekelt, kissé az érzelmes felé hajló vers volt — s valamennyinek volt valamelyes népies zamatja, ha másban nem, a dallamban.

Szabó László mindegyiket szabadon, még inkább dallá rövidítve, bizonyos könnyedséggel ültette át. A fordítás nehézségein túltette magát, a költemény naiv átélésével a maga érzéseit (néha talán még élményeit is) tolmácsolja. Szótagmérésről, németes versformáról — mint Rádaynál s biztatására nagy gonddal Kazinczynál — nála szó sincs.

Ahol csak teheti, megmarad a magyar ütemes versnél. Ez az oka, hogy Földi János, aki ezt nem veszi észre — a versírást már el sem tudja másképpen képzelni, mint Ráday-versben —, azt látja Szabó László verseiben,¹⁰ hogy „e” versek Jambus versek akartak volna lenni, és valósággal szebbek is a’hol Jambus lábakon szökellenek, hanem... itten igen sok a’ Trokhaicus láb ’s még más is. Hanem a’ mint mondtam, hogy hangmérték nélkül való Versnek igen szép Vers”.

A német énekelt dalnak és egyre érzelmesebb változatainak hozzánk fordításokban való beszivárgása évtizedeken át tartott. Szabó Lászlónak érdeme — s dalköltészetének ebben látom egyik jelentőségét —, hogy Rádaytól, Kazinczytól is biztatva, könnyedén ültetett át néhány ilyen énekét, mégis meg tudott szabadulni ennek az iránynak Révai és Verseghy kezdése után Fáy Andráson, Szemere Pálon, Horváth Endrén át Bajzáig kísértő hatásától, és még Csokonai előtt hajlik a népi költészet felé.

¹⁰ Kazinczy levelezése, id. kiad., 1:304. o.

A népköltés formai elemei Szabó Lászlónál kezdenek egyesülni a polgári mentalitásnak bensőséges, de nála sohasem érzelmes világával. Még nem jutott el a népdalhoz, mint az egy emberöltővel későbbi nemzedék, de átvette annak formáját, elleste közvetlenségét, egyszerűségét, és így mutatja be őszinte magabizonyossággal a maga ügyes, friss, kedves mondanivalóit. Csupa mosolygó elevenség, csupa elfogulatlan, naiv öröm és kedély árad ezekből a versekből — és van bennük még valami: egy kis realizmus. Szabó Lászlónak erős a valóságérzéke, képeiben nincsen „romantikus” szárnyalás, inkább élményszerűség uralkodik bennük. Ezekkel jutott minden kortársánál közelebb a népieshez, és a magábanbízó tudatosság volt az, amiért ettől senkinek másirányú példája el nem tántorította.

Faludi Ferenc versei éppen költői elindulása idejében jelentek meg. Tudnia kellett róluk, hiszen Révai Miklós adta ki őket, akivel levelezgetett. Valószínű, hogy ezeknek példája ösztönzően hatott rá a formában, sőt olvasásuk ihlette egyik-másik, pl. *A' Reggel* című versére.¹

Pompás a' hajnal kezdete
Rózsa színt ad mindennek,
A királyok öltözete
Párja sem lehet ennek.

A réti tsepp harmatokat
Gyöngyökké változtattya
A felébredt állatokat
Rózsa vízből itattya.

¹ Szentjóbí Szabó László *költeményei*, 1911. 104. o.

Faluditól is független *Egy szép leányhoz*² című versében:

Élly szép leány! élly kedvedre:
Ez most a' te életed!
Ugyis eljuttz vénségedre,
Hogy észre sem-veheted!

Ó kellemetes természet
De miért vagynak vének?
O ha nem-vólna enyészet!
Tsak a ifjak élnének!

s annak lakonikus, csattanós, szép befejezése:

Víg ifjúság! bődög élet!
Nyári szél, rövid álom...

Még tibullusi dalából is — *A' Reménységhez*³ — ilyen sorok csendülnek ki:

Jó reménység! életembe
Már reá hányszor szedtél,
Rózsa helyett kiskertembe
Mennyi tövist ültettél,

sőt heroidjában, amelyről még lesz szó, ezt a képet találjuk:⁴

Ó ne hagyj elvesznem — — —
Fáradt galambodnak nyisd meg az ablakot!

Legfrissebbek azonban azok a versei, amelyekben falun átélt gyermekkori emlékeit idézi:

Kis kard, mellyel vitézkedve
Vagdaltam a' bürökre
Életemnek minden kedve
Itt függ veled örökre.

² *Uo.*, 105. o.

³ *Uo.* 101. o.

⁴ *Uo.*, 96. o.

Bóldog voltam gyermek fővel
A' fa-puska 's ló megett,
Akkor éltem az idővel,
Mely most engem veszteget.

(A' gyermekkori idők' emlékezete)⁵

s legszebben A' *Tavas*z című költeményében:⁶

Ó mint örültem lelkembe
Ha fészekre akadtam,
Mint vert szívem kebelembe
Ha másnak mutathattam!

Melly meg-elégedtem velem
A sárga libák körül!
Semmi király, Fejedelem
Illy igazán nem örül.

Ha gólyákat véletlenül
Láttam, hogy-kelepelnek,
Melly ki-beszéllhetetlenül
Örvendtem e' jó jelnek.

Gyermekségem víg reggele
Sok kedves tavaszaim!
Veletek lessz lelkem tele,
Míg el-múlnak napjaim!

Ez utóbbi versei azért is nevezeteseek, mert Kisfaludy Sándorig s utána Petőfiig ő az egyetlen, akit a gyermekkor emlékezete versre buzdított.

A reális, természetes egyszerűség, amellyel ezek a költemények szólnak, fogta meg a későbbi nemzedékeket is. Ezt hangoztatja idézett levelében Barkassy János is. Kortársai közül csak Szabó László tudta ezt így. Kedveltségét ezenkívül megmagyarázza dalszerűsége, amiben legjobban otthon van, a népies forma s a „semmi idegen izlés”. Ezért terjedtek versei a már bevezetőleg említett hangjegyes gyűjteményeken kívül kéziratos és nyomtatott énekeskönyveinkben is. Hadd mutassak reá egy-két példára. A Váci

⁵ Uo., 136. o.

⁶ Uo., 114. o.

Énekeskönyv 1803-i kiadásáról mondja Horváth János,⁷ hogy „nem népdalgyűjtemény ez, hanem magyaros ritmusú ... énekek gyűjteménye”. Valamennyi kiadásában megismétlődnek Szabó László dalai, de ott vannak a Jankovich-gyűjteményben is, Faludi énekeinek szomszédságában, a sárospataki 1826-i dalgyűjteményben, föl Csapó Dániel 1844-i kis „füzéréiig”, amelyeket „válogatott népszerű dalokból” szedett össze. — Szigligeti Ede a *Szökött katonában* egy a *Dámonból* és a *Chloé bus estvéjéből* kompilált verset énekeltet, amelyet maga már bizonyára így vett át szálló énekből. A *Fakadj piros rózsát* pedig Erdélyi János népdalnak közölte.⁸

Zamatos ízt ad nemcsak dalainak, hanem többi munkájának is egy másik vonásuk: a fordulataikból, stílusukból kihangzó sok népi szólam. Milyen nagyon jóízű, mikor a *Mátyás királyban* Szilágyi Mihály Hunyadinét „ó lelkem hugom”-nak szólítja! — „... Kedves lélek, Érted halok, érted élek...” dalolja költőnk — Phyllisnek. Még Gellertfordításában is egymást váltogatják az efféle szólásmondások:

Egyik szó a másikat szüli.
Látd, a kutyafajta!
Tán öszveszűrtétek egymással a levet?
Cziróka, maróka.
Megétetem ám vele a szurkot!
En karóhoz nem kötöm az ebet!
Ennye, ebugatta!
Kutya erkölcsre kaptatok
Mély partot mosnak a lassu patakok.
Mind fenéig tejfel.
Legnehezebb per az asszonyi állaté.
Edd meg az agarat! stb.

A hazuról hozott szólások a maguk eredetiségükben jelennek meg, íme, egy németből átdolgozott munkájában is. Ilyen „hazai emlék” szól közvetlenül megszokott és elfogulatlan egyszerűséggel szüreti verseiből is. Az élmény

⁷ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség története Faluditól Petőfiig*, 1927. 98. o.

⁸ Erdélyi János: *Népdalok és mondák*, 1846. I. köt. 438. o.

erejével, úgy hat, mint aki az ilyen biztatgatást már otthon, gyermekkorában megszokta:

No tsak legények! iparkodjatok!
Ma szüretelünk, ne koplallyatok!
Mig Jani magát ott melengeti,
Napszámát kiki mind meg-eheti.

szól *A' nagy szüret Telekden* című versében. S hogy mennyire a paraszti levél hű mását adja *A' bus puttonosban*, arra szülőmegyéjének, Biharnak nagy szülöttjére, Arany Jánosra utalunk, aki, a *Jóka* ördögében ugyanígy, még ígyebben tudja, mint itt Szabó László:

Menj el hát most te kis levelem!
'S mondjad, hogy a Grófnét tisztelem,
A' Gazdát is, és palléromat,
A' Szedőket és puttonomat
A' busult puttonos nevével
Köszöntsd egész Telekd hegyével.

Ez a pár példa igazolja, hogy mennyire megőrzött magában mindent, amit a népből hozott, amit a néptől gyermek- és ifjúkorában hallott.

Előadásmódjában, de tárgy dolgában is a legjobb bizonyíték erre az a költeménye, amely az *irodalomban* dalai-val szemben legtovább élt, máig is a legismeretesebb maradt és a különböző antológiákban nevéhez tapadt: *Az együgyű Paraszt*.

Előre kell bocsátanom, hogy a címet általában, helytelenül, mai jelentésével értik, holott az *együgyű* szó értelme a 18. század óta megváltozott. Ma együgyű annyi, mint korlátolteszű, buta; Szabó László korában csak *egyszerű*. Hogy ebben az utóbbi értelmében használta, arra világos példa *A' Pétzeli kert* című költeménye: „Láttasd itt a' természetnek pompás együgyűségét” — itt félreérthetetlen a szó „egyszerű” jelentése. A cím tehát nem antidemokratikus, nem is lenéző. A vers sem az.⁹

Akkoriban levélbélyeg még nem volt, a címzettnek kel-

⁹ Erre Waldapfel József mutatott rá. L. *A magyar irodalom története 1792—1848*. Egyetemi előadások. 1952. 106—107. o.

lett a levelet a postáról a viteldíj, nyolc krajcár, megfizetésével kiváltani. A paraszt, akit földesura küldött a postára egy várt levélért, úgy veszi, hogy a levél is piaci áru, és alkudozni kell rá; mikor pedig a postamester nem enged, hozzá lop a nyolc krajcár fejében a levélhez még kettőt. Rászedte a németet!

Első felének, a paraszt alkudozásának eredetére könnyű ráismerni Darvas Ferenc *Post nubilla Phoebus* című, már említett röpiratának egyik mondatában:¹⁰

A' Postára küldött Paraszt alkuszik a' Posta Mesterrel Urának szálló levél eránt, 's nintsen sok helyeken tsak olyan-is, a'ki neki meg-tudná magyarázni, hogy azoknak ára szabva vagon.

A levéllopás, az elbeszélés csattanója, nemzetközi tréfás tárgy. Bognár Theophil egyenest vándorló mesetárgynak tartja,¹¹ mert megvan a *Democritus ridens* című régi anekdota-gyűjteményben; ennek annyi 17. századi kiadása forgott közkezen, hogy könnyen kerülhetett egy belőle költőnk kezébe is. De ismerhette Kónyi János fordításában is, amely 1782-ben jelent meg.

A költeményben a humor az uralkodó elem, s ha éle van, az inkább az idegen postamester ellen fordul, mint a paraszt ellen.¹² Aki a verset olvassa, az is a paraszttal érez és nem a postamester hivatalos igazával — méginkább, mikor megtudjuk, hogy a paraszt az ellopott két idegen levelet öccsének szánta, akit erővel vitt el a verbunkos katonának. Itt egy kis népi fájdalom is vegyül az érzésekbe. Így nézve a költeményt, az antidemokratikus látszatnak nyoma sem marad.

A verset különösen becsessé teszi nagyon mulattató meséjén kívül az előadás módja is, *ahogyan* a parasztot beszélteti:

No, mond Palkó, én meg-vénhedtem,
Kenyeremnek javát meg-ettem,

¹⁰ *Post Nubila Phoebus*, 1790. 15. o.

¹¹ Bognár Theophil: *A mesék vándorlásának történetéhez*. EPHILK. 1899. 318., 319. o.

¹² Waldapfel József id. h.

Sokat bé-vettem köszönettel,
Nem-vólt bajom — csak e' Némettel;
Semmit sem enged a' szavából,
Vegyen a' lidértz a' bótyából.

A népnek jól ellesett, keresetlenül másolt társalgása ez. Szabó László tudta, mi az a falusi ember, és hű képet tudott róla és beszédmodoráról adni.

A néphez való kapcsolatán kívül még valamit hozott faluról gyermekkorából. Nemcsak a népet szerette. A természetnek is rajongója volt, és ahol csak alkalmá nyílik, menten festi is azt. Milyen szívből írja:

— — kedvesebb lételem,
Kedvesebb minden falat,
Kedvesebb minden ételem
Egy fakadó fa alatt!¹³

A természet neki: a tavasz, a föltetsző hajnal, a kövecskéket görgető, tiszta csermely, az ébredő élet, amely fiatalságtól duzzad — minden, ami derült, ami optimizmust hirdet. Még nem torpant meg. Még csupa remény; egyetlen komorabb elbeszélését, *A' Panaszt* is a lány tavaszi szelekkel kezdi, amelyek a fellegeket szétűzik; nap süt a ligetekre. Egyetlen esetnek tudom, hogy drámájában, mikor Hunyadi Mátyás a bátyja kivégeztetését beszéli el, a véres történetnek megfelelően, sötét képet fest háttérül:

A' szinte hanyatló nap vérbe borúlva szállott le a' setét Budai hegyek hátamegett. Tsendes volt az egész természet és nyúgodalmas, mintha kétséges figyelemmel várakozna a' maga végső öszve törettetésére; de a' magyarok elméje félelmesen hányattatott, mint midőn a' mormogó zivatar-kor a' fel-zúdult tenger, el-búsult habjait a' part-felé taszíttya, mellyek ott, magokkal és a' szélveszekkel haszontalan küszködvn, a' mélység fenekére vissza zuhannak.

Tudtommal ez az egyetlen komor leírása. Mindenütt másutt derűs, napsütéses.

Egyéniségének optimizmusát sugárzó derűjéből, dalosnak látszó kedvéből, s abból a könnyedségből, amellyel ver-

¹³ Szentjóni Szabó László *költeményei*, 1911. 115. o.

seit írja, költeményeinek még egy, szinte magától értetődő sajátságára kell áttérni: évődő kedvére. Rousseau-i emlék *Az én Szeretőm* című verse — az *Émile*-ben merül föl hasonló gondolat: „Il existe, il vit, me cherche peut être; il cherche une âme, qui le sache aimer. Mais qu'est-il? Où est-il? Je l'ignore.” (Ő van, él, talán keres is engem; keres egy lelket, aki őt szeresse. De hogy ki ő? hogy hol, merre van? Nem tudom.) — Nem tudja, ki az, akire éjjel-nappal gondol; de a befejezés vidám csattanója, hogy írjon neki az a szép szűz, írja meg, hol lakik és akkor elveszi, egészen és jellemzően költőnké. — *A' Fogadás* — horatiusi emlék¹⁴ — arról szól, hogy a bujkáló Chloéval négy csókba fogad, ha megtalálja; de ha nagyon elbúvik és úgy találja meg, nyolccal fenyegeti. A szerelemről az a véleménye, hogy

Ifjúságom jó napjait
Öröm 's vígságnak szentelem;
A' szerelem rablánczait,
Míg tsak lehet, nem viselem.

— — — — —

Nem! míg élek, nem szeretek,
Magamat nem vesztegetem,
Szabad lészek, míg lehetek,
Nem kínzom rövid életem.

Ha mégis szerelmes, megkérdi önmagától, hogy haszontalanul minek szeretni. De a boldog szerelem öröme is kedves hangú dalokra fakasztja (*A' jó estve, A' szekfü, A' Szerelem boldogsága*), legszebben mégis *Phyllishez* című költeményében, ahol a *carpe diem* elvét állítja szembe a családi örömök szépségeivel.

Emellett többször elemlegeti, hogy nem a szépség, a kincs, hanem a tiszta szív a vonzó. A szép arc rózsái elhervadnak, de mindig kedves marad az, aki tudja, hogy minden szépségnél több az ész és a szív.

Optimizmusának bizonyossága az is, hogy legtöbbször még a kedvesben is az emberszeretetet becsüli; kedvesének „em-

¹⁴ Közvetve Horatius, *Carm.*, I. 23-ra megy vissza.

berszerető természetét” az imádásig tiszteli s ennek a humanizmusnak külön verset is szentel:

Ki szeretné az életet
Ott, hol nints emberszeretet?

Megátkozott a hely, ahol nem tudják az inséget, az izzadságot szálni — az ilyen helynél még a kietlen, puszta barlang is jobb, mert oda nem hallatszik el a jajszó! Embernek lenni — énekli máshol — akkor volna jó, ha mindenütt nyájasság, szeretet élne, és az emberek összefognának és örömmel segítenének a szegényemberen. (*A' bődög élet.*)¹⁵

Lírájának ez az egy mozzanata az, amely messze fölül-emelkedik öncélú kis dalain. Tudatossá ezt a mozzanatot talán Rousseau tette benne, de életszemléletére, meleg érzésvilágára jellemző, hogy végigfut költészetén.

Megmutatta, hogy a néppel érez. Szánja a jobbágyat sorsáért, de a kornak feudális humanizmusával szemléli; most még eleven nemesi osztálytudata, és 1791, vagyis költeményei megjelenése előtt túlzás volna nála a humanizmusnál többről beszélni.

Országos Széchényi Könyvtár

¹⁵ Szentióbi Szabó László *költeményei*, 1911. 123. o.

Az emberszeretet rousseau-i gondolatán kívül eddig költeményeiben politikai vagy társadalmi gondolattal nem találkozhattunk, s annál kevésbé, mert a legtöbbjük a pillanat-ihlette vagy egyéni érzés szülte dal volt. Van azonban kötetkéjének úgyszólván az élén (csak a Dobozy Lajos barátjához írt friss ütemű *Indully-dal* előzi meg) egy hosszabb lélegzetű költemény, amely egyszeriben az aktuális politika világába ragadja a figyelmesebben olvasót: a *Zrínyi Péter, Horváth Országi Bán I-ső Leopold császárhoz* című heroida. Látszatra különös egy vers. Zrínyi Miklós vértanú-öccsét, a Wesselényi-mozgalom első áldozatát úgy szólaltatja meg, hogy az fogságában, kivégzése előtt, esenkedve könyörög a zsarnoktól kegyelmet, szánalmat, irgalmat. Ezt a meg-alázkodó, sőt meghunyászkodó, kétségbeesett könyörgést megtámasztja a Zrínyiek, s különösen Miklós bátyja „igaz érdemének” s a maga harci dicsőségének emlegetésével:

Mert most Croatia hamuba heverne,
Szabadságról többé álmodni sem merne,
Ha én meg nem vertem volna Szabolts Basát
El-fogván testvérét, 's el-nyervén táborát.

Szánja-bánja „vétkét” s azzal menti magát, hogy más vette rá, másoknak engedett, mikor „közéjük” állt. Igaz hazafi volt, folyton a haza ínségéről, pusztulásáról, sok keserűségéről beszéltek neki, s ezért forrt föl a vére. Ígéretet tesz, hogy ezentúl úgy viseli magát, amilyen a hozzávaló kegyelem lesz. Mindezt, és egy Zrínyi szájába adva, csodálkozva fogadjuk.

A sorok között azonban egyre élesebb lesz. Megtudjuk,

hogy a zágrábi püspök a császár nevében tett mindennemű ígérekkel csalta fiával együtt Bécsbe, ahol Höcher miniszter is minden jóval biztatta, Lobkovitz herceg pedig azt kívánta, hogy a mozgalom többi vezetőjét is szerelje le leveleiben. Ezt is megtette.

E' jó lépés után olly nyugodtan éltem,
Hogy még a' le-eső egektől se féltém

mondja egy horatiusi fordulattal,¹ mígnem a császár — *idegen törvények* alapján — rabláncra vetette, tömlöcbe taszította, birtokait elvette s megüzente neki, hogy halállal lakol.

Pater Forstallal, a miniszter követével mondatta el az imént:

Szent a' fogadása egy koronás főnek,
A'mellyen hatalma nintsen az időnek!
Ha nem-lehet hinni egy király szavának,
Vége van úgy minden nemzettség Jussának,
Ha pedig játtzhatna esküdött hitével,
Már úgy fordullyon-fel a' föld fenekével.

Ez már a nemesi ellenállás hangja. Ennek és az 1790—91-i országgyűlésnek követelései szólnak további soraiból is, amelyekben törvényességet követel. Szabó László szinte vates-szerűen előre látja az udvar kegyetlen zsarnoki leszámolását az első köztársasági mozgalom vezetőivel.

Ó nem, igaz Felség! hallgass a' törvényre,
Tsak úgy nézz itt reám, mint egy jövevényre,
Mert lévén törvénye a' Magyar nemzetnek,
A' Bétsi punctumok nem kötelezhetnek.
Ha tehát Felséged koronás fejével
Azt fogadta nekünk, tett esküvésével,
Hogy a' nagy Szent István kardja óltalmába'
Meg-tartya a' törvényt előbbi voltába:
Ó miért állít hát Németek elébe
A-kik jövevények hazánk törvényébe'?
Mert bár ez is halált diktállyon éltemnek,
Tsak még-is könnyebben esnék a' lelkemnek,
Ha törvénye szerént a' hazám földjének,
Bár akar mitsoda kinnal meg-ölnének.

¹ Horatius: Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.

Lényegében tehát az alázatosnak, esedezőnek látszó levél csak burok, amelybe a költő mondanivalóját rejti, a Habsburg-hitszegésről, a kamarilla álnokságáról, miniszterek, sőt egy (nem magyar) püspök álszentelkedő játékáról, amelyekkel Zrínyit törbe csalták: pontosan így ismétlődött meg utóbb pl. Hajnóczy József letartóztatása és kihallgatása is.

Hübner Mihály, az 1791-i cenzor kötélnek állt, nem vette észre, mi rejlik a versben, jöllehet az a kötetkében elég kirívó helyet foglal el. Élesebb szeme volt 1819-ben Gedeon László nagyváradi cenzornak, mikor Tóth Ferenc nyomdász a készülő, már említett új kiadást, nyilván az 1791-i kötetet engedélyezésre benyújtotta. A *reimprimaturt* csak e költemény kihagyásával adta meg. A kiadónak még tetszett is a cenzor határozata; ő daloskönyvnek szánta a kötetkét; a cenzori jóváhagyásnak utánanyomatta, hogy ez a vers „ennek, mint tsupa Poétai Munkának, sem természetével, sem mostani új kiadása céljával meg nem egyezvénn, igen helyesen és méltánn kihagyódik”.

A költői levél valóban bátor és — a sorok között — az igazságra elég szókimondással rávilágító cselekedet volt. Nem rontja értékét, hogy a nemesi ellenállás vonaláról hangzott el, hiszen valójában a hazai törvények csak a nemeseket védték. Így is első haladó szellemű megnyilatkozása volt² Szabó Lászlónak, első Rousseau-fordítása óta.

A költeménynek ezzel a belső értékével nem tart lépést a földolgozás. Krónikás elbeszélés, és Szabónak erre nincs sok tehetsége. Túlságosan részletező és a harmadfélszáz alexandrinus — bár franciás módra csak párosrímű — még egyhangúbbá teszi az előadást. Közben kevés fordulat teszi változatossá. Pedig, ha van ilyen, milyen jól hangzik: a miniszter álnok módon, de megengedi, hogy Zrínyi Péter „állandóbb a hitbe, mint a hitszegésbe”, Zrínyi nem zúgo-

² A költemény történeti forrásáról csak annyi állapítható meg, hogy az egy volt Katona Istvánéval. (*Historica critica regum Hungariae*, 33:830—849. o.) Erre vall különösen a 840—841. o. Ez a közös forrás valószínűleg Cserel Mihály *Históriája* volt, akinél a váradi generáltság is így szerepelt, míg Katonánál helyesen az van, hogy: „promisit mihi generalatum Varasdiensens”. (Megígérte nekem, a varasdi generáltságot.) De lehet, hogy mindhármuknak szövege régebb, közös forráson alapszik.

lódhatik, mert „a’ halandóknak törvény az istene”. — „Jó az élet — mondja — és bár sok baj szorult belé, még-sem kívánczunk menni a sir felé.” Ezzel szemben, főképpen mert az eseményekben nincsen semmi drámaiság, a sok mondanivaló gyakran laposodik prózaivá. Szinte önmagában való ellentmondásnak tetszik, ha majd megállapítjuk, hogy szépprózája viszont milyen friss, eleven és költői.

Előbb azonban — költészetén áttekintettünk — néhány szót kell szólnunk verseléséről. Láttuk, hogy a magyaros ritmust kedveli legjobban. Néha meg éppen erős is az iktusa (*A’ szerelmes Pásztor, A’ Pántlika*). Általában azonban van bizonyosfokú kötetlenség a verselésében. Földi is észrevette — s itt nem az időmértékes verseiről van szó —, hogy a ritmust, ha úgy adódik, egyazon versben is megváltoztatja. A mi fülünknek legérezhetőbben az a gyakori hibája hangzik, hogy a metszetet könnyen hanyagolja el. E tekintetben is ott mutatkozik fejlődés, ahol legjobban közeledik a népieshez. (*A’ Reggel, A’ Tavasz, A’ gyermek-kori idők’ emlékezete.*) Toldy Ferenc tévedett, mikor már költészettörténetében (1855), de tíz évvel utóbb irodalomtörténetében is azt hirdette Szabóról, hogy „nem vette ugyan fel dalaiban a mértéket, de ő is, lemondva a népiesek naturalizmusáról, jól alkotta meg lyrai gondolatait”. Megmutattuk, hogy ez a „természetes” népiesség marad mindvégig dalainak fő jellemvonása. Az időmértékes verselést nem szerette és nem tudta megszokni. Nem illett a dalokhoz. Egy-két próbálkozásában sántikál a versláb. Általában a ritmusnál is jobban uralkodik nála a mondanivaló közvetlensége. Forma és tartalom megint csak a népies ritmusú verseiben találják meg összhangjukat.

Jó érzéke van a rímekhez, asszonáncokhoz. Van ugyan — ezt még nem tudja elkerülni — elég sok ragríme is, de sokhelyt kicsendül az igazi rím vagy a jól összecsendülő asszonánc: tsalhatatlanul — még sem tanul, azelőtt — idővel nőtt, szép kebele — lévén tele, falat — fa alatt, szalad — általad, ifjak s vének — nevének, magad — elragad stb.

Verselésében — mint már említettem — még az ebben finomabb érzékű Batsányi János sem talál sok kivetni valót,

csak az *e* és *ë* rímeltetése tűnik föl neki: egyebet — sebet, feltételem — velem, szentelek — velek stb.

A magyaros ritmusú verselésen kívül Szabó László igazi magát a szépprózában is megtalálta. Két idilljében megmutattam önálló szerkesztő tehetségét; különösen A' *Kivánság* kompozíciója nagy hozzáértésre vall. Egyetlen eredeti, nagyobbban tervezett munkája, bár csak töredékül maradt ránk, ennél is több tehetséget árul el.

Az *Első Mária Magyar Királynak Élete* a *Magyar Museum* II. kötetében két folytatásban látott napvilágot. Még egy részletre lett volna alkalom, de az utolsó még megjelent számban a Rousseau-ból fordított *Töredék* került a helyébe. Ennek a cenzúrában sejtem az okát. Annyi kifogás merülhetett föl ellene, hogy a szerkesztők inkább félretették és csudálatosképpen a még merészebb, nagyon szókimondó Rousseau-szemelvényekkel pótolták helyét. A bátorság Batsányira vall. Készen volt-e az egész munka, nem tudni. Azért az egy részletért is nagy kár, amelynek a már halódó *Museum* még helyet tudott volna adni. A szerkesztők a rovat élére a *Régi magyar történetek* főcímet tették. A kor a történelmi tárgyú művekben még nem választotta szét a szépprózát a tudománytól. Maga Kazinczy is azt írja Ráday Gedeonnak, hogy a *Museum*nak ezt az utolsó kötetét gyönyörködve olvasta, „gyönyörködve különösen (... többek között...) Szabó László Urnak *históriai töredékét*”.³ Pintér Jenő szerint⁴ a „novella... inkább a történeti életrajz benyomását teszi”. Már akkor ismeretes volt, hogy a mindössze egy nyomtatott ívnyi töredék egy széles aláfestésű, biztos kézzel rajzolt, a történelmi hűséghez csak nagy vonalaiban ragaszkodó regénynek a preludiuma, sőt exozíciója.⁶

Mindössze két kis kép, amit ismerünk belőle.

Az egyik Nagy Lajos érdemeit és uralkodásának végét mutatja be, jól sikerült, nagyon találó korrajzi részletekkel. Költőnk Nagy Lajost minden uralkodónknál többre tartja. „Nem elégedett meg úgy — mondja — szent Istvántól fogva,

³ Kazinczy levelezése, id. kiad., 2:248. o.

⁴ Pintér Jenő: *A magyar irodalom története Bessenyei György felépésétől Kazinczy Ferenc haláláig*, 1913. I. köt. 251. o.

⁵ Adatok Szentjóbí Szabó László prózai munkáihoz. IK. 1908. 177. o.

egygy Királyával is Magyar Ország, mint Lajossal... Még ama' hatalmas Mátyás király is csak halavány hód-világban jelent-meg az el-múltthoz képest." Nemcsak hódításait emeli ki. Az ő idejében senki fejedelem nem volt annyi országnak a királya, mint Lajos — s ha a lengyelek a zólyomi egyességet hűségesen megtartották volna, „hatalmas, virágzó, és szüntelenül-bóldog maradott volna mind a' két Ország". Hanem rámutat belső építő munkájára is:

Ő hozta-által Visegrád' Várának szűk falai közül, atyjának olly kedves lakó-helyéből, Budára a' Királyi Udvar. Buda' Vára, a' Pesti bé-láthatatlan térségnek és az alatta udvarló kevély Dunának fel-emelt Ura, Ó-néki köszönheti olly nagyra-mentt, 's olly sok hívséges Hazafiaknak vitéz halálával halhatatlanná-lett nevét. — Az egész Világonn el-híresedett Tokaji hegyeket ő ruházta-fel orvosságot termő szőlő-vesszőkkel. — Ő adott Pétsett az öldöklő fegyvereknek rettentő zörgése között-is békességes, nyugodalmas szállást a' Múzsáknak; 's a' Böltességek szelídítő tejével táplálta Eleinket, hogy a' szüntelen-tartó véres hadakozások miatt lassanként ki-vetkezhén emberiségekből, el ne kegyetlenedgyenek.

Elemlegeti — talán Mátyás-mondákat vetít vissza Nagy Lajosra — harun-al-rasidi szereplését is.

Sokszor közönséges ruhába öltözve járta-el a' falukat 's városokat; tudakozta az igazságnak ki-szolgáltatását; megbüntette a' szántt-szándékkal vétkező Tiszt-viselőket; és gyakran ő-maga, ezen hizelkedni nem-tudó durva községek egygyügyü, de hamisság nélkül való, ítélet-tételéhez alkalmaztatta magát.

„Bóldog volt a' Haza — csak maga Lajos volt bóldog-talan": mert tudta, hogy fiú-utód híján, leányainak uralma alatt megdől birodalma, hogy a belső egyenetlenség megemészti majd a külső ellenség által legyőzhetetlennek látszó népet. Öccse, István, az erdélyi vajda, majd ennek fia, János, a horvát bán még az ő életében meghaltak. Csak két leánya maradt meg, Mária és Hedvig. A fiatalabbikat Jagelló lengyel királynak adta feleségül, „a'ki alatt osztán e'két nevezetes Ország el is vált egymástól mindörökre". A nagyobbikra várt a magyar trón.

Eddig a korrajz; alapos, sokoldalú, érdekes. Kiegészíti a képet néhány szó IV. Károly római császárról. Fiát, az ifjú Zsigmondot, akit már gyermekkorában igen nagyesszűnek tartottak, választotta Lajos Mária férjéül.

Az újabb kutatások óta ismerjük a tervet, amellyel Nagy Lajos két leányának a két ország trónját biztosítani akarta. Máriának szánta a lengyel trónt, férje pedig Zsigmond brandenburgi örgróf lett volna, azért, hogy ekként Lengyelország a Keleti-tenger felé nyerjen utat a terjeszkedésre; Hedvignek pedig a magyar korona jutott volna és férjéül Lipót osztrák herceg fia, Vilmos, hogy így hazánk-nak Ausztriára való befolyása növekedjék. Hogyan tette tönkre e századokra szóló terveket Erzsébetnek, Lajos özvegyének a becsvágya, nem tartozik tárgyunk keretébe. Szabó László még nem ezekre az adatokra, hanem a klaszszikus műveltségű Küküllei (igazi nevén Tótsolymosy Apród) Jánosnak „rövid krónikájára” támaszkodik.⁶ Küküllei a maga korából tekintve, gondos történeti adatokra épített, mikor Nagy Lajos elhunyt után királyának életét megörökítette. Krónikája 1760-ban, Orosz Ferenc fordításában magyarul is megjelent: Szabó neki tetsző forráshoz jutott vele. Onnan tudta azt is, hogy Lajos uralkodása alatt csend és békesség volt hazánkban, „meg nem háborította semmi békételenség, semmi belső zendülés, vagy zugolódás”. — De nemcsak Küküllei művére szorítkozott, a század képéhez „sok nagy-hitelű Történet-Jegyzők” közül Leibnizre hivatkozik. Forrásaitól azonban függetlenül is magát, sok költői szabadsággal él, anakronizmusai is vannak. Regénytöredéke Lajos életének végét, tehát az 1379—1382 közötti éveket vázolja. Mária akkor 13 éves, Zsigmond, helyesen mondja, 15. Mária 1395-ben halt meg és hat év múlva, 1401-ben jegyzi el az akkor 33 éves Zsigmond Czillej Ulrik kilenc éves leányát, Borbálát. Mária és Borbála között legalább 22 év korkülönbség van. De Szabónál Czillej Borbála 1382-ben már mint Mária játszótársa szerepel, mikor még nem is élt. Erre az anakronizmusra azonban Szabónak a regény konfliktusa szempontjából szüksége volt, és hogy

⁶ Szentjóból Szabó László *költeményei*, 1911. 59—60. o.

élt vele, az éppen költői művészetének tudatosságát bizonyítja. — Gara István ekkoriban szintén nem nádora Magyarországnak. Ellenben az Garay Miklós, akinek utóbb Mária uralkodása idejében olyan fontos politikai szerepe volt. Gara Istvánné tehát a regénynek költött alakja.

A másik kép, amely e korrajz után a cselekményt elindítja, a két serdülő leánykát festi, akik mindketten beleszeretnek a daliás Zsigmondba, mikor az Máriát eljegyezni Lajos udvarába jó. Zsigmond öntelt és hiú. Mikor a két leányt meglátja, a szelíd, méltóságos királyi Máriát és a kacér, szép Borbálát, szíve ez utóbbi felé hajlik. „Édesdeden szitta-bé azon sűgárokat, mellyek annak kellemetes artzáiról tündöklöttek.” Volt benne annyi politika, hogy nem mutatta szerelmét, hanem Máriának hódolt, Mária szíve pedig eltelt Zsigmondban. Zsigmond nem ismeri fel Máriának igaz, naiv ártatlanságát, színlelni tudja iránta való szerelmét. Szerencséjére szerelmében nem kételkedik senki; csak Garáné veszi észre, hogy a közeledő tavasz nem a Mária tavasza.

Zsigmondot a Máriának oly boldog napok után Lajos Budára vitte magával, hogy a magyar udvar levegőjében szokásainkat könnyebben elsajátítsa. Máriát Garáné alig tudja megvigasztalni. Borbála viszont nem volt már gyermek, hogy „Zsigmondnak iránta való kedvező figyelmességét észre ne vette volna”. Andalgásait előbb kinevette, majd pedig megunta. Léha volt. Vágyott az udvar életére, „hallotta a’ Budán gyakorta történni szokott mulatságokat, az Udvari bolondnak tréfáit, az aranyos ruhákba öltözött szép Ifjoknak viaskodásokat, a’ hegedű-szónál való tántzokat, a lármás vigasságokat. Ez vőlt az ő hajlandóságához illendő multság, nem a’ Szentek Legendája. Erre a’ szabad életre vágyakozott ő szüntelenül”. Atyjának sikerült kivinnie, hogy leányát hazavihesse, Budára.

Ez a regény expozíciója, és ez az egész, ami ránk maradt. A további fejleményeket még sejthetjük. Mikor Mária félév múlva Budára kerül, Borbála szíve már Zsigmondé, az ál-mok királyfiát, a serdülő gyönyörű ifjút Borbálához köti egy félév mulatozásainak sok-sok kedves emléke. A nagy-

szombati kolostor kertjében és szürke falai között hullatott könnyeket Mária nem ok nélkül sírta. Itt kezdődik a konfliktus. A további menetet találgatnunk hasztalan volna, mert minden csak találgatás maradna. Egy-egy odavetett célzából csak annyi következtetést vonhatunk, hogy Zsigmond és Borbála szerelme titokban tovább nő, és hogy Máriának anyján kívül Garáné marad egyedüli hű társa. A házasság nem teszi őt boldoggá, Lajos nyugtalanító sejtelméi halála után rendre beteljesednek. Zsigmondban pedig „a rendetlenségre hajló indulatot az idő természetévé változtatta” és Mária tovább szenved mellette mindazt, ami nőnek a szenvedésből kijuthat. A poétikus rajzon a napfény az a melegség, amellyel Szabó László Máriát rajzolja. Hatalmas birodalom királya lett, pedig nem hatalomra, hanem szerelemre és boldogságra született. Nem országon, csak egy szíven akart uralkodni és ebben tört össze. Szinte párhuzamos vele Nagy Lajos sorsa, aki szintén hatalmas birodalom királya és embernek mégis boldogtalan.

Ez a kis vázlat is megmutatja, milyen nagyvonalú volt a regény koncepciója. A maga korában egészen páratlan. Dugonics regénye mellett még töredék formájában is messze kimagaslik. Írójának van érzéke a jellemzéshez is. Majdnem tipikusnak mondható alakjait finom vonásokkal már ebben a prelúdiumban is úgy rajzolja meg, hogy a cselekményt szinte fölépíthetjük belőle. Előadásában is sok szépség van. Tehetségnek mutatkozik itt is, miként a lírában. Helyenként a romantika első szellője lengedez a regényben, még racionalista letompítottságban. A töredék egy egyszerű kezdet. Élén áll annak a sornak, amely Kisfaludy Károly *Tihamérjával* és Jósika regényeivel folytatódik, a történeti magyar regénynek ez a töredékes mű az igazi kezdete.

A kísérlet is bizonyossága Szabó László egyre elevenebben fejlődő haladó szellemének. Néhány részlet hadd mutassa meg, hogy a maga korának társadalmi berendezettségét milyen élesen bírálja.

Lajos alatt... egy egész teleknek királyi adóját, esztendőnként, *Nemes, Paraszt egyy-aránt*, három garassával fizet

te. — Egynehány tiszteletre-méltó törvény sokkal hathatóssabban meggátolta a' gonoszt és igazságtalanságot, mint-sem a' mai rendelkezéseknek meg-számlálhatatlan sokasága.

Itt kezdődtek a' belső vissza-vonások, és zendülések; Hazánknak ama' siralommal tellyes napjai, midőn a' boldogtalan Hazafi, ellensége ellen fordítottandó fegyverét, éretlen buzgóságtól meg-vakíttatva ugyan, de ah! még-is örven-dezve, verte Hazafi-társának szívébe.

... Úgy nem szégyenlette akkor a' Nemes Ifjú, ha írni 's olvasni nem tudott, mint a' mi időnkben, ha, minden szemérmert 's nemzeti diszes erköltsöket félre-téve, Öseinek 's a' mostani meg-világosodott századnak gyalázattyára, fajtalanságaival dicsekedik.

Igy jelentkezik nála a közös teherviselés gondolata, a nemzeti összefogásé és a léha feudális társadalom találó kritikája. Aktuális politikai dolgokba azonban a Zrínyi-versen kívül még nem szólt bele. Majd az is hangot kap drámájában.

Meg kell még említenem, hogy Mária alakja kissé emlékeztet drámájának Katalinjára és egy-egy vonás Zsigmondban az ifjú Mátyásra. Ez utóbbira a legérdekesebb és legbiztosabb adat a következő kis párhuzam:

(A kor) kedves ízű gyümölcsöket esküdött e' fakadó bimbóról, mely még az őszi megérésig az egész esztendő' bizonytalan változásainak alá-jok volt vettelve.

Első Mária Élete

Vitéz: Ah, de mi édesebb még is a' reménységnél? És egy ilyen jól indult fából nem várhatunk-e méltán áldást, a'ki magát már most is olyan gazdagon mutatja, életének tavaszába a' legszebb termést, nyárra és ősze a' legjobb ízű gyümölcsöket ígéri?

Mátyás király I. felv. 6. jel.

Az *Első Mária Magyar Király Élete* vezette Szabó Lászlót a történeti tárgyhoz és történelmi tanulmányokhoz; megmaradt mellette drámájában is.

A történelemmel való foglalatosság politikai állásfoglalást is jelent. Meg kell látnia az események rugóit és következményeit, a múlt ismerete rá kellett hogy vezesse a jelen események helyes szemléletére. Ezúttal annál is inkább, mert kiválasztott tárgyában is trónváltásról s az

új király miként való fogadtatásáról volt szó — most ugyan-ez zajlott le előtte is.

II. Lipótban nagyot csalódott a nemesség. Elnémította a nemesi ellenállás hangjait, önkényre hajló uralmával, amely olyan mértékben erősödött, amilyen mértékben nemzetközi helyzete megszilárdult, megalkuvásra kényszerítette a már behódolt főnemességen kívül a nyakasabb közép-nemességet is. Az imént még Ócsai Balogh Péterrel új „társadalmi szerződést” követelő tábor is behódolt, mert a francia forradalom polgárosító iránya, a városi polgárság, főképpen pedig a parasztság megmozdulásai meghökken-tették.

Az 1790-i fölbuzdulásból csak egy kívánság maradt fel-színen: a magyar nyelv jogáé, a magyar kultúráé. Bár ezek-nek a követeléseknek valóraváltása is elernyedtt a bizott-ságok „munkálatai” közepette, a követelés a közvéleményben eleven maradt és folytonosságával része lett későbbi füg-getlenségi küzdelmünknek. Előtérbe kerültek a grammatika, a nyelvfejlesztés — és a magyar színészet ügyei: már Kelemen László bevitte a köztudatba, hogy a magyar színját-zás a nyelv fölvirágoztatásának is fontos eszköze.

Lipót halála után várakozással néztek Ferenc trónra-lépése elé. A hideg és egyre fagyosabbá vált hajnalhasadás után a napfölkeltét remélték a hitlevéltől és a koronázástól. Szabó László az új koronázásra egy színdarabbal készült. Kelemenének 1790-ben a német színészet ellenállásán meg-akadt működése végre 1792-ben, éppen most, térhez és le-vegőhöz jutott. A *Bécsi Magyar Kurir* és a *Magyar Hir-mondó* már tavasszal egybehangzóan hírleli, hogy „a magyar teátrum már helyreállt”. Irányításában mindenütt érezhetni a magyar színészetért állandóan lelkesülő Rádayak kezét — ezúttal az ifjú Ráday Pálét, Kármán József és Szabó László kortársáét. Az a gyakran kicsillanó szál, amely a nógrádi kisbirtokost a Ráday-családhoz fűzi, vezet a gon-dolatra, hogy Ráday Pál biztatta őt dráma írására; sőt a Rádayak aulikus beállítottságát ismerve: koronázási dráma írására. Nem sok ideje jutott rá. Mohácsi, hosszabb kikül-detéséről már jóelőre tudott, tenni- és intéznivalói meg-

szaporodtak. „Hivatalbéli rendes foglalatosságimon kívül alig maradt eggyenéhány hetem a kidolgozásra — írja a dráma Előbeszédében — és a' mit a' Dramatikába valaha kezdeni merészlettem, ez az első.”⁷ Ha mégis valami ügyesség, valamicske fölépítés, mozgás és élet mutatkozik a darabban, annak az lehet a magyarázata, hogy sokat járt a német színházba. — Mikorra a „koronázási” darab elkészült (május 31-én kelt az előszó s a koronázás június 6-án volt), magyarul és németül megjelent,⁸ már készülődnie kellett Mohácsra.

„Nemzeti érzékenyjátéknak” nevezte a háromfelvonásos színművet és a *Mátyás király vagy a' nép' szeretete jámbor fejedelmek' jutalma* címet adta neki: a címben is volt valami a jó király földadataiból. A könyvecske Landererék kiadásában jelent meg, egy sorozat 3. darabjául: e sorozat „a budai magyar teátrum, melyben válogatottabb néző, vig- és szomorujátékok olvastatnak”.

Fiatalos hevülés merészsége s ehhez illő lelkes hang egyesült benne a történelmi múlt szeretetével. Drámának persze gyöngé alkotás. Maga is mondja, hogy „keveset próbált” erejével nem tudta „illendő figyelemmel, szorgalommal és hathatós erővel” elkészíteni. Magja egy puszta ötlet, egy naiv cselfogás ötlete. A cseh király által fogvartartott fiatal Hunyadi Mátyást próbára teszik a családdal eddig ellenséges lábon élt fő-fő urak, Gara nádor, Ujlaki és Lindvay, hogy királlyá választatása esetén bosszút áll-e László bátyja haláláért. Kilétüket elhallgatva mennek hozzá Prágába és biztatják őt a megtorlásra. Mátyás azonban bosszúról hallani sem akar, egyenes, becsületes válasza meggyőzi az álcáskodókat és megnyugszanak. Részükről Mátyás királlyá választásának nincs többé akadálya. — A másik „bonyodalom” Podiebrád akadémuskodása; Szilágyi Erzsébet háborúval fenyegeti érte. Ennél is inkább az bírja engedékenységre, hogy megtudja Katalin leánya és Mátyás

⁷ *Mátyás király vagy a nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma*, 1792. elő-beszéd.

⁸ *Matthias Corvinus, oder Volksliebe ist edler Fürsten Lohn*, 1792. Érdekes, de csak sajtóhiba lehet, hogy Goedeke Grundriss, 5:347. o. Joh. Nep. Perchtold ilyen című drámájáról tud. (Ofen, 1792.)

szerelmét, s hogy Mátyás feleségül veszi a leányát. Így azután minden akadály elhárult Mátyás trónralépte elől.

Igazi konfliktus nincsen benne; de a fölépítés jó, a dialógus helyenként eleven, azontúl pedig kedves részletek, rokonszenves alakok teszik frissé a drámát. A társalgás hangja, közvetlen természetes stílusa jól hat. A kis munka elárulja, hogy Szabónak van valamelyes drámai érzéke. Tudja az embereket mozgatni és helyzeteket tud teremteni. A felvonásvégek hatásosságára is ügyel. Hogy közben minden lehető alkalmat fölhasznál szónokias részletekre (leginkább az utolsó felvonás végefelé) s hogy epikai és lírai mozzanatok is elég gyakoriak, az a kor hibája. Szónokias részletekre különben azért is szükség volt, hogy író és színész nyelvünk szépségeit csillogtathassák. Mátyásban korabölcs, higgadt, koránérett ifjat mutat be, de az egész darabot az a fiatalos hangulat hatja át, amely Szabó eddigi munkáit is jellemezte. Elfogulatlan egyszerűsége és közvetlensége miatt nem érzik rajta Dugonics András idegenből plántált darabjainak mesterkéltisége, stílusának erőltetettsége. Bizonyosan azért sem, mert *eredeti* dráma volt. Az első eredeti történelmi drámánk, amely világi színpadon előadásra került — s amely megvan. Hamarosan követte ezt Verseghy Ferenc Szécsi Máriája,⁹ ennek azonban, mint ismeretes, semmi nyoma sem maradt.

A darab, mint láttuk, alkalomszerűnek készült; de nemcsak ünneplésre. Módot adott Szabónak politikai megnyilatkozásokra is, amelyeket mai történetsszemlélettel másként ítélünk meg, mint pl. annakidején Gyulai Pál. „Mátyást atyja érdemei emelték trónra — mondja — Ferenc atyja, II. Lipót szintén nagy érdemű fejedelem...” Mi inkább az ilyen célzásokat látjuk meg: „nagy nyomoruság, midőn a' hazának eggy olyan fejedelme vagyon, ki törvényeinket, szabadságunkat nem tudja, vagy rosszul tanulta meg”. A II. Lipóthoz fűzött hiú reményekre gondo-

⁹ Császár Elemér: *Verseghy Ferenc élete és művei*, 1903. 67. o. „Nyomtatásban nem jelent meg, kézirata pedig elveszett, s csak a Mérey-féle Magyar Játékszíni darabok' lajstroma tartotta fenn róla, hogy eredeti vitézi játék volt öt felvonásban, prózában, s a tárgyat a Murányi Vénus szolgáltatta.”

lunk, mikor költőnk Ferencet arra buzdítja, hogy „menjen azon az úton, amelyen atyja *alig* indulhatott el”. — II. József halálakor Zichy Károly országbíró buzdítja a zászlósurakat, legyenek rajta, hogy az ország és a korona örököse között a „bizodalom” helyreálljon. Persze a főurak engedelkenységére gondol. Szabó László is emlegeti, hogy „keserves a' király és a' haza között való bizalmatlanság” — ő nyilván nem a „hazában” keresi az okot...

Burkoltan ugyan, de utal a koronázási hitlevélre is. Aktuális vonatkozás az is, hogy a színműben az ellenálló főurak, akik a lengyel király felé tájékozódtak, bosszútól tartanak. Lipót a jogügyi igazgatót vádirat készítésével bízta meg a porosz udvarral tárgyalásokat folytatott nemeség ellen azzal, hogy a vádlottak nevének hagyjon üres helyet, azt majd maga tölti ki — ezzel félemlítette meg az ellenállókat. A bosszúval azonban nem élt, mert ezek engedtek. A Hunyadiak ellenségei is engedtek. — Nem minden cél nélkül hangoztatja azt is, hogy a zsarnokság: a „kényszerítés és erőszakoskodás” nem a magyarnak való, ezzel nem lehet nála célt érni.

Gyulai Pál anakronizmust lát benne, hogy Gara azt kívánja Mátyástól: „Válaszd Buda várát lakóhelyedül!” — „Vajon uralkodása elején — mondja — hol lakhatott volna Mátyás másutt, mint Budán?” Ha így anakronizmus is, nem véletlen: céltudatos anakronizmus. Szerte fölhangzó kívánság volt ez (még száznál több évig azután is), de Szabó ott találta a *Post nubila Phoebus*-ban, Darvas Ferenc röpiratában: „A' lessz még hátra, hogy a' Király a' Nemzetet, a' Nemzet a' Királyt szeresse. Esztendőnként, az esztendőnek egyik részét közöttünk töltse el.”¹⁰ — A drámában Mátyás királynak mondják, de Ferencnek szól.

Még több példát kereshetnénk a darab politikai célzatára, de ennyi is, a legkirívóbb néhány, megmutatja, hogy a *Mátyás király* nem pusztán ünneplésre készült; politikai jelentősége is volt.

A *Mátyás király* nem került akkor előadásra, amikorra szánva volt. Mint említettem, május 31-én kelt az előszó,

¹⁰ *Post Nubila Phoebus*, 1790. 29. o.

ha a kézirat ekkor készen volt is, a cenzúrán is át kellett jutnia, a színészekre még szerepkiosztás, szerepkírás, betanulás, próba várt volna, — június 6-ára, a koronázás napjára semmi sem készülhetett el, hiszen valószínűleg még szedni sem kezdték. Az a véleményem, hogy július elejéig, Szabó László budai tartózkodásának végéig a könyv meg sem jelent.

A *Mátyás király* csak éppen egy évre rá, 1793. július 3-án került Kelemen Lászlóék színpadára. (Nincsen különösebb jelentősége itt, de megemlítem, hogy Kelemen is bihari származású volt.) A darab nagy sikert aratott, s ebben részük volt a hazafias szónoklásoknak, a politikai célzásoknak. Egyetlen érzékeny jelenetén, amely Mátyás és Katalin között folyik le, még a 19. század eleje is könnyezett. Mert ettől kezdve sokáig, Kisfaludy Károly idejéig élt a darab a színpadon. Bayer József közlései szerint¹¹ 1793-ban háromszor, s egyszer a következő évben is előadták. 1795-ben, a Martinovics-pör esztendejében persze nem, — hogy Szentjóni Szabó László is az áldozatok között volt, azt Pesten mindenki tudta, elítéltetéséről külön részleteket is hallottak az áruló Sehy Ferentől. Nyilván nem merték a darabot elővenni.

Éppen az első köztársasági mozgalom következményéül ebben az évben életbe lépett egy, az eddiginél sokkal szigorúbb színházi cenzúra. Bayerból idézem, hogy 1796. február 6-án a színház a *Mátyás királyt* is bemutatta a cenzúrának. Ez sok kifogást tett a darab ellen, a Mátyás megválasztására egybegyűlt katonák beszélgetésében nem tetszett az a színezet, hogy Mátyást, ha kell, erőszakkal is visszahozzák az országba; a katonák és a nép között lefolyó beszélgetésekről megjegyezte a cenzor, hogy azok („moderis temporum circumstantis congruere non videntur”) nem illenek a jelenkor körülményeihez. A legtöbb baja persze Vitéz János szerepeltetésével volt. Itt azt ajánlotta, hogy Vitéz Jánost ősei közül valami más, világi személlyel kellene pótolni, mert püspök nem jelenhet meg a színpadon. Még

¹¹ Bayer József: *A nemzeti játékszin története*, 1887. II. köt. 373—402. o.

így is érdekes Rithaller cenzor tanácsa, hogy ezeken segíteni kellene: „actio enim digna est ut exhibeatur, cum characterem nationis cum dignitate et decore adumbret“ (mélto arra, hogy előadassék, mivel a nemzeti karaktert méltósággal és dísszel ábrázolja). Éppen ezért még egy intézkedés következett, amelyre Pest megye levéltárában bukkan-tam.¹² Ezt már maga a helytartótanács adta ki 1796. február 22-én, 3451. szám alatt.

Societati Theatrali Hungaricae Pestiensis.

Huic adnexa Actui sub ttlo Mátyás király ea Lege per Ex. Consilium Regium produci admittitur, ne contra B. normalium Persona Eppi. M. Varadini Vitéz seu in veste Ep-pali, seu clericali in actione appareat. Verum eadem in per-sonam seu Herois, seu Civilis hominis sub nomine Joannes Vitéz transfiguret et ita in Scenam prodeat.

Per Joannem Latinovics Consiliarium.¹³

Bár, mint látjuk, még a cenzúra is javasolta a darab előadását, arra mégsem került sor. Vitéz János püspöknek polgári ruhában való megjelenése a darab szövegével nehe-zen fért meg. De lehet az is, hogy azért nem került sorra, mert március 19-én a társulat megszűntette az előadásait.

1800-ban Szegeden játszották. Innen kezdve 1808-ig nincsen ugyan adatunk, de az nem jelenti azt, hogy a dara-bot vidéken pl. Nagyváradon is nem adták elő. 1808-tól Bayer szerint (1810 kivételével) 1814-ig évente néha két-szer is színre került.

A dráma, mint mondtam, egyidejűleg németül is meg-jelent. Szabó a helytartótanácsnál dolgozott: talán arra gondolt, hogy a színészeti osztály támogatásával Urwerthék-nél előadathatja; ha így volt, ez nem sikerült neki. Lehet, hogy föltevésem nem áll helyt s a német szöveggel más célja volt. Talán az udvar körébe akarta eljuttatni. Nem

¹² Pest megye lt. — 7. színügyi iratok 1790—1848. 2. cs.

¹³ Magyarul: A pesti magyar színi társaságnak. — Az ehhez csatolt Mátyás király című darab előadása azzal a helytartótanácsi rendelkezés-sel engedélyeztetik, hogy a normálék B) pontja értelmében Vitéz nagy-váradi püspök személye püspöki vagy papi ruhában ne jelenjék meg a színdarabban. Hanem Vitéz János névvel, akár lovagi, akár polgár-ember személyére alakíttassék át és így jelenjék meg a színen. — Lat-inovics János tanácsnok.

szervilizmusból, vagy éppen önző kegykeresésből. Inkább azt mondanám, hogy politikai, közérdekű mondanivalóit akarta illetékes helyen föltárni. A közönség ezeket minden-
esetre sokkal jobban fölismerte, mint ahogyan Ferenc király maga, ha kezébe kerül, megértette volna...

A *Mátyás király* próza, s ezúttal ez javára válik a drámának. Szavaló előadásra szánt részletei alexandrinusokban elnyúltak és a rímek kedvéért ellaposodtak volna, a jambusokhoz pedig költőnknek sohasem volt nagy kedve. Inkább írta meg választékos, sokszor költőien szép prózában. Kis leíró részletei nem unalmasak, mert szépek; az epikum itt-ott árt a drámaiságnak, de a színmű egészében elég eleven. Hazafias lángolása pedig kellett, hogy korára hasson.

Ha ez az első történelmi drámánk, amelyet világi színpadon, sikerrel előadtak, majdnem hasonló a darab nevezetessége a magyar opera történetében. Beethoven kottamásolója, Heinisch József jutott arra a gondolatra, hogy Szabó drámáját opera-szövegül használja föl. Erkel Ferenc, aki tudvalévőleg maga is a Hunyadiak kora felé fordult, biztatta is őt. Arnold György zenéjét is fölhasználva, Heinisch csakugyan megírta a *Mátyás királyt* — prózával és énekkel vegyes daljátéknak. Az opera 1834. december 15-én színre is került, Szerdahelyi és Udvarhelyi dalaival. A *Honművész* szerint a darabnak nem nagy közönsége volt, az előadás azonban — „különösen csekélyszámú dalszínészeinket s a betanulásra engedett egy hetet tekintvén” — jó volt.

1881-ben a Nemzeti Színház egy irodalomtörténeti sorozatban újra előadta Szentjóni Szabó László darabját, — de nem nagy sikerrel. Ezt a napilapok tárcáiban irodalomtörténészeink, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Badics Ferenc állapították meg. Az irodalomban azonban, *Az eggyügyű Paraszton* kívül, mégis e dráma őrizte legjobban a költő emlékét és nevét.

A Nemzeti Színház előadása adta Gyulainak a gondolatot, hogy a drámát az Olcsó Könyvtárban — harmadszor is — kiadja.

Amit Szabó László a *Mátyás király* után még írt, abból az egy mohácsi töredéken kívül nem maradt ránk semmi.

Nem tudjuk, hogyan fejlődött tovább. Mielőtt életének új fordulatára térnénk, alkotásaitól búcsúzóban még egy feladatunk van: prózájának nyelvével és stílusával kell foglalkoznunk. Szabó László — miként Bessenyei — a felsőtiszai nyelvjárás területén nőtt föl, és Bessenyeihez hasonlóan, magával hozott Biharból bizonyos tájiasságot, amelyet meg is őrzött. Így maradt meg nála a *-ba*, *-be* a *-ban*, *-ben* helyett, az *ez* mutatónévmás nála mindig *e'* alakban jelentkezik („de biz uram nem megy *e'* kárba”), a *se* helyett a *se*, a *j* gyakoribb használata a *ly* helyett (gaj, iboja, tavaj), a régibb irodalmunkban általánosabb, de népi *es-méri*, *erányosság*, iktelen igéknek is *érezel*, *kérdezel*, *leszel* alakja stb. mindvégig ott kísértének nyelvében. Szókincsében is megmaradtak a falu nyelvének szavai:

sujtol, játszodni, lábbag, fölöstököm, métely, faricskál, visszáz, zsája, gomoja, csomoszlófa, valahol ülni (= lenni), bombi, izgága, igazándi, instál, suhogó (-víz).

Ezek és ilyen fordulatai: bár-is, ennye-nó, de-biz éppen ott adnak jó népies zamatot nyelvének, ahol azt tudatosan keresi. Mert nem véletlenül, nem mint természetes adottságát használja őket, hanem ügyesen válogatva, mindegyiket a maga helyén, szinte csattanósan, ahol kell.

Nyelvének tisztaságára nagyon vigyáz. Nem purista, de nem is halmozza, sőt, ahol lehet, elkerüli az idegen szokat. Jóllehet németből, latinból és franciából fordít, németből és latinból éppenséggel körmönfont stílusú hivatalos írásokat is, idegenességek nem mételyezik meg nyelvét. Egész verskötetében Batsányi egyetlen germanizmusra mutatott rá, arra, hogy: *jó napot akar csinálni magának*. Ez valóban az. Latinos, de kevésbé bántó a *rettegi terhét*.

Ez a hazulról hozott és Debrecenben erősödött, tiszta, jó magyar nyelvérzék tudatosan érvényesül nála, idegen nyelveknek tudása pedig nem rontotta el azt. Úgy látszik, hozzáértését mások is megbecsülték. Mikor Szentmarjay Ferenc Rousseau-t fordítja, részleteket olvas föl neki belőle és Szabó László, mint látni fogjuk, a *nyelv szellemét* érintő megjegyzésekkel kíséri és javíttatja. (Regénytöredékében

is emlegeti „a magyaroknak természeti hajlandóságát, és amint nevezni szokták *nemzeti lelkét*, indolis genius”). Nyilván ez is védekezés volt az idegenes fordulatok ellen.

Magyar nyelvünk tisztaságára tehát tudatosan vigyázott már akkor is, mikor a nyelvvédelem kérdése még nem került a homloktérbe, mint utóbb az országgyűlésen. Szép és hangzatos volt a magyarsága, és sohasem mesterkélte. Ebben is azt az elfogulatlan magabiztosságot látjuk, amely költészetének egyik jellemző vonása.

Ugyanez a vonás mutatkozik stílusában is. Könnyen, választékosan, világosan és szépen, de mindig keresetlenül ír. Mondatainak aránya egyenletes. Rövid mondatai alig vannak, de a hosszú, sokszorosán összetett mondat is ritka. Különösen ez a magyarázata, hogy elbeszélő stílusa nyugodt és sima.

Leíró stílusára a Hainbund és Gessner alkotásai voltak hatással. Náluk ismerkedett meg a gondolátritmusok szépségével s ezeknek használata prózájának bizonyos belső ritmust is adott:

Szép tavasz! kedvesek a' te napjaid,
az érzékeny szív szent indulatokkal áldozik tenéked,
a' te öltőzeted a' kellemetességnek ruhája,
a' te tekinteted felszabadítja a bézárt lelkeket,
hogy örvendezzenek.

Az én könnyeim, Rínó, a' koporsóké,
és az én énekem a' koporsók lakósaiei.
Szép volt az én barátom, mint a' legszebb tavaszi nap,
fejér az ábrázatja, mint a' patyolat lilium,
piros az ortzája, mint a' szederjes rózsza
— s elmúlt, mint a' nyáron lengedező szellő
elmúlik a' vetés közt.

Szent légyen a' te álmod
és nyugodalmas a' te pihenésed!
Nem fog téged többé látni ez a' mellyék,
melynek ékessége valál;
és gazos fűvek fogják bénóni
a' mi sétáló-helyeinket.
Én pedig itt fogok ülni az én könnyeimbe.

Numerozitásának jellemző vonása az arányos mondat-

elosztás. Szinte hullámszerűen érvényesül benne arzis és tezis. Segíti ritmusát, hogy a jelzőknek nála nyomatékuk van: mosolygó pirossága, megbájoló nevetése, patyolat lilium, a bölcseségnek szelídítő teje.

Stílusának szépsége egy sohasem keresett, mesterkélt-ség nélkül való választékosság, s ezt képeinek szemléletes-ségével művészien tudja fokozni:

A' nap szent mosolygással serkenti a' madarakat éneklésre.
Gazdag pompa volt a' hegyeken és kerteken elterítve.

A fák tarkázzák félig kinyílt bimbójukkal az ágakat.
Buda vára a' pesti béláthatatlan térségnek és az alatta
udvarló kevély Dunának felemelt ura.

Mária csak úgy jelent meg néha-néha képzelődésében, mint
midőn valamely test után az árnyékot minden illetődés
nélkül észrevesszük.

A' hallgatás sírjába temetem emlékezetét.

Rokonvérrel fecskendezte be a királyi széket.

Egyik-másik képe neki magának is tetszik, visszatér rá. Úgy látszik, Baróti Szabó Dávidnak hozzá intézett első verssora: „Már ha virágodban ily drága gyümölcsre fakadtál” — nagyon az emlékében maradt. A kép megújra ismétlődik nála, pl. *A' Dérhez*, *A' Kert*, című kis rajzaiban, de regénytöredékében és *Mátyás királyában* is. Nagyon szereti emlegetni, hogy „amott, a hegyek lábánál”. Sok ismétlés nincsen nála.

Jó magyar stílusa akkor is megmutatkozik, mikor fordít. Gellert-fordításának eredeti zamatja van. A *Töredékek*-nek semmi, de semmi fordítás-íze, semmi idegenessége nem érzik. Világos, értelmes, találó.

Ó ha az embert embernek nevelnék előbb, mint úrnak!
Aki heverve költi el azt, amit nem maga nyert, lopja azt.
A' természet az embert sem királynak, sem úrnak, sem
gazdagnak nem szülte.

A víg ember sokszor nem egyéb egy szerencsétlennél, ki csak
másokat akar elámítani és magát megbódítani.

A gondolatpárhuzamoknak bibliás világából stílusában is így kerül vissza az egyszerűséghez, de utóbb prózájában is közeledik a népies színezethez. Utolsónak mondható, még

ismeretes művében, a *Mátyás királyban* ilyen fordulatokat hallunk:

Hogy a' nagyralátó Erzsébet fakadjon meg mérgében.
Belső nyugodalma, boldog megelégedése lelkemnek felér
ezer esztendőnyi hosszú étellel.
Haljak meg inkább, mint Mátyás királyom legyen!
Hagyj neki időt s minden elmúlik magától.
Fia méltatlan fölmészárlását alacsony nyúlszívvel büntetlen
hagyhatjátok?
A' csehek sem olyan hanvakba holt emberek!

Ez már nem véletlen nála. Amilyen önkéntelenül fakadtak dalai, önkéntelenül tiszta a magyarsága, kitűnő a nyelvérzéke (az idegen nyelvek sohasem rontják meg), olyan tudatosan alakítja stílusát. Gondosan ír. Szemmel láthatóan törekszik egy egyszerű, mégis választékos, sima, mégis hullámosan lejtő szép stílusra.

A leírásnak mestere; az elbeszélésben megtalálja a folyamatos, kellemes stílust; még drámájának szólásaiban is van fordulatos elevenség. Tárgy és forma kellő harmóniában jelenik meg alkotásaiban.

A mesterkéltőbb fiatal Kazinczytól Kármánig, tehát az 1790—91-i országgyűlés körüli időben, Szabó László a magyar szépprózai stílus legnagyobb művésze. Hogy Dugonicsot és kortársait messze túlhaladta, azzal még nem sokat mondottunk róla; de igaz az is, hogy senki nála jobban nem közelíti meg Kármán József írásművészetét.

Térjünk vissza hivatali pályájára. Az accessistának évi 200 forint sallárium járt. Állandó keserőséggel gondolt rá, hogy több évi közszolgálat után, amelynek során legutóbb már 450 forint fizetése volt, ilyen „a tisztos szegénységhez sem elegendő” (ad ipsam honestam paupertatem insufficiens)¹ javadalommal kell megelégednie. Fűt-fát hiába mozgatótt meg, hogy azt legalábbis régebbi fizetésére egészítsék ki. Akadt ugyan a birtokai után kapott árendán felül is némi szerény mellékjövedelme, de ez sem volt sok. Németből vagy latinból magyarra, máskor magyarból latinra kellett fordítania a vármegyéknek szóló körleiratokat vagy olyan rendeleteket, amelyekkel katonaszökevényeket, rablókat, zsidányokat köröztek. Néha még járlatleveleket is. Minthogy ezt a munkát hivatali idején kívül végezte, külön díjazást kért és kapott érte.²

A bürokráciára jellemző, hogy egy ilyen 50 forintos számlája pl. a helytartótanácstól a kancelláriáig ment; ez az udvari kamarához fordult véleményezésért, hogy nem kell-e az ilyesmit rendkívüli kiadásnak tekinteni, ami tiltva volt, s miután megállapították, hogy jogos munkadíjról van szó, a bürokrácia nagyobb dicsőségére még azt is megvizsgálták, hogy Mária Terézia idejében mi volt a járlatlevelekkel az eljárás, végül is a májusban elindított számla szeptemberben került kifizetésre.³

Hogy ilyen mellékjövedelmekhez jutott, abban benne lehetett főnökének, Darvas Ferencnek a keze is, méginkább

¹ O. L., Htt., Depart. Gremiale, 1793. f. . . . p. 102.

² Uo., f. 10. p. 10., 13., 15., 19.

³ Uo., Cancell. 1793. Proth. 10.720., 12. 153. sz.

része volt abban, hogy Szabó László 1792-ben egy, az irodalom történetében is emlékezetessé vált kiküldetéshez jutott.

Mohács mezőváros lakosainak (oppidani), akik között jobbágyok, szabadon költözködhetők, sőt kamaraiak is voltak, közel évszázados panaszai gyűltek a pécsi püspöki uradalom ellen. A folytonos, elkeseredett írások s maga az ügy már megjárták az úriszéket, majd a megyei bíróságot s a parasztok ügye-baja 1742-ben az udvar elé került. Mária Terézia 1746-ban bizottságot rendelt ki királyi biztossal az élén mindennek kivizsgálására. 1747-ben megegyezésre került a sor, ennek végrehajtását királyi resolutio is elrendelte — a megegyezést azonban egyik fél sem tartotta be. A püspökök: Berényi, Nesselrod, sőt Klimó túlkapásai egyre bántóbbak és élesebbek, a parasztok panaszai egyre keserveesebbek és kiáltóbbak lettek; az urbáriális ügy a végső-kig fajult. A mohácsiak panaszirata még II. József idejében minden fórumot megjárt, s 1790-ben újból az udvar elé került. A király a helytartótanács javaslatára ezúttal is királyi biztost nevezett ki és az ügy részletes kivizsgálását most is egy bizottságra bízta, amelyet az iratok *Commissio Mohacsiana* névvel emlegetnek.

Királyi biztosnak 1791 novemberében Brunsvik Józsefet, az imént még Bihar, most Pest megye főispánját már II. Lipót tette meg,⁴ egyben elrendelte, hogy a bizottságba a megye két tagot, egy táblabíró és egy főszolgabíró (tehát egy törvénykezési és egy közigazgatási embert) küldjön ki, de mindegyiknek olyant, akik ellen a panaszosoknak semmi kifogásuk nincsen, („contra quos praefati Mohácsienses Incolae nullam exceptionem formaturi sunt”). Baranya megye ilyenekül Kapuváry Károly assessort és Madarász József főszolgabíráját jelölte ki. — Brunsvik még november 20-án azt is kérte, hogy a helytartótanács kebeléből egy ügyvivőt (actuariuszt) rendeljenek melléje, az okból, hogy a tárgyalások során sok írni- és elintéznivaló lesz. („Eidem ex objecto illo, quod in dicto negotio plura scribenda agendaque occursura essent, aliquis ex gremio Con-

⁴ O. L., Depart. urbariale, 1792. f. 30. p. 1.

sili hujusce Lttlies Regii pro actuario adjungeretur.”) A helytartótanács 1792. január 17-i ülésén foglalkozott Brunsvik beadványával és kimondta, hogy a jogos kívánság előtt meg kell hajolni (huic justo petito deferendum esse), egyben Szabó Lászlót nevezte ki actuariussá („gremiale Practicantem pro Actuario adjungendo denominavit”).⁵

A helytartótanács még tovább is ment. Ezt az intézkedését az uralkodónak is bejelentette; s mivel egy 1791. évi 9559. számú rendelet intézkedése szerint az efféle költségek nem terhelhetik a megyét, kérte a királyt, hogy Szabó részére az annakidején igazolandó útiköltségeken kívül két forint napidíjat engedélyezzen, erre, valamint a várható költségekkel arányosan előleget is folyósíttasson neki, és milderre utasítsa a Kir. Udv. Kamarát.⁶

Szabó eszerint már januárban tudta, hogy hosszabb időre és elég jó viszonyok közé Mohácsra mehet, azt is tudta, milyen ügyekről tárgyalnak ott. Föltehetjük, hogy ezt Batsányinak is megírta és a mohácsi föladat és Batsányi ismeretes levele között, amelyről még lesz szó, máris van némi összefüggés. — A kiküldetés ügye azonban még egy jódarabig elhúzódott. Brunsvik József január 29-én az uralkodótól megbízása alól való fölmentését kérte.⁷ Okul adta, hogy a dolog sürgőssége ellenére a Duna jegén nem tud átmenni, és hogy egészségi állapota kíméletre szorul. A kérés mögött talán más ok is rejlett. A pécsi püspök ekkor már (1780 óta) Esterházy Pál László gróf. Brunsvik talán kényelmetlennek látta, hogy szükség esetén vele szembeszálljon. — Helyébe II. Lipót Bachó Jánost, Krassó megye főispánját nevezte ki királyi biztossá. — A kir. biztos azt a föladatot kapta,⁸ hogy

eorunden Incolarum Querimonias de Puncto ad Punctum in discussionem assumat, desuper Dominium Terrestrale debite audiat, auditisque sufficienter partibus opinionem suam ad singulum Querimoniae Punctum depromat, concludendaque taliter investigationis suae Acta (quem in finem

⁵ Uo., 1792. f. 30. p. 3.

⁶ Uo., Ex consilio 17. jan.

⁷ Uo., f. 30., p. 4.

⁸ Uo., f. 30. p. 6—11., 14.

eidem omnia quae pro re nata necessaria videbuntur, documenta ex Archivo Cottus citra ullam difficultatem extradanda erunt) ante executionem medio Consilii Regii Locumtulis horsum submittat, abhinc Altissimae Suae Mattis Decisioni substernenda.⁹

A feladatot május elejéig el kellett volna végeznie; Bachó azonban a megyénél őrzött iratok tanulmányozására időt kért és csak július 2-án érkezett — persze Szabó Lászlóval együtt — Mohácsra.¹⁰

A bizottság közel félesztendeig szakadatlanul dolgozott itt és alapos munkát végzett. Elképzelhető, hogy Szabó Lászlót ez a munka teljesen lekötötte. Bachó kellő pártatlansággal járt el, és dolgavégéztével egy, még Mohácson 1793. január 12-én kelt, 16 folio lapnyi jelentésben (amelynek 554 csomag akta volt a melléklete) tiszta, világos, tárgyilagos képét adja a történeteknek, és javaslatokat tesz a helytartótanácsnak a dolgok orvoslására.¹¹ Az intézkedések még 1798-ban is folytak; minket azonban inkább magának a vizsgálatnak részletei érdekelnek: tudnunk kell, hogy Szentjóni Szabó László mit látott a mohácsi jobbágyság és a püspöki uradalom harcából, abból a rémregényből, amelynek lapjai előtte föltáruultak.

A jelentés magvasan foglalja össze a történeteket.

Megtudjuk, hogy I. Lipót 1703-ban a pusztán kamarai tulajdonosnak tudott földekből és helyekből sokat szétosztott a pécsi püspök, káptalan, székesegyház és szeminárium között. Több más helyen kívül Mohács mezővárost is a püspöknek juttatta és annyira a kamara birtokának tekintette azt, hogy a termés dézsmáján kívül az állatvásártér és educillum bérét is neki adta. Azonban gyarmatosoknak, szabadköltözködésű embereknek, sőt kamarai jobbá-

⁹ *Magyarul:* Ezeknek a lakosoknak panaszait pontról pontra tárgyalja meg, azonfelül kötelezően hallgassa meg a földesurat, a felek kellő meghallgatása után véleményét a panasznak minden egyes pontjára fejtse ki és az ily módon megejtett vizsgálat ügyiratait (mely célra mindazok az okmányok, amelyek az ügy érdekében szükségeseknek látszanak, a megye levéltárából minden nehézség nélkül kiadandók) fogatkoztatás előtt a helytartótanácsához juttassa el, hogy innen döntés végett ő felségéhez terjeszthessük.

¹⁰ O. L., Htt., Depart. Urbariale, 1793. f. 41. p. 1. — 35. köteg.

¹¹ Uo.

gyoknak is voltak ott évszázados privilégiumaik. Berényi püspök ezekkel is birtokainak más jobbágyságaihoz hasonlóan bánt és arra törekedett, hogy alávesse őket a közönséges úrbéri intézkedéseknek. Ezért közte és az érdekelt mohácsi lakosok között évek hosszú során át olyan elkeseredett ellenségeskedés támadt, hogy a püspök azokat a jobbágyokat, akik nem akarták magukat a legfelsőbb elhatározásnak az ő javára szolgáló intézkedései alá rendelni, betörőknek, szemtelen tolakodóknak nevezte, néha bilincsbe verette, börtönnel kínoztatta és más büntetésekkel fenyegette.¹²

1742-ben ezeknek vezetői juttatták el azt a kérvényt Bécsbe az udvarhoz, amelyről már volt szó, azután Szekszárdra menekültek. Az uradalom emberei azonban csellel elcsalták őket onnan, írásait elszedték és pécsi börtönökbe vitték. 1746-ban végre az udvar kinevezte az említett bizottságot a panaszok és sérelmek orvoslására. A szegény jobbágyok csak békét és csöndességet kértek, s a bizottság csakugyan meglehetősen rendet teremtett — látszólag. Bachó azonban bátran állapítja meg és mondja ki: a jobbágyokat nem helyezte vissza szabatosan azoknak a földeknek és a sziget ama nagyobb részének használatába, amelyek az övéik voltak. Ezt orvoslandó Bachó elkészíttette a sziget és a földek térképét és azon kijelölte a határokat. Nyugalom mégsem lett. Bachó 153 érdekelt jobbágyot hallgatott meg, azután meghagyta nekik, hogy panaszait egyetemlegesen foglalják írásba. Ezek föltárják a püspöknek és gazdatisztjeinek, tiszttartóinak további, folytatólagos erőszakoskodásait és karhatalommal végrehajtott foglaltságait. Szabó Lászlónak elég alkalmá volt, hogy minderről közvetlenül szerezzen tudomást. Egy pár példát hadd soroljak föl:¹³

Az 1747-iki királyi resolutio a szigeten 60 kaszás alá való rétét ítélte a püspöknek. Erről így panaszolkodnak: „az

¹² „Sese submitttere nolentes, adeoque pro refractariis et cervicosis habiti, saepius vinculis constricti, aresto macerati, aliisque poenis castigati fuerint: — — et jam Sexardinii existentes manu Dominalium hominum ex insidiis comprehensi scriptis oppidanis secum habitis privati, dein ad carceres Quinque Ecclesienses deducti, inque his, longiori tempore detenti ac non nisi erga complures recursus demissi fuissent.” stb.

¹³ O. L., Htt., Depart. Urbariale, 1793. f. 41. p. 1. — 14. köteg.

ezután sorban következett esztendőknek el fojta alatt mégis a' Mlgos Uraság több Mohácsi Lakóssoknak Rekeszeit és szállásait részszerint el hányattatván, rész szerént fölguytatván annyira nagyobbította rétbéli Birtokát, hogy az 200 kaszásokra valónál is nagyobb". — Ezután a püspök ezeket a kaszálókat bács megyeieknek bérbeadta s ezek, különösen szárazság idején, a városiak rétjein is kaszálgattak. — A mohácsiak legelőiről föletette a füvet a maga állatjaival, Kölkeden, Bácsfán, Senyén telkeket foglalt el, a város szántóföldjéből több holdat répáskertnek kerítettet el. — Jóllehet rendeletek tiltották és a városiak ettől még a ren-deletek előtt 500 forinton megváltották magukat, megköve-telte a dézsmagabonának és bornak, sőt a kinyomtatott sze-meknek ingyen való behordását, és a dézsma-szedők fuva-rozását. — A kukorica-dézsmát válogatott fejekből, lábbal tiprott és kézzel rakott tetézéssel, és nem a kukoricatörés után, hanem csak télen vetette ki, mikor a szárazabb kuko-ricából több kellett a mérőbe. Három szigeti csárdát „ha-talmassan” (erőszakkal) elfoglalt a tulajdonosoktól. — A jobbágyoknak egyéb panaszaik közé tartozik, hogy a püspök bírónak olyat jelölt, aki nem a város, hanem az ő érdekeit nézi; hogy „a szegény árvák körül igen rösten atyáskodik”; a vásárhelyet „nemcsak házhely nélkül szűkölködőkkel, ha-nem más tekergő gyülevésekkel annyira megtelepíti, hogy rövid nap alatt a' vásár tartásokra szűk leend és alkalmatlan”. Végül: „a' Tisztek zabola nélkül üzik hatalmukat, szidalmaznak, méltatlanul sértegetik még a város előljáróit is”.

Jellemző az is, amit a szigeti rétek dolgában az iratok a püspök javára tanúskodó egyik, 93 éves kölkedi jobbágyá-nak vallomásában őriztek meg:

Azon Réthnek pedig, valamint akkor Polonyi kasznár mondotta, hatvan kaszásnyinak kellett volna lenni, de mint-hogy nagyobb részén a kerítés foglalattya erdős és vízállá-sos volt, azért még sem érte annyi ember le kaszállásával, hogy pedig az Urasság üdövel ezen fel kerített darabnak hasznát láthassa, minket más jobbágyaival edjűtt annak ki irtására és ki tisztítására hajtott s jól emlékezem, hogy gyakran *övig érő vízben is irtogattunk*.

Ilyen tapasztalatokkal tért vissza Szabó László dolga végeztével Budára. Ha most arra gondolunk, hogy a forra-dalmi káték terveiből leginkább azért harcolt — ezt hozta föl védelmére is —, hogy az egyház vagyonát az állam ve-

gye el és fordítsa azt részint a jobbágyok terheinek könnyítésére, részint a maga kiadásaira, elgondolhatjuk, hogy ezt a követelését leginkább mohácsi tapasztalatai érlelték ki benne.

A bizottság utolsó, Mohácson kelt irata a december 17. dátumot viseli. Bachó maga január 12-én Mohácsról keltezi terjedelmes jelentését s ekkor térhetett vissza Szabó László Budára: itt kelt január 20-án elenchusa az iratokról s ezt mint „qua dictae Commissionis Regiae actuarius” (nevezett királyi bizottság actuarius) írja alá.¹⁴

Ez volt költőnknek mohácsi félesztendeje.

Epizódjaihoz tartozik még egy Mohácsra való elutazásakor vállalt feladat: Kovachich Márton György kérte meg, hogy Pécssett szerezzé meg a történetíró Koller József kanonoktól a káptalani kéziratok katalógusát és a káptalanban őrzött bizonyos okiratok másolatát. Szabó Lászlónak sok teendője között volt erre is gondja. Kollert röviddel Mohácsra érkezése után, még júliusban kereste Pécssett, de nem találta otthon. Helyette Vizer apátkanonokot, „virum praestantissimum” (kiváló férfiút) nyerte meg az ügynek, aki az egész könyvtár katalógusát és a kéziratok mutatóját szívesen bocsátotta rendelkezésére. Szeptember lett, mikor a küldött jegyzék alapján Mátyás király két dekrétumának Kovachich által kért másolatát elkészíthette és magával Viserrel összeolvashatta. (Viser még hitelesíttetni is akarta a másolatot, de Szabó László az erre való kiadást fölöslegesnek ítélte.¹⁵) Ez a kis epizód csak Kovachichhoz való kapcsolatának emléke.

A mohácsi kiküldetés nevezetessé Batsányi Jánosnak ismert verse (*Hazafiui aggodás. Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz*) által lett. Ez a költemény az, amely báró Salhausen Móric kassai cenzornak rosszindulatából — akit Batsányi „homo nullius scientiae, nullius iudicii” jelzőkkel illet — végzetessé vált Batsányira, mert állami alkalmaztatásába,

¹⁴ Uo., 1795. f. 275. p. 2.

¹⁵ OSZK. kézirattára. Költőnk két latin nyelvű levele Kovachich Márton Györgyhez 1792. július 27. és szeptember 5. (Mindkét levelet l. a Függelékben.) — Az eredetiek: Kovachich: *Commercium Litterarium*, 43. Quart. Lat. VIII. köt. 41. és 156. o.

kassai kamarai állásába került. A vers, amely még a Martinovics-tárgyaláson is szóba jött (ott említi Batsányi, hogy a reakciós körök tréfásan „ad sanctum Jobum et sanctum Ladislaum” — Szent Jóhhoz és Szent Lászlóhoz — írt szatírának emlegették),¹⁶ 1792 szeptemberéből való.

Szép bizonyossága ez a költemény meghitt barátságuknak, hiszen ebben írja Batsányi:

Ó te, kinek jeles elméjét örvendő csudáltam,
Még mikoron csak távulról hallom vala Musád
Szívreható dalait; te! kiben végtére, veszélyes
Pályafutásom alatt, elszánt, hű társra, s barátság
Tisztiben a legjobb, legigazb emberre találtam:
Mint vagy, drága Laczim? sőt inkább élsz-e? s ha még élsz,
Hol vagy most?

Legfontosabb e költeménynek az a részlete, amelyben az újból erőre jutott egyházi reakció ellen kel ki:¹⁷

Nézd, a régi homályra szokott sok gyáva miképpen
Üldözi mindazokat, kikről a józan okosság
Élesztő tüze sугárit tündöklenni látja!
Nézzed, az ostobaság véres zászlóihoz esküdt
Vakbuzgók mi dühös-törekedve rohannak előnkbe!
Szíveiket vad gyűlölség mérgével itatván
A szeretet szolgálai miként gerjesztgetik őket!
Mint fenekednek! mint hányják az ezernyi kelepécét
Újra, hogy a szabad ész szűkebb korlátba rekesztvén
Népünket levetett alacsony jármokba szorítsák.

Hogy ezeket a sorokat, talán egész költészetében a legélesebben, legnyíltabban szóló támadását az újból hatalomra jutott klerikalizmus ellen éppen Szabó Lászlóhoz intézi, az arra vall, hogy politikai gondolkodásuk már egyforma, világnézetük hasonló. Batsányi erőteljes egyénisége nagy és a mohácsi tapasztalatok óta még nagyobb hatással volt költőnkre. Hiszen Batsányi ott tartott forradalmi gondol-

¹⁶ Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*, 1952. II. köt. 581. o. „... ut relatum est, etiam de nescio quali ad Sanctum Jobum et Sanctum Ladislaum per me scripta satyra . . . mentionem habente, similibus atris coloribus depictus, taliterque velut proscriptus in media patria mea, altaque eiusdem pace, publico horrori et opprobrio . . . expositus fui.”

¹⁷ Batsányi János *összes művei*, 1953. I. köt. 50. o.

kodásának fejlődésében, hogy a kirobbanást várta. Alig fél-
esztendő múlva Aranka Györgynek is azt írja, hogy „el-
múlhatatlan a mi hazánkban is a revolútió, mégpedig, mivel
az észnek józan világossága előre nem ment, révolution à la
Hora és Gloska”. Hogy a legkíméletlenebb forradalmat
várja, annak jele Hória-Kloska emlegetése. Szabó László
válaszában a Dózsa György fölkelését idézi. Batsányi söté-
ten lát, Várnára és Mohácsra gondol, Szabó Lászlónak is ez
a két gyásznap jár eszébe. Azt tervezi, hogy válaszában
Mohács történetére tér rá. Versének azonban csak egy tö-
redéke készült el, vagy csak annyi került Debrecenbe, ahol
Fazekas Mihály a *Debreceni Kalendárium* 1824-i kötetében
kiadta. Hogyan került hozzá, nem tudjuk. Ebben a töre-
dekben olvassuk:

Várna sírhalmai még mind kékellettek,
Gyászos emlékezet lebegvén felettek.
A' Dózsa világa se mult el oly régen,
Hogy ez meg ne tetszett volna a' községenn.
Elfogyott a' Magyar, egygyütt még se tartott,
Rontvänn maga alatt szüntelen a' partot.

Így lett ő az első költőnk, aki Dózsa Györgyben nem
lábadót lát, és azt emeli ki, hogy leverésével „elfogyott a
magyar” — és az első, aki Dózsa György sorsának és a
mohácsi vésznek összefüggését sejteti.

Ha gondolkodásának átalakulásában, fejlődésében Haj-
nóczynak is volt, éppen a közelmúltban, némi szerepe, az
sem véletlen, hogy Batsányit is, őt is egyazon gondolatok
foglalkoztatták. Országszerte érezni lehetett, hogy I. Fe-
renc mindjobban hajlik az egyre nyomasztóbb reakcióra,
és hogy a klerikális köröknek egyre nő a befolyásuk. Mind-
ketten aggodalommal nézték az eseményeket és egyformán
gondoltak a forradalomra, amelynek Párizs már példáját
adta. Mirabeau-t Szentjóni Szabó emlegette óvatosságból
két változatban írt egyik versében: most maga is megmoz-
dulásra gondolt.

Költészetében mohácsi verse az egyetlen nyom arra,
hogy fejlődése új irányt vett. Prózai munkáiban regénye

vagy a Rousseau-töredékek, mindegyik legkésőbbben 1791 őszéről mutatják az új irányt.

A vele ezután történtek egészen átterelik az elégedetlenségre, a változást követelők növekvő csoportjába. 1792 késő őszén, a bizottság munkájának befejezése után tért vissza budai lakásába és eddigi hivatalába. Anyagi körülményei miatt elkeseredése nőttön-nő, kezd benne az az elhatározás kialakulni, hogy az állami szolgálatot elhagyja. Úgy érzi, hogy neki tehetségénél, költői sikereinél fogva, de korára való tekintettel is és eddig teljesített szolgálatai alapján a 200 forintos accessista állásnál jóval több jár.

Még egyszer fölcsillant benne a megfelelő állami hivatal reménye. 1794 májusában Hatvani István helytartótanácsi jegyző, maga is íróember, hazatért Bihar megyébe, ahol tb. aljegyzőnek nevezte ki a főispán. Szabó László az ő helyét szerette volna megkapni.¹⁸ Folyamodványt nyújtott be a „*Protocolli officialis manus*”-nak, jegyzőkönyvvezetőnek nevezett állásra. Kérelmét azzal okolta meg, hogy erre való alkalmasságát eddigi szolgálatával is beigazolta, s hogy az 1790. december 28-i, 28 951. sz. rendelet *ceteris paribus* elsőbbséget biztosít neki. Hivatkozott mohácsi aktuáriusi munkájára is. Darvas, de föltehetően Bachó is rajta voltak, hogy végre megfelelő kinevezéshez jusson; de volt Szabó Lászlónak egy, a klerikálisok szemében — s az ő befolyásuk érvényesült, a prímás is tagja volt a Consiliumnak — eredendő bűne: református volt; azonkívül más, talán magasabb protekció is közbeszólt. Nem őt nevezték ki a megüresedett helyre, s ez végképp elkeserítette. Kifogyott a türelme, kitartása ahhoz, hogy valami jobb fizetésű állást kívárron — tapasztalnia kellett, hogy mindig szemben fogja magát találni az egyre erősödő egyházi reakcióval. Nemcsak klerikális vonalon, de minden intézkedésben érezni lehetett, hogy az elnyomás, a zsarnoki uralom egyre súlyosabban nehezedik az országra. A nyomasztó légkörből, amennyire mód nyílt rá, menekülni akart. A vármegyére gondolt.

¹⁸ O. L., Htt., Depart. Gremiale, 13.224. és 1793. f. 3. p. 65. — (Rogat) „*applicationem vacans reditum Prothocolli officialis manus sibi benigne gratiose conferri*” — mert ő „*cum annuis 200 Rfls. . . in septimum jam publicorum suorum servitiorum annum vitam tolerare cogitur.*”

Ekkoriban már hosszabb ideje igen jó viszony fűzi őt a kornak egyik kiváló emberéhez: Hajnóczy Józsefhez. Úgy vélem, hogy Kovachich Márton Györgynél találkoztak először össze. Kovachich a Rádayak egész körével ismerős volt. Szabó László is bejáratos lett hozzá, s mint láttuk, mohácsi kiküldetésekor készségesen segítségére volt Kovachichnak oklevélmásolatok megszerzésében. Az öregedő tudósnak budai házában lakótársa volt Hajnóczy. Mindketten szívesen látták a tehetséges, rokonszenves fiatalembert. Mindkettő jóval idősebb volt nála: Hajnóczy túl a negyvenen, a házigazda közel az ötvenhez. Érett életszemléletükből, fölvilágosodott nézeteikből sokat tanulhatott. Hajnóczynak már megvolt s kéziratban terjedt *Gedanken* c. munkája, amelyben az alkotmány megváltoztatását sürgeti a polgárság és parasztság javára; megvolt a *Ratio*, amelyben először fejti ki fölfogását az emberi jogokról; már foglalkoztatja őt a főpapi birtokok megszüntetésének, a közteherviselésnek, a jobbágyság felszabadításának kérdése.¹⁹ Valószínű, hogy mindezt fiatal barátja előtt sem titkolta. Figyelmes és sokban hasonló gondolkodású beszélgetőtársra akadt benne. Szabó Lászlóban viszont kiértek, átfogóbbak lettek azok a haladó eszmék, amelyek eddig csak rendszeretlenül jelentkeztek gondolkodásában. Különösen kedvére volt az a terv, hogy az egyházi vagyon kisajátításával, annak jövedelmeiből kellene az állami terheket csökkenteni. Kettejük közvetlen jóviszonyának van egy kedves, tréfás emléke is: egy üdvözlő irat, ünnepélyes okiratformában, Kovachichhoz, abból az alkalomból, hogy a macskája négyet kölykezett.²⁰ Szabó írta alá ott, ahol a kancellár szokta, Hajnóczy, ahol a király.

Később, a bíróság előtt tett vallomása szerint ekkoriban, 1793-ban, mikor még Budán lakott, ismerkedett meg Szentmarjay Ferencsel is, akihez — mondja akkor — szerencsétlensége fűződik („cum quibus me praesens fatalitas copulavit”). Jóbarátságuk akkor is megmaradt, mikor maga már vidékre távozott. S ebben az évben jött Pestre a Sal-

¹⁹ Bónis György: *Hajnóczy 1750—1795*, Művelt Nép, 1954. 36. stb. o.

²⁰ A tréfás iratot l. a Függelékben. Eredetije OSZK. kézírattárában. *Correspondentia Kovachichana Anni 1783.*, Quart. Lat. 43. IX. köt. 171. ol.

hausen-áskálódást kivédeni s a maga jövőjét biztosítani leghívebb, legmegértőbb barátja: Batsányi János.

Azt hiszem, ezek a körülmények — állásbajai, az új baráti kör és Batsányival való gyakoribb együttléte — nyitották ki egészen a szemét; ekkor következik be gondolkodásában nagyobb lendülettel a fejlődés, sőt a fordulat a forradalmibb irány felé.

Egyelőre egy kissé nagyobb függetlenségre volt szüksége, szabadabb légkörre. Különösen azóta kellett ezt jobban éreznie, mióta Mohácson félesztendőn át kevésbé kellett nyögnie a hivatalok formalizmusait. Talán régi vágya is föléledt benne: Biharban szeretett volna érvényesülni, hívta a szülőföldje; Hatvani példája is vonzotta. Több mint félesztendőn át vajúdott benne ez a kérdés. Biharból, a mindig ellenzéki vármegyéből most is jó szelek fújtak... 1793 nyarán még egy, újabb élménye volt: a magyar színtársulat végre július 3-án előadta *Mátyás királyát*.²¹ Mikor másfél évvel ezelőtt „azon alkalmatosságra, midőn Ferentz Buda várában Junius 6dik napján 1792 Eszt. Magyar Királya koronáztatott”, darabját megírta, még minden tele volt reménységgel, s ő a nemzet óhajtásainak próbált, mint láttuk, kifejezést adni. Most a színpadról hallhatta saját szavait, amelyeknek még nem vezett el minden jelentőségük, csak más színezetet kaptak. Milyen más lett a világ! Mennyire csalódtak az új uralkodóban; minden magyar embernek át kellett éreznie — különösen, mióta XVI. Lajos a vérpadra került —, hogy milyen fékevesztetten kegyetlen az a zsarnokság, amely retteg. Ebben a közhangulatban hallotta a színpadról a nyilvánosságnak szólni alkotását. Egyik-másik mondata már szinte szatírának hangzott. Augusztus 11-én újból előadásra került a darab; ezt még megvárta és 13-án beadta a helytartótanácshoz accessista helyéről való lemondását.²² Ezúttal is kímélte tollát. Tudta, hogy állandó mel-

²¹ L. erről a Ráday-lt. Nemzeti színházi iratait is, 3. csomó.

²² O. L., Htt., Depart. Gremiale, f. 3. p. 102. — Lemondáskor külön is hangoztatja, hogyha az akadályok megszűnnek, amelyek most az ő és a többi „ad eandem mecum classem pertinentium” (osztályos-társainak) méltó alkalmaztatását gátolják, méltányos visszahelyezését reméli.

lőztetése — jöllehet Darvas Ferenc mellett igen komoly munkát végzett és mohácsi kiküldetése után jogosan várta, hogy észrevegyék — református voltának szolt.

Vitae summa brevis — írja benne — spem nos vetat incohare longam. Complures protestantes olim et ab ipsis publicis officiis exclusi, et post Regimen Josephinum, quia annos normales habere non poterant, absque pensione in statum quiescentiae positi sunt, in quo etiam de praesenti constituuntur. Inconsolata horum conditio, me quoque, ut de alio modo vitae tempestivae mihi provideam, serie admonet. Si haec nostris temporibus obtigerit felicitas, ut inter plurima ac praestantissima quaeque individua selectus institui possit: omnino gratulor. Ego vero ab accessistae officio, vel nec aetate, aut genio meo, nec perpessae, jacturae convenienti, aut ad substantiam vel mediocrem sufficienti in omni humilitate recedo, illudque hisce demississime resigno.²³

Egyenesen megírja, hogy a szerény állást annakidején csak a közeli gyors előléptetés reményében fogadta el; és a sorok között érzékelteti azt a tapasztalatát, hogy ilyen reménysége pedig református embernek az idő szerint nem lehet. Helyét csakhamar betöltötték.²⁴

Novemberben Biharba távozott: Teleki Sámuel, a megye főispánja kinevezte őt tiszteletbeli aljegyzőnek. Hazament s kezdte előkészíteni útját a valóságos aljegyzőségre; a választás a vármegye közgyűlésének ügye volt. A vármegyénél ott talált egy aljegyzőt, aki egy évvel előtte ugyancsak a helytartótanáctól ment Biharba: ugyanazt a Hatvani

²³ *Magyarul:* Az élet rövideje tiltja, hogy távoli reményeknek éljünk. Sok reformátust azelőtt is kizártak a közhivatalokból és József uralkodása után nyugalomba küldték őket, fizetés nélkül, mivel az előírt szolgálati éveket nem tölthették le; ezek még ma is így vannak. Vigasztalan sorsuk engem is arra int, hogy hányatott életem más módjáról gondoskodjam. Ha akad még ma is oly szerencsefia, aki oly sok és kiváló egyén közül kiválasztva alkalmazáshoz juthat, annak általában csak gratulálhatok. Én azonban alázattal és mély tisztelettel lemondok az accessista-tisztségről, minthogy sem koromhoz, sem képességeimhez, sem az elszenvedettekhez nem méltó és a közepes megélhetéshez sem elegendő.

²⁴ Jellemző, hogy helyére, mikor 1793. szeptember 9-én Bartók tanácsos elfogadja a lemondást és utasítja a Kir. Udv. Kamarát, „fine sistendi eiusdem probabilit Salarii hisce perofficlose insinuari” — hogy a fizetését azonnal szüntessék be; helyére tizenhatan pályáztak.

Istvánt, akinek helytartótanácsi állására maga annak idején hiába pályázott. Számított bihari ismeretségeire és mindent megtett, minden erejét, összeköttetését latba vetette, hogy a februári közgyűlésen — még hozzá az immár régebben ott szolgáló Hatvanival szemben őt válasszák meg.

Kazinczy Ferenc, aki éppen akkor öccsénél, Dénesnél, a vármegye főjegyzőjénél betegen feküdt, tehát közvetlenül volt tájékozódva az eseményekről, jóval később, mikor már elfordult Szabótól, azt írta,²⁵ hogy céljaira „gyalázatos utakon is igyekezett”.²⁶ Még keményebben nyilatkozott róla egy emberöltővel Szabó halála után egyik, Toldy Ferenchez írt levelében: „nagyon szeretett volna úr lenni, szemtelenségig menő előre törekedése tette szerencsétlenné”.²⁷ Bizonyos, hogy Kazinczyt ilyen túlzó állításaiban az ellenszenv vezette. Bár az igaz, hogy sohasem tartották illendőnek, ha valaki rangidősebb társát akarta kibuktatni s ilyen módon tört az állásra. De Szabó pályája már kétszer megtorpant; nem mentő körülmény, de megmagyarázza, hogy most, huszonhét éves korában mindenáron megyei aljegyző akart lenni. Az átlagosnál erősebb volt benne a jövője megteremtésének, a jobb létfenntartásnak és érvényesülésének akaratát — mintha csak Rousseau-val mondaná: „Kegyelmes Uram, nekem élnem kell!”²⁸ Mindenütt méltányolt költői tehetségére támaszkodva, az élettől nem kérte, hanem követelte a boldogulni tudást. Ezért élt benne egy állandó, önmaga előtt is titkolt nyugalanság, mint ahogyan később elfogatásának hírére a legifj. Ráday Pál felesége, Prónay Ágnes írja sógorának, Gedeonnak: „igy járnak a nyugtalan emberek, akik mindennel elégedetlenek, és maguk sem tudják, mit akarnak”.²⁹ Pedig Szabó László tudta, hogy mit akar: révbe akart jutni, élni és megélni.

A „gyalázatos út” amelyről Kazinczy szólt, az lehetett, hogy Teleki Sámuel, a főispán, talán hatalmával is vissza-

²⁵ Kazinczy levelezése, id. kiad., 2:343. o.

²⁶ Szirmay Antal: *Jacobinorum Hung. Historia* (Abafi-kiad.) 96. o.

²⁷ Kazinczy levelezése, id. kiad., 20:324. o.

²⁸ A *Töredék R...* munkáiból bevezetésében. Szentjóni Szabó László költeményei, 1911. 206. o.

²⁹ Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*, 1952. II. köt. 336. o.

élve, minden befolyását igyekezett latba vetni megválasztásáért. Az ő segítségével Szabó most oda juthatott, hogy otthon és végleg elhelyezkedjék. Élvezni akarta a vármegyének az újabb bécsi erőszakosságokkal szembeszálló, már folyamatban lévő lépéseit, nem akarta a kínálkozó alkalmat elszalasztani, tehát ezt az utat-módot is igénybe vette. Mégsem sikerült. Hatvani mellett volt az igazság. Költőnk bukásának mégis inkább az lehetett az oka, hogy az erdélyi cancellárt valósággal gyűlölték a vármegyében, bűnének tartották, hogy évenként tíz napot sem tölt megyéjében,³⁰ másfelől Bécs kiszolgálóját látták benne.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

³⁰ Uo., II. köt. 206. o. Juricskay jelentésében.

Szabó László maga sem remélte, hogy a kudarcból sorának éppen jobbrafordulása következze. Teleki Sámuel ugyanis kinevezte magántitkárának. Ott volt a Hajnóczy útján: az is húsz évvel azelőtt egy mágnásnak, Forgách Miklós grófnak, majd hosszú időre Széchenyi Ferencnek magántitkára lett. Sőt Telekinek más tervei is voltak vele. Ezt Pergen rendőrminiszter jelentéséből tudjuk,¹ aki, mikor a nádor kívánságára költőnket Bécsben, Telekinél akarja elfogadni, jelenti a nádornak, hogy Teleki Szabót utóbb udvari ágenssé akarta kineveztetni.

Protestáns embernek ez volt abban az időben a legőhajtottabb pálya. Egyrészt a jó fizetésen felül jövedelme-

¹ O. L., Vertrauliche Akten, 37. fasc. 220. sz. — Pergen, miután beszámol róla, hogy Szabónak nem sikerült magát valóságos aljegyzővé választatnia, „und er dem Siebenbürgischen Hofkanzler Grafen Telecky als ein sehr geschicktes Subjekt geschildert wurde, so gab ihm derselbe, um ihm hindurch allenfalls den Weg zu einer Hofagenturstelle hier in Wien zu eröffnen, den Titel als Haussekretär, in dieser Eigenschaft kam derselbe verflossenen Sommer hieher, hielt sich eine kurze Zeit da auf, und kehrte sodann mit Erlaubnis des Grafen Telecky unter dem Vorwande wieder nach Ungarn zurück, dass er seine häuslichen Angelegenheiten in Ordnung bringen und sodann wieder anher kommen wolle. Bis nun ist aber derselbe nicht zurückgekehrt, soll sich meistens in dem Nograder Komitate, wo er Besitzungen hat, aufgehalten haben; in der Zwischenzeit aber hat derselbe dem Grafen Telecky mehrmal geschrieben, und sein letzter vor ein paar Tagen eingelangter Brief war von Pest datiert“. (Az erdélyi udv. kancellárnak, gróf Telekinék, mint nagyon ügyes embert festették, azért ez, mindenesetre, hogy utat nyisson neki egy udvari ágensi álláshoz itt Bécsben, magántitkár címet adott neki, s ebben a minőségében jött az illető múlt nyáron ide; rövid ideig itt tartózkodott, majd Teleki gr. engedélyével olyan ürtüggyel tért vissza Magyarországra, hogy magánügyeit elrendezi, s akkor megint visszajön. Eddig azonban nem jött vissza, legtöbbit, állítólag. Nógrád megyében tartózkodik, ahol birtokai vannak; közben Teleki grófnak többször írt, legutóbbi, pár nap előtt érkezett levele Pestről keltezve.)

ket is hajtott, az ágens jó pénzért magánmegbízásokból is eljár; másrészt hivatali tevékenysége közben közvetlenül érintkezhetett a legmagasabb állású tisztviselőkkel is, s az ilyen kapcsolatok jó elhelyezkedésre is alkalmat nyújtottak. A protestáns Szilágyi Sámuelből az erdélyi kir. tábla bírása és nem sokkal később báró lett.

A híres bihari, 1794. februári közgyűlésén még tanúja volt a vármegyei ellenállás egy aktusának. A megye az 1793-i, hírhedten erőszakos cenzúra-rendelet ellen annak idején olyan élesen szólalt föl, hogy Ferenc császár kir. biztossal és restaurációval fenyegetőzött. A hangulat igen feszült volt, és bár az ellenállás a fenyegetések nyomán mérséklődött, kitartottak amellett, hogy tisztújításban csak a régi főispán vezetése esetén vesznek részt és újra megválasztják az eddigi tisztikart. Ugyanakkor azonban elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a királyhoz és a nádorispánhoz, Sándor Lipót főherceghez és megkövetik őket előbbi „reprezentációjukért”. Fölratukba így is „sok vastag szó bé-tsuszott”, most is éles oldalgázásokat sújtottak Pálffy Károly kancellár és Lányi püspök, a hírhedt referendárius felé, „mintha ők volnának — írja erről Miller Jakab Ferdinánd nagyváradi cenzor a sógorának, Mészáros Ignácnak — az eszközök, a'melleyek az Országot zűrzavarban akarnák hozni”. Ezen a közgyűlésen Szabó László és Hatvani István együtt működtek. Ott volt Bessenyei György, ott volt Kazinczy Ferenc és maga Miller, a kijelölt küldöttségbe pedig, Bessenyei kijelölése alapján, bejutott Szilágy György is, Laczkovics János unokaöccse. Szilágyban Szabó László a magáéhoz hasonló gondolkodású embert látott. Szabót még hivatalosan megbízták, hogy a történeteket és teendőket ő hozza Teleki Sámuelnek, a főispánnak tudtára. Már ismerték új kapcsolatait.

Még 1794 februárjában Szabó a választási kudarc ellenére is boldogan tért vissza Pestre, ahová — a helytartótanács-tól megválván — Budáról átment lakni. Telekitől, úgy látszik „tanulmányi szabadságot” kapott. Budán, búcsúlátogatásakor Kovachichnak és Hajnóczynak boldogan újságolta, mennyire jóra fordult a sorsa. („Narro, fortunam meam

jam in melius mutatum esse.") Nekifeküdt a tanulásnak. Mint védője is mondta, „sollicita diurna nocturnaue sedulitate tantum in aedificando Jure Patrio profecit, ut censuram pro consequendo stallo agendi sustinuerit”.² Az ügyvédi vizsgát 1794 márciusában, tehát mintegy hat hét múlva „dicséretes” eredménnyel letette, és mint a király nevében kiállított oklevele bizonyítja, április 2-án ügyvédi esküt tett.³ Egy hónapot töltött Pesten. Ezalatt Hajnóczyval többször is találkozott egy olvasó-kabinétben, sokat beszélgettek. Már volt miről tárgyalni. Mielőtt áprilisban visszament Biharba, fölkereste Szentmarjayt is. Ő maga mondja el, hogy Szentmarjay akkoriban a *Contrat Socialt* fordította és ebből részleteket olvasott föl neki. A fordítás magyaroságára vigyázott és Szabó csakugyan a magyar nyelv szellemét érintő megjegyzésekkel, javításokkal kísérte. Majd a francia eseményekre terelődött a szó és Szentmarjay ekkor tanította meg őt a jakobinus jelekre, amelyeket csak négy szemközt szabad használni, és ekkor beszélt neki „az új dologról”. Nem titkolózott előtte. Őt azonban — a maga későbbi védőirata szerint — mindez közömbösen érintette és azt a megjegyzést tette rá: „totam rem mihi superfluum videri, cum omnis revolutio aut sponte sua veniat, aut certe cogi non possit, nec debeat”. (Az egész dolgot fölöslegesnek látom, mert minden forradalom vagy magától jön, vagy kényszeríteni bizonyosan nem is lehet, nem is kell.)⁴ Ugyanerről Szentmarjay már részletesebben nyilatkozott kihallgatásakor: „Accidit nempe sub finem mensis Mai A. p. ut Ladislao Szabó existentiam Sottis [societatis] revolutionariae ipsa degeterem, una et nota illa quattor signa ostenderem, eundemque etiam ad illum amplectendam invitarem; verum is mihi tunc reposuit: se ob peculiares circumstantias hanc Sottem ampecti nequire.”⁵ Eszerint tehát Szentmarjay föltárta előtte a forradalmi társaságot s nemcsak a

² Uo., *Vertrauliche Akten*, 44. fasc. 2. köteg 7. sz. — *Magyarul*: „Éjjel-nappal szorgalomtól hajtva oly előrehaladást tett a honi jog elsajátításában, hogy a hivatalviseléshez szükséges ügyvédi vizsgát is letette.”

³ Uo., eredeti ügyvédi oklevele, amely „ad munus Procuratorium exercendum”, az ügyvédi tisztt gyakorlására följogosítja.

⁴ Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*, 1952. II. köt. 336. o.

⁵ Szentmarjay Ferenc e vallomását l. a Függelékben.

négy titkos jelet mutatta meg neki, hanem föl is szólította őt a csatlakozásra; ő azonban „bizonyos körülményei miatt” (nyilván Teleki Sámuelre való tekintettel?) ezt nem tehette.

Júliusban Hajnóczy Józseftől kapta meg a reformátorok titkos társaságának latin nyelven írott kátéját és a Montagne-kátét. Megvolt bennük a Habsburg-háztól való elszakadás terve, a független polgári köztársasági államforma és főképpen — ami a klerikalizmustól sokat szenvedett költőnknek nagyon ínyére volt — az egyházi vagyoni államosítása és abból részint a jobbágyok terheinek eltörlése, részint az állami kiadások fedezése. A Montagne álnévvel franciául szerkesztett tervezet a tökéletes egyenlőség és szabadság jogára épült és teljes polgári demokráciát követelt. Hajnóczy vallomása szerint ezt csak „a helyzet magaslatán álló” („à la hauteur des circonstances”) emberekkel volt szabad közölni.⁶ Költőnk tehát, íme, Hajnóczy megítélése szerint is a helyzet magaslatán állt. Megkapta, miként Verseghy Ferenc is, mind a két kátét, és azt is megtudta, hogy neki további két tagot kell szereznie.

Ügyvédi vizsgája után egy darabig Pesten volt, majd lement Biharba és itt körülbelül június derekáig teljesített szolgálatot. Ezután egy igen kedves barátjával, Sárközy György udv. kamarai fogalmazóval — mint ezt vele előre megglevelezte — két hétre Balatonfüredre ment nyaralni.⁷

Július derekán nekilátott két új tag szerzésének. Egyiknek a külföldi egyetemekről 1793-ban hazatért, nagyon művelt Fodor Gerzson nagykőrösi tanárt szemelte ki. Fodor fiatal éveiben éppen Teleki Sámuel gyermekeinek volt a nevelője, de Szabó Debrecenből is emlékeztetett rá, mert diákkorában Fodor ott preceptor volt. — A véletlen úgy hozta, hogy éppen Nagykőrösön volt dolga. Ott élt egy nőgrádi rokona, Sypos Gáborné, aki Petőn birtokostársa is volt. Szabó éppen ekkoriban tárgyalt Ráday Gedeonnal, a septemvirrel, aki petői birtokát tőle zálogba akarta venni; ezért Ráday magántitkára, Gáncs Pál is vele ment; nyilván Syposné földjét is szeretne volna átvenni. Július 17-én estefelé

⁶ Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*, 1952. II. köt. 94. o.

⁷ O. L., *Vertrauliche Akten*, 44. fasc. 2. köteg, 9. sz.

még elmentek a városházára, meglátogatták a református lelkészeket, azután Szabó László — vallomása szerint életében másodszor — találkozott Fodorral, beszélt neki a társaságról, megmutatta a jeleket és megígérte, hogy a két könyvet elküldi neki.⁸ — Szlávgy Györgynek még legutóbb Biharban a titkos jeleket integette, Szlávgy ugyan óvatosságra figyelmeztette őt, de ezt nem tekinthette elutasításnak. Szabó László most már remélhette, hogy Szlávgyt is, Fodort is megnyerheti s így már csak anyagilag akarta a maga dolgait Bécsbe utazása előtt rendezni. Fábiánfalvai birtokrészeit még 1792-ben bérbe adta három jobbágyinak: Barta János fabiánki zsellérüknek és két bolyki parasztnak. Hogy most a petői birtokot meg zálogba adta állandó jóakarójának, Ráday Gedeonnak, az annak a jele, hogy nagyobb összegre volt szüksége.⁹

Ezután váratlan gyorsasággal következtek az események. Augusztus 16-án éjjel a nádor elfogatta és Bécsbe vitette Hajnóczy Józsefet. Az ő és a többiek, Laczkovics és Szentmarjay letartóztatásának és elhurcolásának híre hamar elterjedt — Pest megye augusztusi közgyűlésén már foglalkozott magyar nemesek törvénytelen elhurcolásával —, Szabó László Bécsbe utazásakor minderről tudott már. Elsőnek — ezt Hajnóczy vallomásából is kiolvashatjuk — minden írását elégette. Ekkor pusztultak el Baróti Szabó Dávidtól, Földi Jánostól, Kazinczytól, Révaitól és másoktól kapott levelei; a legnagyobb kár, hogy nyilván Batsányi János levelei is köztük voltak. De el kellett hamvadniuk 1791 óta írt költeményeinek is. Hogy ezekből — a mohácsi versen kívül — egy sem maradt meg, éppen azt bizonyítja, hogy költészete új irányba terelődött, kiforrott, és nem egyszer azon a hangon szólhatott, amelyen Batsányi *Haza-fiui aggódása*. 1911-i kiadásokban közöltem ugyan néhány azóta előkerült verset; de ezekről azt is kiderítettem, hogy már a *Magyar Museum* imprimált kéziratai között voltak (pl. *A' gyermekkori idők emlékezete*), s onnan csak nyomtatás közben hely hiánya, majd a *Museum* megszűnése

⁸ O. L., Vertrauliche Akten, 44. fasc. 2. köteg, 9. sz.

⁹ Uo.

miatt maradtak ki. Mondottam már, hogy Szabó László a *Mátyás király* megjelenése után is írt még bizonyosan verseket. Mikor az első köztársasági mozgalom fő résztvevőit, az igazgatókat, sőt Batsányit is letartóztatták, leveleivel együtt forradalmi költészetének is — úgy vélem — minden nyomát eltüntette. Mert egyrészt eszmei vonalon való folytonos fejlődése, másrészt verselő kedve miatt nem lehet föltennünk, hogy ilyeneket nem írt.

Hogy írásai elhamvadtak, most már nyugodtan várta a fejleményeket. Mikor szeptemberben Bécsből megint visszatért és Fodorral találkozott, tréfálkozva mondotta neki: „nonne credebas me interceptum? Nonne tibi verebaris?”¹⁰ (Nem hitted, hogy letartóztattak? Nem aggódtál magad miatt is?) Nem sejtette, hogy Bécsben már tudnak Szentmarjay Ferenczel való barátságáról, tudják, hogy Laczkovics János tőle kapta a *Litterae ad imperatorem* című röpiratot,¹¹ és hogy a veszedelem már a kapuk előtt van. Főképpen pedig nem sejtette, hogy Hajnóczy József már róla is, Fodorról is beszélt. — Hajnóczyt vallomására a legszebb, de hazug ígéretekkel vették rá.¹² Még így is jellemző, és nagyon meleg barátságukra vall, hogy ha ilyenformán kiszolgáltatta is őt, vallomását így fejezte be:¹³

Sollten also S. M. der strafenden Gerechtigkeit ein Beyspiel geben lassen wollen, so bitte ich, dass es nicht jene, welche ich verführt habe, treffe. Ich muss es der Wahrheit zur Steuer gestehen, dass sie gezwungen, aus Schamröthe, nicht für Feige gehalten zu werden, es übernahmen. — Szabó besonders, der jetzt allhier beym siebenbürgischen Hoffkanzler Secrétaire ist, und dessen Seele, weil er ein edler Jüngling ist, und ohne diess alles frey heraussagen würde, den ich durch ein Gefängniss nicht gerne gebeugt

¹⁰ Benda Kálmán id. m., II. köt. 339. o.

¹¹ Uo., II. köt. 90. o.

¹² A kegyelem kihirdetése után a *Fogságom naplója* szerint Kazinczynak is az volt az első kérdése Verseghy Ferenchez, akivel együtt jöttek ki: „de mondd el csak, micsoda ember vala az a' Hajnóczy, hogy hozzá írt leveleim közül nekem kettőt improcessuáltak? Őtet 1794-ben augusztus 16-án fogták el, Martinovicsot augusztus 1-én (helyesen: július 23-án). Miért nem égeté el a leveleket?” — Uo., III. köt. 1953. 320. o.

¹³ Uo., II. köt. 104. o.

wissen möchte, hat sich am härtesten dazu verstanden, und sobald er von Körös zurückkam, geradezu herausgesagt, dass er nichts mehr mit den Catechismen zu thun haben wolle.¹⁴

Szentmarjay is védelmére kelt Szabónak. Vallomásából annyit már láttunk, hogy Szabó a társasághoz való csatlakozást megtagadta, utóbb is annyit mondott, hogy a két katekizmust leírta ugyan, de ennél többre magát nem kötelezi. Ha mentőleg is, de neve már szóban forgott és ez az ő felgöngyölítéséhez is elég volt.

Szeptember 17-e lett, mikorra a Saurau elnökletével törvénytelenül működő bécsi vizsgálóbizottság eddigi eredményeiről a császárnak jelentést tett, és október 20-a, mikorra az uralkodó a Kir. Táblát a pör felvételére utasította. A nádor kezdettől fogva nyers, kíméletlen szigorúsággal irányította a vizsgálat további folyását és meghitt embere, a jogügyek igazgatója, Nyéki Németh János — valamikor a Beleznaiak ügyvédje — neki nagyon megfelelő, rosszhiszemű és rosszindulatú véreb volt. November 25-re áttanulmányozta a bécsi iratokat és elkészítette az elfogatandók névsorát; köztük volt persze Szentjóni Szabó László is, akit följegyzése szerint, mint az erdélyi kancellár titkárát, Bécsben kell letartóztatni. Már december 9-én sürgeti is a letartóztatásokat — a nádor is írt közben költőnk ügyében Pergen rendőrminiszternek. Pesten és vidéken a december 11-re virradó éjjel az összes „gyanúsítottakat” elfogják. Szabó letartóztatását azonban Bécsből várják. Pergen közben hamarosan felel a nádornak Bécsből.¹⁵ Jellemző, hogy milyen pontos részleteket tud Szabó Lászlóról. Röviden egész pályáját megrajzolja és elmondja, hogy rövid bécsi

¹⁴ *Magyarul:* Ha tehát Felsőged példát akar adni a büntető igazságszolgáltatásra, akkor arra kérem, hogy ne azokat sújtsa, akiket én tévútra vezettem. Tartozom az igazságnak azzal, hogy ők csak kényszeredetten vették át (az írásokat), szeméremérzésből, hogy gyáváknak ne tartassanak. Különösen Szabó, aki most itt, az erdélyi udvari kancellárián titkár, s aki lelke szerint nemes gondolkodású ifjú, s azonkívül mindent úgy is nyíltan megvallana, az, akit nem szeretnék fogsággal megaláztatva tudni — a legmirevebben ellentállt, és mihelyt Körösről visszatért, kerekén megmondotta, hogy katekizmusokról nem akar semmitsem tudni.

¹⁵ O. L., Vertrauliche Akten, 37. fasc. 220. sz.

tartózkodás után Teleki úr engedélyével s azzal az ürüggyel tért megint vissza Magyarországra, hogy otthon családi ügyeket kell rendbe hoznia. Legtöbbet, úgy hírlik, Nógrádmegyei birtokain tartózkodik, de közben Telekinek többször írt és utolsó levele néhány nappal ezelőtt Pestről kelt.

Milyen jellemző a rendőrség postai cenzúrájára! Figyelemmel kísérik, sőt fölbontják magának az erdélyi kancellárnak érkező leveleket is. Mindenesetre jól tudják, hogy Szabó László Pesten van.

Ezen a magyarországi tartózkodásán, valószínűleg még novemberben, valami nagy méltatlanság érte, amiről Galiciában szolgáló katonatiszt bátyjának is referált. Ennek utolsó hozzáírt levelében olvassuk a következőket:

So wie mich dein glücklicher Fortgang überaus erfreuet; eben so sehr hertzlich bedaure ich deine ausgestandene Misshandlung. Wie von Donner gerührt, staunte ich bei Durchlesung dessen, und schon auf der Stelle (wenn mir Gott Leben schenckt und ich glücklich in meinem Vaterlande zurückkehren sollte) deiner Beleidigung wegen, auch mit Verlust meiner Charge eine ohnaussbleibliche grausamste Rache, und des Disznai, seines Kindes Kinder eine billige Wiedervergeltung.¹⁶

Miféle sérelem érte, amin bátyja ennyire fölháborodik, és kit értenek mindketten Disznain, azt persze már nem lehet kinyomozni. Szabó Lászlónak az a levele, amelyre bátyja felel, december elsején kelt, tehát még szabadlábban volt, és így a méltatlan sérelem nem vonatkozik a vizsgálatra.

December 11-én, délután öt óra körül előbb Bay Ferenc táblai ülnök, majd Wittmaesser Mátyás Tóbiás városkapitány az utcán fölismerték őt — éppen Fodorhoz készült Nagykörösre — és a városkapitány le is tartóztatta.¹⁷ A nádor naplója szerint szó nélkül követte a városkapitányt¹⁸ és megjegyezte, hogy tudta sorsát; vallomásában pedig ártatlanságának bizonyosságául hozta fel, hogy jóllehet az éjjel

¹⁶ L., magyarját is a Függelékben.

¹⁷ Benda Kálmán id. m., II. köt. 335. o.

¹⁸ Uo. III. köt. 110. o.

történt elfogatások hírét már hallotta, nyugodtan sétált a városban...¹⁹

Ezen a bizonyos decemberi éjszakán hurcolták a ferences várbeli kolostorból jóelőre börtönné alakított épületbe Verseghy Ferencet is; Batsányit már november 26-án odahozták Bécsből, és december 19-én katonai kísérettel megérkezett Regmecről a 14-én elfogott Kazinczy is. A magyar irodalomnak négy leginkább haladó szellemű képviselője immár a reakció kényétől-kedvétől várta sorsát.

Szabó László kihallgatására még Kazinczyé előtt, rögtön karácsony után került a sor. Eleinte mindent tagadott. Később Hajnóczyval és Fodorral szembesítették, de akkor is megmaradt rövidrefogott, írásba is foglalt, sokat szépítő vallomása mellett. Álláspontját leginkább oda élezte ki, hogy őt az egyházi vagyon államosítása és abból a jobbágyság terheinek könnyítése érdekelte. Később kissé simult Hajnóczy vallomásához, helybenhagyta Fodorét és helyesbítette a maga régebbi vallomásait azzal, hogy emlékezete tévedett egyben-másban.

Védője Tóthpápai Sámuel volt, úgy látszik régi ismerőse, talán családjuknak is ügyvédje; bátyja ugyanis már idézett levelében Tóthpápaiat üdvözli és nagyon várja tőle egy levelére a választ. De Tóthpápai azért is jó választás volt, mert a Ráday-családnak régóta ügyvédje. — Első kihallgatása után, december 31-én megkérte őt, hogy több más elintéznivalón kívül atyjának és Czikó Mihálynak, nógrádi szomszédbirtokos rokonának írott levelét továbbítsa.²⁰ Ezekben a napokban kaphatta Márton bátyjának egy Galíciában, december 21-én kelt levelét. Másik bátyjá-

¹⁹ O. L. Vertrauliche Akten, fasc. 44. 2. köteg, 9. sz. — Szabó László „pro se”. — „Equidem, quod. hoc crimen concernit, vix aliquid fortius pro mea innocentia argumentum afferre possum, quam quod alii 10-a Decembris de nocte invinculati fuissent, ego vero sequenti die, nempe 11-a Dec. circa vespertas interceptum fuisset: per totum hoc tempus non trepidavi, nulla consternationis aut pavoris signa feci... sine causa metuendum non putabam.” (Ami egyébként a vádat illeti, alig tudnék jobb érvet ártatlanságom mellett fölhozni, mint hogy bár mások december 10-én éjszaka foglyul vették, én pedig csak december 11-én este felé: egész időben nem reszkettem, zavarnak vagy félelemnek semmi jelét nem adtam... úgy véltem, hogy nem lévén okom rá, nem kell félnem.)

²⁰ O. L., Curiai lt., Martinovics-fasc. II. köteg 16. sz.

ról, Zsigmondról, aki talán atyjukkal gazdálkodott otthon, semmit sem tudunk; a harmadik nem érte meg László elítélését.²¹

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

²¹ Uo. — Mikor a halálos ítélettel együtt birtokainak elkobzását is kimondja a Tábla, s Németh János megkeresésére Nógrád megye azokat összeírattja, jelentik a fiskusnak, hogy költőnknek azokon Zsigmond és Márton testvéreivel osztoznia kell. — A negyedik fiút nem említik, az nyilván fiatalon meghalt.

Németh János február 12-én nyújtotta be a vádiratot, miután előzőleg Szabó Lászlóval is eljátszották azt a színjátékot, miként a többiekkel, hogy „törvényesen” — a börtönből megidézték. Ez tudniillik kijárt a nemesembernek. A vádirat felségsértés és hűtlenség főbenjáró bűnével vádolta a költőt, aki a titkos társaság eszméit nemcsak magáévá tette, hanem azokat terjesztette is; a vád, a jóval később, március 31-én benyújtott megokolás szerint, vallo-mására, Hajnóczy és Fodor tanúbizonyságaira épült.¹ Hiába replikázott a védő és bizonygatta, hogy nincsen olyan törvény, amelynek alapján bizonyítást nem nyert vádpontokra Szabót felségsértésért el lehetne ítélni, a jogigazgatónak (s mögötte a nádornak) az volt az álláspontja, hogy mindenki teljes mértékben bűnös, aki tudott a forradalmi előkészületekről és nem jelentette föl azokat. Németh előtt nem volt kétséges, hogy költőnk mindkét kátét megkapta Hajnóczytól, mindkettőt olvasta is és mindkettőt tovább adta Fodornak, sőt Szlávy Györgyöt is ő akarta megnyerni a szövetkezésnek. Egyik iratában így jellemzi Szabót:²

Prodit hic in conspectum Judic. discipulus Josephi Hajnóczy, qui in praeconcepto Revolutionali Theatro id, quod Phisica corporis ac naturae constitutio Magistro negavit, in plena mensura supplere ac effectui dure poterat.

Est quippe invinculatus I. aperti capitis, docilis, facundi crisis, structura corporis fortis. Est ex classe malecontentorum, qui quia characteres pro membra ad Revolutionalem Societatem assumendo praescriptos in plena mensura possident, ac periculi non tantum neo adumbrata hominis

¹ O. L., *Vertrauliche Akten*, 44. fasc. 1. sz.

² Uo. 52. fasc. ad. A. 21. sz.

Jura praedicare et pernicioza ac pestifera libertatis et aequalitatis Principia propagare, sed ad causam fatalis eruptionis Phisicas vires suas ad scopum Revolutionis efficienter intendere poterat, pro Socio Conspirationis dilectus fuit.

Nefande haec conspiracy secta, quae in ipsis carceribus Gallinis Cantionibus semet distrahere consuevit.³

Lényegében elismeri tehát — bár rosszra magyarázva — szellemi képességeit, — minden megvolt benne, ami alkalmassá tette, hogy a társaságnak tagja legyen. De nekünk e megállapításainál érdekesebb és Szabó nyugalmlára jellemző, hogy a börtönben francia énekekkel szórakozott...

A Kir. Tábla április derekán készült el munkájával, s e hó 28-tól a Hétszemélyes Tábla is állandóan ülésezett a nádor elnöklésével. Itt az előadó Mikoss László volt, s a bíróságban mindvégig ott van, tehát az ítéletnek is részese a septemvir Ráday Gedeon.⁴

Az 1795. május 8-án kihirdetett ítélet költőnknek is palloshalált és jószágvesztést szánt. Kazinczy látta, míg Somogyi János, az ítélőmester szomorú hangon az ítéleteket olvasni kezdte, éppen Szentjóni Szabó halálos ítéletét, s ebből a magáéra is levonhatta a kétségbeejtő következtetést. A Hétszemélyes Tábla már másnap foglalkozott vele és helybenhagyta Szabó László halálos ítéletét.

Az ítélkezés módjára jellemzően mondja kitűnő röpiratában a tudós Berzeviczy Gergely, hogy a nádor személyében maga a panaszos volt a bíró is; a tárgyalásokról a nyilvánosságot teljesen kirekesztették; a vádlottak pöriratait

³ *Magyarra téve:* Most a bíróság elé lép Hajnóczy József tanítványa, aki a kitervelt forradalmi színjátékban azt (a szerepet), amelyet a teremtes mesterétől testi és lelki alkatban megtagadott, teljes mértékben be tudta tölteni és kitartóan véghezvinni. — Valóban, a fogoly vádlott nyílteszű, tanulékony, ékes szavú, derék testalkatú. Az elégedetlenek osztályából való, akiket, mivel teljes mértékben megvan bennük a forradalmi társaság tagjaitól megkívánt karakter, és alkalmasak nemcsak tökéletlen új emberi jogokról szónokolni, és a szabadságnak és egyenlőségnek veszedelmes és romlássthozó elveit propagálni, hanem végzetes kirobbanása esetén testi erejüket is a forradalom javára fölhasználni, előszeretettel vettek fel az összeesküvő társaságba. Oly gyalázatos összeesküvő fajta ez, hogy még a börtönben is francia énekekkel szokott szórakozni.

⁴ Nádori jegyzőkönyv. — Benda Kálmán id. m., 1953. III. köt. 227. és köv. o.

senki meg nem nézhette: az egész eljárás törvénytelen volt.⁵ Fölháborító, ami mindenre a jogigazgató gonoszságban és gyalázatosságban („Bosheiten und Niederträchtigkeiten”) vetemedni mert. De ez csak a peres eljárásra és nem az ítéletre vonatkozik. Sokkal súlyosabb, amit az ítélekezésről mond:

Der Septemvirat, dem der König mit einer Art Pomp in dieser Sache das Recht zu begnadigen übertragen hatte, worauf die erste Tafel, die Königliche, besonders aufmerksam gemacht wurde, damit sie die Schärfstmöglichen Urtheile, in der Erwartung, dass sie dort Milderung erhalten würden, fällen möchte — dass also diess Septemvirat, wider ihre Befugnis, wider die Observans, und wider alles, was man je unerhörtes von ihr gewohnt war, die mehresten Sentensen der Königl. Tafel schärfte.⁶

A tárgyalás egész menetén érzik, hogy mindenben, szinte természetesen az történt, amit a francia eseményektől nagyon megijedt nádor — ez az alig huszonhároméves fiatalember — akart. Az ő rettegő és elfogult rosszakaratának volt méltó képviselője Németh János és így természetes, hogyha a Tábla és Németh között ellentét mutatkozott, a nádor mindig Németh álláspontját tette magáévá. Költőnk még a legszélőbb reakció szempontjából ítélve sem érdekelhetett — legalábbis azok alapján, amiket egyáltalában rábizonyíthattak — ugyanolyan büntetést, mint pl. Szentmarjay. Jól mondta megint Berzeviczy, hogy törvényeink értelmében az, hogy valaki tud egy bűnről és nem jelenti föl, természetesen bűnrészesség. Sehol sem mondja azonban a törvény, hogy az ilyent is halállal kell büntetni. Szabó Lászlót mégis halálra ítélték. Meglátjuk még, hogy ő és Verseggy Ferenc — miért, miért nem — Németh Jánosnak kiváltképpen ellenszenvesek, különösen a begyében voltak.

⁵ Berzeviczy Gergely (jól megokolt és rendkívül érdekes) röpirata. Benda Kálmán id. m., 1953. III. köt. 332. o.

⁶ Uo. „A hétszemélyes bíróság, amelynek ebben az ügyben, nagyobb dísz adandó, a király a megkegyelmezés jogát átengedte (amire az első Táblát, a királyit, külön is figyelmeztették, hogy a legeslegszigorúbb ítéleteket hozza abban a várakozásban, hogy amott úgylis enyhítenek rajta) —, hogy tehát ez a hétszemélyes bíróság minden intézkedés és hagyomány, és mindaz, ami hallatlan eljáráshoz részéről már szokva voltunk, a Kir. Tábla ítéleteit még szigorította.”

Az ifjabbik Ráday Gedeonnak, a septemvirnek jó szíve és költőnk iránt érzett jóindulata csak most mutatkozott meg. Pedig Gedeon fiának levele, amelyben Szabó elfogatásának hírére sógornőjének megírta, a hírhez azt is hozzáteszi: „wer hätte von ihm geglaubt? Mein Vater ist sehr böse auf ihn”. (Ki hitte volna ezt róla? Apám nagyon dühös rá.)⁷ Nagyon haragudott rá. (Ezek a sorok azt is mutatják, hogy milyen jóviszonyban volt Szabó a Rádayakkal, ezek foglalkoztak vele, megtárgyalták ügyét, mint jóismérőst; valóban költő-atyjának pártfogoltjait a septemvir mind a magáénak is tekintette.) Bíraskodás közben semmit sem tehetett érdekében. Minden úgy történt, ahogy a nádor kívánta. Az ítélethozatal után azonban melléje állt. Ügyvédje, Tóthpapai, különös melegséggel fogalmazta meg a fiskust cáfoló memorandumát,⁸ még Horatiusból is idézett hozzá:

Partem hanc I. a prima pueritia ingenuis studiis, quae mores emolliunt nec feros esse sciunt, imbutam esse in Arteque Poetica maxime delectatam esse: quoniam juxta Horatium per poetas —

Et vitae monstrata via est, et Gratia Regum
Pieriis tentata modis... Nam...

Os tenerum pueri balbumque Poeta figurat,
Torquet ab obscoenis iam nunc sermonibus aurem,
Mox etiam pectus praeceptis format amicis.
Asperitatis et invidiae corrector et irae.

Est animis natum inventumque Poema iurandis.

Immanem itaque et ferocem Naturam huic attribui non posse. Mores alioquin suos molles et tenores cum vita omni expressit, cum etiam variis scriptis poeticis vulgavit, in quibus ne rigidissima quidem censura quidquam unquam reperit, quod a bonis moribus alienum fuisset.⁹

⁷ Ráday-lt., Földolgozatlan iratok, I. fasc. 10. köteg. 1794. december 16.

⁸ O. L., Vertrauliche Akten, 44. fasc. 2. köteg. 7. sz.

⁹ *Magyarra téve:* Élete kora gyermekségtől fogva nemes tanulmányokkal telt el, amelyek tudvalevőleg szelíd és nem vad erkölcsöket teremtenek, és leginkább a költészet művészetében gyönyörködött. Azért olvassuk Horatiusban a költőkről:

Királyi kegyre a Muzsák dalával
Pályáztak

Ebből a szelíd természetből, tiszta erkölcsből kiindulva fejtegette, hogy Szabó László nem is lehet forradalmár...

Védője biztatására Szabó maga is, talán nem ilyen lendületes, de igen szépen, simán, nyugodtan fogalmazott felségfolyamodványban kért kegyelmet. Részletesen elbeszéli Hajnóczyval való megismerkedésétől utolsó Bécsbe készülődéséig egész szereplését, persze az önvédelem szempontjával. — Kérvényét Ráday Gedeon személyesen vitte el a nádorhoz — el lehet gondolni, hogy élőszóval is melegen állást foglalt védence megkegyelmeztetéséért. Ennyit még megtehetett, és ezt meg is tette érte.¹⁰

Szükség is volt rá. A kegyetlen Németh János aznap, mikor Martinovicsnak és társainak feje a porba hullott, foglalkozott a kegyelemért folyamodók ügyével. Utolsóknak hagyta Verseghy Ferenc és Szabó László kérvényét.¹¹ Szinte dühtől tajtékozva írja: „megérdemlik, hogy napfényt többé sohase lássanak, különben azt is befeketítenék!” Kíérzik soraiból, hogy szívesen kivégeztette volna őket, de a nádortól más utasítást kapott: Ráday Gedeon közbenjárását a nádor nemcsak „tudomásul vette” (ahogyan jegyzőkönyvébe írta) — hanem kérését figyelembe is vette.

Költőnknek a kegyelem nem sokat jelentett. Már, amikor elfogták, nagyon beteg volt. Egy elhanyagolt gonorrheája testileg teljesen lerontotta. Mikor június 1-én a kegyelmet: a halálos ítéletnek bizonytalan idejű börtönre változtatását kihirdették előtte, Kazinczy följegyzése szerint¹²

A dadogó, selypítő gyermekejkat
A költő idomítja. jó korán
Elvonja rút beszédektől fülét,
Majd a szívét is barátságosan
Kialakítja oktatásával.
Dactól, haragtól, irigységtől óvja

(Csengery J. ford.)

Szörnyű és vad természetet tehát nem lehet neki tulajdonítani. Egyébiránt egész életével megmutatta szelíd erkölcsét és haladását, különféle költői alkotásokkal is föllépett, amelyekben a legirgalmatlanabb cenzúra sem talált soha semmit, ami a jóerkölcsöktől idegen.

¹⁰ Benda Kálmán id. m., 1952. II. köt. 676. o.

¹¹ Uo., II. köt. 800. o.

¹² Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Uo., 1953. III. k. 319. o.

Németh a' maga dicsőségében, hideg kegyetlenséggel legeltette szemeit Szent Jóbi Szabó Lászlónak és Verseghynek látásokon, lesvén, hogy azok mit gondolhatnak. — Szabó László venereus nyavalyát vive fogságába, 's azt még orvosainak is megvallani átalotta, nem merte. Az orvos így hiában gyógyítá a — szerencsétlent. Ki vala aszva egészen, 's szarvasbőr nadrága bugyogott lábszárain, vállán csipejéig erő ujjas lajbli. Nem lévén ereje, hogy állhasson, vállát a falnak vetette.

A kegyelmi irat nemcsak életének irgalmazott, hanem hatályonkívül helyezte birtokainak elkobzását is.

Tíz nap múlva az elítélteket átvitték a testőrlaktanyába — költőnk véletlenül két régi jóembere, egyfelől hűséges barátja, Batsányi, a másik oldalról Kazinczy Ferenc zárkájával szomszédos szobába került. Közel egy hónapig őrizték őket itt. Őt a Kufsteinba szánták, mint Batsányit is. Augusztus 7-én Fekete kapitány őrizetével indították el az odairányított első csoportot, közöttük is elsőnek költőnket egy ötévi börtönre ítélt, borital-kedvelő tizenhétéves jogászygyerekkel, Erdélyi Lászlóval. Üveges, de zárt hintóban vitték őket; Szabó az útközben való élelmezésre Feketének kiutalt 30 forintot a magáéból még 7 frt 50 krajcárral toldotta meg. Híre járt, hogy fogságukban, ha módjukban van, a maguk költségén tarthatják fönn magukat, s hogy nem tekintik őket közönséges gonosztevőknek, hanem politikai foglyoknak: emberséges bánásmódban lesz részük. Fekete útközben csakugyan jól bánt velük. Vendéglőkben együtt evett velük, egy bort ittak.¹³ Azt is remélték, hogy a fogság nem tart sokáig, kegyelmet fognak kapni... keserves csalódások előtt álltak.

Kocsijuk Bécsben bevárta a többiét. Szabó László megint találkozhatott Batsányival, sőt a három nappal későbbben útnak indított Verseghyvel is. Bécsből vadregényes tájon, az Alpok hegyóriásai és gyönyörű szakadékai között, várromok tövében visz az útjuk, s Tirol határán, Linzben megint megállapodnak. Egy kőfallal körülvett udvarban, lefekvés előtt még több órát tölthetett együtt a három jó-

¹³ Császár Elemér: *Verseghy Ferenc élete és művei*, 1903. 155. o.

barát, tervekkel és reményekkel biztathatták egymást: utoljára voltak együtt. Verseghytől tudjuk:¹⁴

Tornyos Lienznek kőfalas udvara,
hol hárman együtt a' komor éjtszakát
édes reménnyel tölt beszédnek
váltogatási között megültük!

Benned szögeztem visszölelési közt
lassú halállal tellyes ajakira
végsókomat. Még élt tebenned
énnekem alkonyodó barátom!

Nem látta többé városodonn kívül
orczáit értek csüggedező szemem,
csak bús nyögése tűnt be hozzám
zárhelyi részeiből koronkint....

Ez az utolsó kép költőnk életéből.

Majdnem egy hónapig tartó utazás után, szeptember 5-én érkeztek Kufsteinba. Ott a vár parancsnoka, Czervenska János tüzérkapitány vette át őket Feketétől, s ettől kezdve szigorú fegyelemmel, ridegen, kemény szívtelenséggel tartott, számozott rabok lettek... Szabó Lászlóról csak annyit tudunk még Verseghy előbb idézett soraiból, de Batsányi költeményeiből is, aki több verset szentelt leghívebb barátjának,¹⁵ hogy nagyon szenvedett, betegsége nagyon kínozta:

Ki nyög? Melyik boldogtalan
Kiált megint e bú helyén?
Ki háborít fel úntalan
Magánosságom éjjelén?

¹⁴ Verseghy Ferenc: *Szentjóni Szabó László halálára*. Két változatban. Végleges szövege *Kisebb költeményei* között, Császár—Medarász kiad. 1910. 121. o. Első fogalmazása az *Uránia* III. kötetének abban a példányában, amelyet Verseghy magával vitt fogságába. (OSZK. Kézirattára, 994. oct. Hung.) Ez utóbbinak érdekessége, hogy itt még Batsányival együtt akarja Szabót siratni:

Kapcsold, Batsányim! hú zokogásodat
Csendes könyvemnek férjfi folyásához.
Sirassuk együtt, kit közönség
Mennyei szíve miatt szeretttünk.

Verseghy jól tudta, milyen jó barát volt a kettő.

¹⁵ Gyötrődés. — Egy szerencsétlen ifju sirjánál. — *Lina panaszszó* — Vigasztalás. Batsányi János összes művei, 1953, 61—62., 63—66. o.

Hallom, hallom keservedet,
Te vagy, lelkemnek egy fele!
Érzem minden gyötrelmedet,
Érzem; s szívem reped bele!

A kőfal szánja sorsodat
S kérésid azt megilletik:
Őrzőidtől barátodat
Hogy láthasd! meg nem nyerhetik.

Nagy ég! tekintsd nehéz baját,
Küldj néki éltető reményt!
Avvagy te nyisd meg ajtaját,
S bocsásd el, ó Halál, szegényt!

Egy hónapig tartott a szenvedése. Gyógyszereket kapott, elég drága volt a beszerzésük, de folytontartó kínjainak csak a halál vetett véget. Október 6-án szenvedett ki.¹⁶ Verseghy 5-ére, Kazinczy és Batsányi 10-ére teszik halálát; ennél hitelesebb Czervenka számadása, „über den Staatsgefangenen in sub Nro 7., welcher den 6-ten Octobris allhier verstorben”.¹⁷ Hagyatékát (ruhákat, ágy- és fehérneműjét, ezüst evőeszközét, gyűrűit és 29 magyar és latin könyvét) Barco tábornok intézkedésére elárverezték, és a költségek levonása után Németh Jánosnak küldték el; tőle vette föl — gondolhatni, milyen érzésekkel, testvérbátyja, Szentjóni Szabó Márton, a De Vins-ezred főhadnagya a következő év májusában, mint „legközelebbi örököse”.¹⁸ Temetése természetesen igen egyszerű volt, költségeiért, a kirendelt legénység díjazásával együtt, 6 frt 60 krajcárt számít föl Czervenka.¹⁹ Sírja nincsen még. Egyetlen képe egy sziluett, amelyet Batsányi rajzolt költeményeinek tőle kapott példányába.

Életútjában eljutott a nemesi szemlélettől a forradalom gondolatáig, az emberi teljes egyenlőségért való harcig.

¹⁶ Batsányi kiszabadulása után még meglátogatta barátja sírját. Két utóbbi verse valaki Llnának szól, akit a jegyzetben Szentjóni kedvesének nevez. A kedvest aligha kell mai jelentésében értenünk, lehet, hogy nekünk ismeretlen menyasszonyáról van szó.

¹⁷ Vö. EPhilK. 1908. 479. o. és O. L., Vertrauliche Akten, 52. fasc. ad. A. 21.

¹⁸ O. L., uo.

¹⁹ A számadást l. a Függelékben.

Ezt Batsányi *Hazafiúi aggódása*, hozzávaló meleg barátsága és maga a pör bizonyítja. Az iratokból megállapíthatjuk, hogy Martinovicsot magát ugyan nem ismerte; de Szentmarjayval és Hajnóczyval bizalmas jóbarátok voltak; az előbbi tette figyelmezzé a titkos társaságra és hívta őt először maguk közé — Hajnóczy avatta be annak igazi célkitűzéseibe. Laczkovics Jánossal személyes kapcsolatai voltak. Ezenkívül Uzához valószínűleg atyafiság fűzte. A két Szlávtestvérrel Biharban nemcsak vármegyei ügyekről szokott tárgyalni. Fodor Gerzsont meg akarta nyerni a társaságnak. Számítsuk hozzá Batsányi szeretetteljes, meleg barátságát, Verseghy ragaszkodását és Kazinczy ismeretségét — az első magyar köztársasági mozgalomnak elég sok tagjával — nagyon jelentékenyekkel is — érintkezett, azokkal egy volt a törekvése: ő is azoknak egyike volt, akik megszervezett mozgalommal a feudális társadalmi rend megváltoztatására törekedtek.

Költészetében és megmaradt prózai írásaiban haladó gondolkodásának nem egy látható nyomára mutattam rá. Forradalmi gondolatnak alig van bennük megnyilatkozása. Nem is volt forradalom irányítására termett egyéniség, mint Batsányi. De meggyőződését mindig kimondta, így jellemezte őt róla tett vallomásában Hajnóczy is. Kimondta költői alkotásokban is, csakhogy ezek a versek elvesztek, elhamvadtak: nyilván oka volt rá, hogy a két kátéval és a levelekkel együtt azokat is elégesse: ha életének utolsó négy esztendejében is csak olyan „kimondhatatlan kedvességű” dalokat írt volna, amilyenekért utóbb Barkassy rajongott, nem vetette volna őket a tűz martalékául.

FÜGGELÉK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

(SZENTJÓBI SZABÓ MÁRTON LEVELE ÖCCSÉHEZ,
LÁSZLÓHOZ)

Liebster Bruder!

Verzeihe mir, wenn ich dir aufrichtig gestehe: dass ich schon bey nahe auf die verzweifelten Gedancken verfallen wäre, dass man dich etwa, als einen Saint-couloitten und weiss unser Herr Gott auf was für eine Art behandelt haben wird, daher mit dir auf das grausamste verfahren. Zum Beweiss dessen können dir meine so wohl an H. v. Sárközy, als auch an die Frau v. Kutschersfeldin wegen deiner abgeschickte Briefe dienen; wie mir dein langes Stillschweigen zu Muthe gewesen, bis endlicher diesem Zweifel dein untern 1-te dieses an mich erlassenes Schreiben, welches unter heute dato richtig erhalten behaben (?) und mir deine Brüderliche Liebe zu erkennen gegeben.

So wie mich dein glücklicher Fortgang überaus erfreuet; ebenso hertzlich bedaure ich deine ausgestandene Misshandlung. Wie von Donner gerührt staunte ich bei Durchlesung dessen, und schon auf der Stelle (wenn mir Gott Leben schenckt und ich glücklich in meinem Vaterlande zurückkehren sollte) deiner Beleidigung wegen, auch mit Verlust meiner Charge eine ohnaussbleibliche grausamste Rache, und des Disznai seines Kindes Kinder eine billige Wiedervergeltung.

Liebster Bruder, du musst wissen, nicht darum als wenn mich deine getroffenen zu wissen interessiret hatten; wie auch meine an dir erlassene Briefen bestätigen, habe dir paarmahl nach Wienn geschrieben; (ob du sie erhalten haben wirst, zweifle sehr) weilen ich aber keine Antwort erhalten könnte, so unterliess ich weiters an dir zu schreiben.

Nachdem du es selbst wissen und leicht einsehen kannst, dass man in unserm Stand sich mit Wirtschafts- und Güterangelegenheiten nicht viel abgeben kann, mich anbey auch, ob ich einige habe, oder garkeine, nicht sehr interessirt; so will dich anmit nur dieses auf das brüderlichste bitten, mir immer von dir, von deinen Güter Veranstaltungen nur damahlen wenn du solchen beygelegt, oder gar geendiget haben wirst, den

Ausschlag zu berichten; übrigens aber von andern Vorfällen, was im Lande und wie draussen gehet, fleissiger wie bis dato zu schreiben, um so mehr, da wir in diesen, von Russen und Preüssen, dann Pohlen selbst verheerten Lande nichts hören und nichts wissen.

Von denen Pohnischen Angelegenheiten kann ich dir nur so viel schreiben, dass wie du es bereits wissen wirst, Warschau von den Russen eingenommen, und die Pohnische Soldateska theils zerstreuet, meistens aber alle entlassen, ja gar abgeschaffet worden sind, dergestalten, dass in ganz Pohlen, fürs Medicin zum einzunehmen, keine Pohnischen Soldaten zu finden seyen, folgsam hier ist alles ruhig, und die Herrn Russen sind Dictatores. Mann befürchtet aber hingegen einen neueren Krieg mit Preüssen.

Das ist doch eine erstaunliche, unbegreifliche Kaltblütigkeit von unserm Vater, dass er nichts von sich hören lässt. Ich kann mich auch, so, wie du, gar nicht mehr besinnen, wenn ich von ihnen ein Brief erhalten habe: dahero um etwas von ihnen zu vernehmen so habe ich mich zu andern, mehr Menschenliebende um Auskunft verwendet.

Von mir kann ich dir nichts andres schreiben, als dass es mir gut gehet, und sind dermahlen wiewohlen im Sandomir-schen, immer doch etwas mehr vor, in Opatov. — Deine Briefe musst du aber nicht anhero, sondern nur nach *Azsoszov in Gallizien* adressiren. Grüsse mir alle meine Bekante und deine gute Freunde. Adieu, Lebe wohl, ich bin dein wahrer aufrichtiger Bruder

Opatov den 21-n X-bris 794.

Márton.
Oberlieutn.

Tiszteld az Tóthpápai Urat; s mond meg, hogy levelemre való válaszáat reménylettem. Kérlek hogy ha Bétsbe találsz menni, meddig fogsz ott mulatni, hol találjon meg levelem, még elmeneteled előtt Pestről ird meg bizonyos okok miatt.

SZENTJÓBI SZABÓ MÁRTON LEVELÉNEK MAGYAR KIVONATA:

Nagyon aggodott öccséért hosszú hallgatása miatt, már attól tartott, hogy mint „sans culotte”-ot letartóztatták. Félelmében közös ismerősöknél tudakozódott László után: a levél most végre megnyugtatta.

Örül, hogy László szerencsésen elutazott, de felháborítja a megaláztatás, amelyben része volt és a maga részéről meg is

fogadta, hogy — mihelyt hazajut Magyarországra — akár rangja elvesztése árán is kegyetlen bosszút áll Disznai unokáin.

Őt, mint katonát, nem érdeklik a birtokügyek, László ne is írjon ezekről részletesen, csak az elintézést nyertekről tudósítsa: viszont írjon többet a hazai és külföldi eseményekről, mert ő állomáshelyén nem hall, nem lát semmit.

Röviden ír a lengyel helyzetről is: Varsó elfoglalása óta a lengyel katonaságot feloszlatták, így országon belül teljes a nyugalom, de tartanak tőle, hogy háborúra kerülhet a sor Poroszországgal.

Panaszkodik apjuk érthetetlen közönyéről, hidegségéről: otthonról sosem kap levelet, másoktól kénytelen a család után tudakozódni.

Ő maga jól van, állomáshelye változatlan. László címezze leveleit Azsezsobva, Galíciába. — Mindenkit üdvözöltet.

EINE BESONDERE BEYLAGÉ ZUM HAUSARCHIV

Durch die eben mit unbeschreiblicher Herzensfreude eintretende Nani erfahren wir, dass die alte Katze 4 Junge abgeworfen habe. Bey offizieller Recognoscierung fand es sich, dass die eine halb schwartz, der zweite wieder Kater, 3. u. 4-ter wie die Mutter selbst sind. Der Tummelplatz von dieser schmerzlichen und glücklichen Niederkunft war das Bett von Hlavenka, als ihr Lieblingsplatz. Die Jungen sind frisch und gesund, und versprechen dem Hausherrn eine besondere Freude,

Haynóczy.

Szabó.

(A Monsieur George de Kovachich, EN ARCHIVE.)

MAGYARUL:

Különleges melléklet, házi levéltárba. — Nanitól, aki e pilanatban lépett be, leírhatatlanul örvendezve, megtudtuk, hogy az öreg macska négyet kölykezett. A hivatalos szemle megállapította, hogy az első kismacska félig fekete, a második kandúr, a harmadik és negyedik szakasztott az anyja. Eme fájdalmas, de szerencsés kimenetelű szülés színtere Hlavenka ágya — az ő kedvenc helye — volt. A kicsinyek frissek és egészségesek és a házigazdának sok örömet ígérnek.

Hajnóczy.

Szabó.

(Kovachich György úrnak, levéltárba.)

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ LEVELEI
KOVACHICH MÁRTON GYÖRGYHÖZ

1.

Spectabilis ac Perillustris Domine!

Domine mihi singulariter collendissime!

Rebus mihi commissis hucdum ex integro perfungi non poteram. Partem tantum exsecutus sum. Rev. Canonicum Koller, dum ante aliquot dies Quinqueecclesiis fuisset, domi non deprehendi, sed Bibliothecarium Abbatem Viser, virum praestantissimum nobis conciliavi. Ab illo catalogum omnium librorum et elenchum MSS obtinui, sed quum serio praetendat, haec jam Institutum possidere, connotationem eorundem tantisper disserebam, donec me certiore reddiderit, utrum e re fuerit, ut eadem pro ratione Instituti describam, ac submittam. Si quibus rebus indigerimus, has ego per Bibliothecae famulum diligenter copiarum curabo. Qui me gratiosis affectibus devovens, omni cum venerationis cultu persevero.

Spectabilis Dominationis Vestrae

Mohacsini 27-a Julii 1792.

Humillimus Servus
Ladislaus Szabó.

Quorundam MSS. elenchum pro uberiore huc consignabo. Diploma Magistri Stephani filii Pauli Banis Comitis Crisiensis de anno 1336 in originali membraneo, cum sigillo pendenti bene conservato. — Diploma Capituli Ecclesiae Agriensis de anno 1370 in originali cartaceo. — Litterae procuratoriae Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis pro Stephano Butyan de Horuspergh de anno 1570 in originali. — Testimoniales super eo, quod in executione nullus contradict. apparuerit. De anno 1546. — Litterae Capituli Jaurinensis in Copia quibus continentur Fundationales Praepositurae, uti et Prioratus Pápczensis. — Confirmationales Ladislai Posthumi, Mathiae Corvini, Ludovici I. in copia. — Decisio cujusdam litis de anno 1509 in copia. — Extractus articulorum de Christianis, mancus. — Index Instrumentorum Litteralium Eppiscopatus Nitriensis confectus anno 1671. — Tabulae Genealogicae plurium familiarum Saurau, Konde, Forgach, Szunyog, Keglevich, Zrini, Malik etc. — MSS. Numerus praeter-propter ad 300 si non plus excurret.

Spectabilis ac Perillustis Domine, Domine mihi
singulariter collendissime!

Commissum mihi binorum Mathiae Regis Decretorum Apographum, en submitto. Volebat illud Rev. D. Viser sigillo Capituli munitum habere; at siquidem D. D. Capitulares nonnisi depositis 6 fl. id facere voluissent, Rev. Dni Viser vero Collatio aequae semper fide digna esse debeat: a tam inutili sumtum, ad aequae tam inutilem locum, profusione, merito supersedendum esse duxi. Si quibusdam adhuc Institutum *eguerit*: rogo dignetur mihi perscribere. Nos adhuc integrum mensem certissime hic morabimur. Interea omnia procurare puteto. Qui me expertis favoribus commendans omni cum venerationis cultu persevero. — Spectabilis dominationis vestrae

humillimus servus

Mohacsini 5-ta Sept. 1792.

Ladislaus Szabó.

D. P. Jos. Madarász apud Commissionem nostram constitutus Magistratualis humillima sua obsequia per me significari.

SZENTMARJAY FERENC VALLOMÁSA SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓRÓL

(A vallomás 8 hónappal elfogatása után kelt, tehát 1795 áprilisban. Pontosabb dátumunk nincs. — Bevezetőleg kéri a Jogügyek igazgatóját, hogy előző napi vallomásának jegyezze a végéhez a következőket:)

Accidit nempe sub finem mensis Mai A. p. ut Ladislao Szabó, cujus Littera Kazincziana mentionem facit, existentiam Sottis revolutionariae ipse detegerem, una et nota illa quattuor signa ostenderem, eundemque etiam ad illam amplectendam invitarem; verum is mihi tunc reposuit: se ob peculiares circumstantias hanc sottem amplecti nequire. Quibus dictis disparuit nec nisi initio Mensis Augusti visus mihi fuit. Quotempore ab aliquo sociorum (Dno Hainóczyne an Versegi? me amplius non reflecto) audivi: eundem sibi utrumque Catechismum ab juvene Szlávy MVaradini descripsisse quidem, verum una huic declarasse: semet ob peculiares circumstantias ultro ad nihil aliud obligare; quod ipsum mihi quoque Pestini in Platea Josephina confirmavit. Hinc igitur explicari iam facili negotio potest:

qualinam ratione Szabó alteri illi Szlavio, cujus Kazinczy meminit, signa quaeipiam monstrare voluerit.

(A továbbiakban arra kéri a jogügyi igazgatót, hogy részére kéressen Orczy Lászlótól, pesti könyvtárból Katona István, Pálma, vagy bármely más magyar történeti munkát.)

A LEVELEK MAGYAR FORDÍTÁSA:

1.

Igen tisztelt Tekintetes Úr!

A rábízott dolgokat teljes egészében nem tudtam elvégezni. Nagy részét azonban elvégeztem. Koller kanonokot ugyan, mikor pár nappal ezelőtt Pécssett voltam, nem találtam otthon, de Viser apát könyvtárost — igen kiváló férfiút — megnyertem ügyünknek. Tőle a könyvek katalógusát és a kéziratok mutatóit is megkaptam, de azt állította, hogy ezek (az iratok) már az Intézet birtokában vannak s ezért addig, amíg Öntől biztos értesítést nem kapok, hogy mi legyen e dologgal, — hogy ezeket is leírom és elküldjem-e az Intézet számlájára — csak az iratok jegyzékét küldöm el. Gondoskodni fogok arról, hogy amely iratokra szükség van, azokat a könyvtári segéd pontosan másolja le. Hálás ragaszkodással, kiváló tisztelettel maradok

Tekintetes Uram alázatos szolgálja

Mohács, 1792. júl. 27.

Szabó László.

Itt küldöm több kézirat mutatóját, az eredeti helyett. — Pál kőrösi főispán fia, István mester oklevele 1336-ból, eredeti hártyán, jó állapotban lévő függő pecséttel. — Az egri káptalan oklevele 1370-ből eredeti pergamenen. — Az esztergomi érseki káptalan oklevelei Horusperghi Butyán Istvánnak 1570-ből, eredetiben. — Tanúsítóiratok arról, hogy az adóbehajtásnál semmi ellenkezés nem történt. 1546-ból. — A győri káptalan oklevelei, köztük az alapítólevél és a pápócsi priorátus alapítólevele is. — Utószülött László megerősítése, Corvin Mátyás és I. Lajos által, másolatban. — Ítélet valamilyen perben, 1509-ből, másolatban. — A keresztényekről szóló törvények, csonka. — A nyitrai püspökség felszerelésének mutatója 1671-ből. — Több család — Saurau, Konde, Forgach, Szunyog, Keglevich, Zrini, Malik stb. — leszármazási táblája. — A kéziratok száma kb. 300, ha nem több.

Igen tisztelt Tekintetes Uram!

Íme, itt küldöm Mátyás király két dekrétumának rám bízott másolatát. Viser Tisztelendő Úr a káptalan pecsétjével akarta hitelesíteni, de a káptalan előjárói ezt csak 6 frt. lefizetése ellenében akarják megtenni. Viser Tisztelendő Úr gyűjteménye azonban olyan hiteles, hogy azt mondtam, ne adjunk ki pénzt ilyen haszontalan célra. Ha az Intézetnek valamire szüksége lenne, kérem, méltóztassék megírni nekem. Egészen biztos, hogy ezt a hónapot is itt töltjük. Ezalatt kell mindenről gondoskodni. Ismert jóindulatába ajánlva magamat, maradok kiváló tisztelettel

Tekintetes Uramnak alázatos szolgája

Mohács, 1792. szept. 5.

Szabó László.

Ui. Madarász József, bizottságunk tagja, általam küldi tiszteletét.

SZENTMARJAY VALLOMÁSÁNAK MAGYAR FORDÍTÁSA:

A múlt év májusának vége felé történt, hogy Szabó Lászlónak, akiről Kazinczy levele említést tesz, én magam fedtem fel a forradalmi társaság létezését s megmutattam neki a négy jelet is, majd felszólítottam, hogy lépjen be: ő ekkor azt válaszolta nekem, hogy sajátos körülményei miatt nem tudja ezt megtenni. Ezek után eltűnt s csak augusztus elején láttam újra. Abban az időben hallottam a tagok egyikétől (hogy Hajnóczy vagy Verseghy úrtól, már nem emlékszem), hogy ő mindkét katekizmust Váradon leíratta a fiatal Szlávvyval s egyszersmind újra kijelentette, sajátos körülményei miatt semmi más kötelezettséget nem vállal: amit nekem Pesten, a József téren meg is erősített. Így tehát könnyen meg lehet érteni, miért akarta Szabó valamelyik Szlávynak, akit Kazinczy említ, a jeleket megmutatni.

SZABÓ LÁSZLÓ KUFSTEINI RABSÁGÁNAK KÖLTSEGSZÁMADÁSA

Szeptember 3. a szállítmányvezető százados átadott

a további élelmezésre	30.— frt.
Sz. a magából még hozzátett	7.50 „

37.50

Szeptember 4. — október 6. 33 napi ellátás á 12 kr.,

a markotányosné nyugtája szerint . .	6.36	„
egy tiroli borért	5.54	„
egy reggeli és mandulatej	2.45	„
mosás, burnót és más szükségletek .	3.11	„
a szükséges evő- és ivókészletek . .	—.59	„
kapott orvosságok, rendelés szerint .	12.40	„
temetésért, beleértve a szükséges ve-		
zényelt legénységet	6.60	„
	<u>37.50</u>	

Október 12-én sem követelés, sem tartozás nincs.

Czervenka János
százados és várparancsnok.

(A számadásban a fillérek nem egyeznek.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ezzel a könyvvel Gálos Rezső utolsó munkáját adjuk át az olvasónak. A szerzőt váratlan halála megakadályozta abban, hogy művét teljesen befejezze: tervében állt még csiszolni a szöveget, kiegészíteni a jegyzetapparátust és főként teljesebbé tenni a korról adott képet, — de e szándékát már nem válthatta valóra.

A könyv így is kerek egész s úgy hisszük, hasznos, értékes munka, amely sok figyelemreméltót mond Szentjóni Szabó László életéről és munkásságáról.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM

Bevezető	5—8
1. Szentjóni Szabó László családja — A debreceni kollégiumban eltöltött évek — Első versei — Nagyváradon tanítói állást vállal — Ismeretségei — Rousseau hatása a fiatal költőre	9—19
2. Nyilvánosság elé lép (Magyar Musa, Magyar Múzeum, Orpheus) — A' Kívánság, Gellert-fordítása	20—24
3. Pest-budai útja — a tanári vizsgálóbizottság előtt — Kinevezése: a retorika és poezis tanára Nagybányán — Ismeretsége Ráday Gedeonnal — Ovidius, Horatius-fordítása — Megfosztják állásától — Beiratkozik a jogi fakultásra — Beosztása a helytartótanácsnál	25—35
4. Barátsága Batsányival; Kazinczytól való elhidegülése — Eredeti versei és fordításai	36—48
5. A Musenalmanach-költészet — Versfordításai — Vonzódása a népi költészethez	49—54
6. Ember- és természetszeretete; optimizmusának megnyilvánulásai költeményeiben	55—63
7. Zrinyi Péter c. heroidája — Verselése — Szépprózája (Első Mária, Mátyás király)	64—84
8. Kinevezése actuariussá — A mohácsi kiküldetés — Új baráti köre — Lemond állásáról — Bihar megye aljegyzőségére pályázik — Bukása a választáson	85—99
9. Teleki Sándor magántitkára — Leteszi az ügyvédi vizsgát — Hajnóczyval és Szentmarjayval való kapcsolata — Letartóztatások	100—109
10. Az ítélet — A kufsteini börtönben — Betegsége és halála	110—118
Függelék	119—128

AZ

Irodalomtörténeti Tanulmányok

c. sorozatban megjelent:

HORVÁTH JÁNOS:

Kisfaludy Károly és íróbarátai

*

KOMLÓS ALADÁR:

Reviczky Gyula

*

»MŰVELT NÉP«

TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ KIADÓ

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ára: 12,— Ft

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1